

891.73

T84

OvUp

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891 .73

T84

0vUp

Faded handwritten text at the top of the page.

This belongs
to Stuart Hall

~~4.28~~ 2.9

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 69-70
Відповідає за редакцію: Володимир Гнат

ІВАН ТУР ГЕНЕВ

ВЕСНЯНІ ВОДИ

Переклада

Маруся Полтавка

Львів 1903
Куп. - Микола Рус. Світанок

891.73 Ч. 28. 31

T 84

ОЦР

Вестник

„Веселі роки,
Щасливі дні —
Сплили, наче вода,
Весняні, воні“.

(Зі старинного романсу).

...Коло другої години ночі повернув він до свого кабінету. Він вислав геть слугу, що засьвітив сьвічки — і кинувшись на крісло коло коминка, закрив лице обома руками.

Ніколи ще не почував він такої утоми фізичної й моральної. Цілий вечір провів із приємними панями й осьвітченими муштинами; де-які з пань були красні, майже всі муштини відзначали ся розумом і талантами — сам він розмавляв із великим успіхом і навіть блискучо... і разом із тим усім, ніколи ще те „taedium vitae“, про яке говорили вже Римляни, та „відраза до життя“ — не опановувала ним із такою непоборною силою, не давила його. Будь він трохи молодше і —

він заплакав би з нудьги, зі скуки, з подразнення: гіркість їдка й пекуча, як гіркість полину, наповняла його душу. Щось невідпорно-гідке, відразливо-тяжке, оступало його з усіх боків, мов осіння, темна ніч; — і він не знав, як визволитись від цієї темряви, від цієї гіркоти. Про сон годі було й думати: він знав, що не засне.

Він почав роздумувати... повільно, мляво й злісно.

Він роздумував про марність, непотрібність і безсоромну фальшивість усього людського. Усі віки поступово проходили перед його розумовим поглядом (йому самому недавно минув 52-ий рік) і жаден не знаходив у нього пощади. Скрізь те саме вічне переливане з пустого в порожнє, те саме варенє води, та сама напів совісна, напів свідома, самоошука, — „чим не тішилось би жите, аби не плакало“ — а там нараз, уже дійсно — мов сніг на голову — налетить старість — і разом із нею той страх перед смертю, що все зростає, все роз'їдає... і бух у безодню! Добре ще, коли так пройде жите. А то, дивись, перед кінцем, мов іржа по залізу, підуть недуги, страждання... Не бурними хвилями покритим, як малюють поети, уявлялось йому життєве море; ні — не-

змучено гладким, нерухомим і прозорим до самісінького темного дна; сам він сидить у маленькім хиткім човні — а там, на сьому темному, мулкому дні, подібні до величезних риб, ледви видніють бридкі потвори: усі житєві недуги, хороби, скорботи, божевільство, біднота, сліпота... Він дивить ся: і ось, одна з потвор висотуєть ся з мороку, піднімаєть ся все вище й вище, став все яснійшою, все відразливо-яснійшою... Ще хвиля — й перевернеть ся підпертий нею човен! Але-ж ось вона знов немов темніє, віддалюєть ся, спускаєть ся на дно — і лежить вона там, ледви помітно рушаючи хвостом... Але призначений день прийде — і вона переверне човен.

Він хитнув головою, схопив ся з фотеля, перейшов ся разів два по кімнаті, сів при бюрку і висуваючи одну шухлядку по другій, почав копатись у своїх паперах, старих, здебільшого жіночих листах. Він сам не знав, навіщо він се робить; він нічого не шукав — він просто хотів яким-будь постороннім занятєм визволитись від думок, що мучили його. Розгорнувши навмання кілька листів (в однім із них оказалась засохла квітка, перевязана полинялою стяжкою) — він тільки плечима здвигнув і подивившись на коминок, від-

кинув її на бік, збираючись мабуть спалити усе отсе непотрібне сьмітє. Скwapно засуваючи руки то в одну, то в другу шуфлядку, він розплющив нараз широко очи і витягнувши поводи на верх невелике восьмикутне пуделко старинної форми, підняв звільна його накривку. В пуделку лежав під подвійною верствою пожовклої бавовни невеличкий гранатовий хрестик.

Кілька хвилин розглядав він здивовано сей хрестик. — і нараз слабо скрикнув... Чи то жаль, чи то радість відбилися на його лиці. Подібний вираз має лице чоловіка, коли йому трапляє ся несподівано зустрінути иньшого чоловіка, про якого забув давно, якого ніжно любив колись і який несподівано устас тепер перед його очима, усе той самий — і цілий перемінений літами.

Він устас, і повернувшись до кминка, сїв знову в фотель і знов затулив лице руками... „Чому сьогодні? як раз сьогодні?“ думав він -- і згадав багато дечого, давно минулого.

Ось що згадав він...

Але по переду треба сказати, як його звати на імя, по батькови й по прозвищу. Називав ся він Санїним, Дмитром Павловичем.

Ось що він згадав :

I.

Діялось се в літку 1840 року. Санін мав 22 роки й пробував у Франкфурті, повертаючись із Італії до Росії. Він мав невеличке майно, але був чоловіком незалежним, майже безсімейним. Він дістав після смерти далекого родича кілька тисяч карбованців — і постановив, перш ніж зайняти якусь посаду, перш ніж раз на все надіти на себе урядове ярмо, без якого забезпечене існування стало для нього неможливим, прожити їх за кордоном. Санін справно виконав свій намір і так штучно розпорядився, що в день приїзду до Франкфурту мав саме стільки грошей, скільки треба було для того, аби доїхати до Петербурга. В 1840 році залізниць було дуже мало; панове подорожні їздили в діліжансах. Санін заняв місце в „бейватені“; але діліжанс від'їздив аж в 11-ій годині вечером. Часу лишалось багато. На щасте погода була чудова — і Санін, пообідавши у відомім тодішнім готелі „Білого Лебедя“, пішов блукати по місту. Зайшов подивитись на Даннекерову Аріядну, яка йому мало сподобалась, вступив до дому Гетого, з творів якого прочитав він лише Вертера, тай то в перекладі на французьку мову;

погуляв по березі Майна, поскучав, як належить ся порядному подорожньому; зрештою, в шестій годині вечером, утомлений, з запорошеними ногами, зупинив ся на одній з незначних вулиць Франкфурта. Сю вулицю він довго потім не міг забути. На однім із нечисленних її домів побачив він напис: „Італійська цукорня Джіованні Розеллі“, що впадав в очи прохожих. Санін вступив до неї, щоб випити склянку лімонади; але в першій кімнаті, де за скромним прилавком, на полицях мальованої шафи, нагадуючи аптику, стояло кілька пляшок із золотими етикетками і стілько-ж скляних баньок із сухарями, шоколядними цукорками і ледовим цукром — в сій кімнаті не було ані живої душі; лише сірий кіт жмутив ся й муркотав перебираючи лапка. на плетенім високім кріслі коло вікна, — й ясно червоніючи в косім проміні вечірнього сонця, лежав долі великий клубок червоної вовни, поруч із переверненою корзинкою із вирізаного дерева. Неясний шум чув ся в сусідній кімнаті. Санін постояв і давши дзвоникови на дверях передзвеніти до кінця, сказав голосно: „Нема тут нікого?“ В тій самій хвилі двері з сусідньої кімнати відчинились — і Санін мимоволі здивував ся.

II.

В цукорню, з розсипаними по обнажених плечах темними кучерями, з простягненими вперед обнаженими руками, швидко вбігла дівчина років дев'ятнадцяти і побачивши Санїна, зараз кинулась до нього, вхопила його за руку і потягла за собою промавляючи задиханим голосом: „Швидше, швидше, сюди, ратуйте!“ Санїн не зараз пішов за дівчиною — і неначе прикіпів до місця, не тому, що не хотів слухатись, але просто тому, що занадто здивувався, бо з роду не бачив такої красуні. Вона повернулась до нього й з такою розпущею в голосі, в погляді, в русі стисненої руки, конвульсійно піднесеної до рідкої щоки, вимовила: „Та йдіть же, йдіть!“ — що він зараз кинувся за нею в розчинені двері.

В кімнаті, куди він вбіг слідом за дівчиною, на старомодній канапі з волосяння, лежав увесь білий-білий з жовтуватими відблисками, як із воску або зі старого мармору, хлопець років чотирнадцяти, страшенно подібний до дівчини, очевидно її брат. Очи його були заплющені, тїнь від чорного густого волосся падала плямою на немов скамяніле чоло, на не-

рухомі делікатні брови; з-за посинілих уст видвіли зціплені зуби. Здавалось, що він не дихає; — одна рука спустилась до долу, другу він закинув за голову. Хлопець був одягнений і застібнений; тісна краватка стискала йому шию.

Дівчина з зойком кинулась до нього. „Він умер, він умер! — скрикнула вона; — зараз він тутка сидів, говорив зо мною і нараз впав і став нерухомий... Боже мій! не вже не можна допомогти? І мами не має! Панталеоне! Панталеоне, а що-ж лікар? — додала вона нараз по італійськи — ти ходив по лікаря?“

— Сіноро, я не ходив, я послав Люїзу — роздав ся за дверима хрипкий голос і в кімнату, шкандибаючи на кривих ніжках, увійшов маленький дідусь у ліловім фраку з чорними тузиками, високій білій краватці, китайкових коротких штанах і синіх вовняних панчохах. Його малесеньке личко цілком ховалось під цілою масою сивого, залізної барви волосся. Підіймаючись із усіх боків стрімко в гору й падаючи назад розпатланими пасмами, воно робило дідуся подібним до чубатої курки; ся подібність вражала тим більш, що з-під його темно-сірої маси тільки й можно було розглянути гострий ніс та круглі, жовті очі.

— Люїза швидше побіжить, а я не можу бігати, — казав далі дідусь, по черзі піднімаючи плиткі, подагричні ноги, взуті в високі чоботи з кокардами, — а я ось води приніс.

Своїми сухими зашкарубленими пальцями стискав він довгу шийку пляшки.

— Але ж Еміль до того часу умре! — скрикнула дівчина й простягла руку до Санїна. — О мій пане, о mein Herr! Не вже ви не можете допомогти?

— Треба йому кров пустити, -- се удар, — завважив дідусь, званий Пантелеоне.

Хоч Санїн цілком не розумів ся на медицині, однак одно знав він напевне: з чотирнайцятилітніми хлопцями ударів не буває.

— Він зімлів, а не удар із ним — промовив він звертаючись до Пантелеоне. — Маєте щітки?

Дідусь підвів своє личко:

— Що?

— Щітки, щітки — повторив Санїн по німецьки й по французьки. — Щітки — додав він, вдаючи, що чистить собі убрание.

Дідусь, зрештою, зрозумів його.

— А, щітки! Spazzette! Чому б не мати щіток!

— Давайте їх сюди; ми скинемо з нього сурдут і терти мєм його.

— Добре... Вене! А воду на голуву не треба вилити?

— Ні... потім; йдїть тепер швидше по щітки.

Панталеоне поставив пляшку на землю, вибіг із покою й зараз же повернув ся назад з двома щітками, одною для голови, другою для одежі. Кучерявий пудель ішов за ним слїдом і усильно крутячи хвостом із цікавістю роздивляв дїдуся, дївчину й навіть Санїна — немов бажаючи знати, щб значила уся отся трївога?

Санїн швидко скинув сурдут із хлопця, розстїбнув ковнїр, засунув рукави його сорочки — і узявши щітку, почав з цілої сили терти йому груди й руки. Панталеоне так само щиро тер другою щіткою — для голови — по його чоботях і штанах. Дївчина впала навколїшки біля канали і схопивши обома руками голову, не моргаючи нї одною повікою, так і впилаь у лице свому братови.

Санїн тер, — а сам скоса поглядав на неї. Боже мій! Яка ж то була красауня!

III.

Ніс у неї був трошки великий, але гарної, орлиної форми; на горішній губі був ледви помітний пушок; за те цара лиця, рівна й матова, достоту як слонева кість або молодий бурштин; хвилястий блиск волося, мов у Алларієвої Юдити в Палаццо-Пітті — а надто очи, темно-сірі, з чорною крапкою довкола зіниць, чудові тріюмфуючі очи, — навіть тепер, коли переляк і горе затемнили їх блиск... Санїну мимоволі пригадав ся чудовий край, з якого він повертав ся.. Та він і в Італії не подибував нічого подібного! Дівчина віддихала рідко й нерівно; здавалось, вона все чекала, чи не почне її брат дихати...

Санїн тер його далі; та він дивив ся не лиш на дівчину. Оригінальна постать Панталеона також звернула на себе його увагу. Старий зовсім ослаб і задихав ся: при кождім ударі щіткою він підстрибував, пискливо крєктав, а величезні пасма волося, змочені потом, тяжко колихались із боку на бік, неначе корінне великої рослини, підмите водою.

— Скиньте з нього бодай чоботи, — хотїв сказати йому Санїн...

Пудель, подразнений мабуть незвичайністю усього, що робилось, присів нараз на передні лаби — й почав гавкати.

— Tartaglia — canaglia — зашипів на нього старий...

Але в сій хвилі лице дівчини перемінилось. Брови її піднеслись, очи зробились іще більші і засяли радістю...

Санїн оглянув ся... Лице хлопця порожевіло; повіки ворухнулись, ніздрі дрогнули. Він потяг повітре крізь усе ще зціплені зуби, зітхнув...

— Еміль! — крикнула дівчина. — Еміліо міо!

Поволи розплющились великі чорні очи. Вони дивились іще тяжко, але вже всьміхались слабко; та-ж сама слабка усьмішка заграла на блідих устах. Потім рухнув він повислою рукою і з розмаху положив її собі на груди.

— Еміліо! — повторила дівчина і підвелась. Вираз її лица був такий сильний і яскравий, що здавалось, ось-ось вона вибухне або плачем, або сьміхом.

— Емілію! Що таке? Емілію! — почувось за дверима — і в кімнату швидкими кроками увійшла охайно убрана пані зі ерібно-сивим волосем і смаглявим лицем. Старший мущина ішов за нею слідом;

голова служниці мелькнула у нього за плечима.

Дівчина побігла їм на зустріч.

— Його вратовано, мамо, він живий!
— скрикнула вона судорожно обнімаючи прибулу паню.

— Та що таке? — повторила вона.
— Я повертаюсь... і нараз зустрічаю пана лікаря і Люїзу...

Дівчина почала розповідати, що сталося, а лікарь підійшов до хорого, який усе більш і більш приходив до себе і все усміхався: він немов починав стидати ся наробленої ним тривоги.

— Ви, я бачу, терли його щітками,
— звернув ся лікарь до Санїна й Панталеона — й чудово зробили. Дуже гарна думка. А от, ми тепер побачимо, які ще заходи...

Він помацав хлопцеви живчика.

— Гм! Покажіть лишень язика!

Панї стурбовано нахилилась до нього. Він іще ширійше усміхнув ся, звів на неї очи і почервонів...

Санїну подумалось, що він стає зайвим; він вийшов до цукорні. Але не встиг іще узятись за ручку вуличних дверей, як дівчина знов з'явилась перед ним і спинала його.

— Ви йдете, — почала вона, приязно дивлячись йому в лице; — я вас не затримую, але ви мусите конче прийти до нас сьогодні вечером; ми вам такі вдячні, ви, може, вратували брата; ми хочемо подякувати вам — мама хоче. Ви мусите сказати нам, хто ви, ви мусите порадуватись разом із нами...

— Але-ж я їду сьогодні до Берліна — почав був Санїн.

— Ви ще вспієте — жваво відказала дівчина. — Прийдіть до нас за годину, випити чашку шоколяди. Ви обіцяєте? А мині знов треба до нього! Ви прийдете?

Що мав робити Санїн?

— Прийду, — відповів.

Красуня швидко стисла йому руку випурхнула до покою — і він вийшов на вулицю.

IV.

Коли Санїн за півтора години повернув ся до цукорні Розеллі, його там привитали, мов рідного. Емілію сидів на тій самій канапі, на якій його відтирано; лікар приписав йому ліки і рекомендував „велику обережність у відчужанню вражінь“, бо він був нервовий і схильний до

хороб серця. Він і ранійш бувало млів; але-ж ніколи напад не був так сильний і довгий. А в тім, лікарь сказав, що уся небезпека минула. Еміль був убраний, як і випадало реконвалесценто́ви, у свобідний шляфрок; мати намотала йому на шию голубу вовняну хустку; але вид мав він веселий, майже сьвяточний: тай усе довкола мало сьвяточний вигляд. Перед канапою, на круглім столі, стояв величезний кавник із пахучою шоколядою, а довкола нього чашки, слоїки з сиропом, бісcoкти й булки, а навіть квітки; шість тонких воскових сьвічок горіло у двох старинних срібних сьвічниках. З одного боку канапи, вальтеровський фотель розкривав свої мягкі обійми — й Саніна посаджено саме на сей фотель. Усі мешканці цукорні, з якими Санін познайомив ся того дня, були тут, не виключаючи й пудля Тарталя й кота; усі здавались невимовно щасливими; пудель чхав навіть від задоволення; лише кіт, як і ранійш, усе маніжив ся й жмури́в ся. Санін мусів пояснити, хто він з походження, звідкіля і як його звати; коли сказав, що він Росіянин — обидві пані трохи здивувались і навіть ахнули — і зразу-ж обидві сказали йому, що він чудово вимовляє по німецьки, але-ж коли йому вигіднійш говорити по

французьки, то він може вживати й сієї мови, бо вони обидві добре її розуміють і говорять нею. Санїн зараз скористувався з сієї пропозиції. „Санїн? Санїн!“ Пані ніколи не сподівались, що російське назвище можна так легко вимовити. Імя його „Дмитро“, також дуже сподобалось. Старша пані завважила, що вона, молодю, чула чудову оперу: „Demetrio e Polio“ — але ж „Dimitro“ далеко ліпше, ніж „Demetrio“. Таким робом Санїн розмовляв коло години. Зі свого боку пані розповіла йому усі подробиці свого власного життя. Говорила більше мати, пані з сивим волосєм. Санїн узнав від неї, що зоветься вона Леонора Розеллі, що вона лишилась удовою по своїому чоловікови, Джіованні Батісті Розелі, який перед двацятьма роками оселив ся у Франкфурті, як цукорник; що Джіованні Батіста походив із Віченци й був дуже добрим, хоч трохи й запальчивим та зарозумілим чоловіком і до того републіканцем! При сих словах пані Розеллі показала на його портрет, мальований олійними красками, що висів над канапою. Треба думати, що артист — „також републіканець“! як завважила пані Розеллі зітхнувши — не зовсім умів уловити подібність — бо на портреті небіщик Джіованні Батіста був

якимсь хмурим і суворим британтом — на взір Рінальда Рінальдіні! Сама ж пані Розеллі походила зі „старинного й чудового міста Парми, в яким існує така чудова баня, мальована безсмертним Корреджіо!“ Однак завдяки довгому перебуванню в Німеччині вона майже зовсім онімеччилась. Далі вона додала, сумно похитавши головою, що в неї тільки й лишилось, що ось ся дочка, та отсей син (вона показала на них по черзі пальцем); що дочка зветь ся Джеммою, а син Емільом; що вони обое гарні й слухняні діти, надто Еміліо... („Я не слухняна!“ — завважила тут дочка; — „ох, ти теж републіканка!“ відповіла мати); — що діла, розумієть ся, ідуть тепер гірше, ніж за чоловіка, який був дуже вмілий цукорник... („Un grand' uomo!“ з сувором видом підхопив Панталеоне); та що все таки, хвалити Господа, ще можна жити!

Джемма слухала, матір і то всміхалась, то зітхала, то гладила її по плечу, то сварилась на неї пальцем, то поглядала на Санїна; в кінці вона встала, обняла й поцілувала матір у шию — „в душку“,

від чого та багато сьміялась і навіть пиццала. Панталеоне також представлено Санїну. Виявилось, що він був колись оперним співаком, співав барітонові партії, але давно вже залишив свої театральні заняття і був у сімі Розеллі чимсь середнім між другом дому й слугою. Не вважаючи на довге перебування в Німеччині, німецької мови вивчив ся він погано і лише вмів лаятись нею, безжалісно ламаючи навіть лайливі слова. „Феррофлукто спіччеуббіо!“ — називав він трохи не кожного Німця. Італійську-ж мову вимовляв чудово, бо походив із Сінігалі, де чується „Lingua toscana in bocca romana!“ Емілію, очевидно ніжив ся й віддавав ся приемним почуванням людини, яка що йно уникла небезпеки, або видужує; тай крім того можна було завважити, що родичі пестять його. Він несьміливо подякував Санїну, а зрештою більше займав ся сиропом і цукорками. Санїн мусїв випити дві чашки чудової шоколяди і з'їсти на диво багато бісбокків: він лише проковтне один, а Джемма вже подає йому другий — і відмовитись неможливо! Він незабаром почував себе так, як дома: час летїв не-сказано швидко. Йому довелось багато розповідати — про Росію взагалі, про російський клімат, про російське суспіль-

ство, про російського хлопа — а надто про козаків; про війну дванадцятого року, про Петра Великого, про Кремль*), про російські пісні й дзвони. Обидві пані знали дуже мало про нашу обширну й далеку вітчизну; пані Розеллі чи то, як її частійш називано, пані Ленора, навіть здивувала страшенно Санїна питанням: чи існує ще відомий крижаний дім у Петербурзі, який збудовано ще в минулому сторіччю, про який вона прочитала недавно таку цікаву статтю в одній з книг свого покійного чоловіка: *Bellezze delle arti*? — А коли Санїн скрикнув: „Не вже-ж ви думаєте, що в Росії ніколи не буває літа?!“ — Пані Ленора відповіла, що дотепер вона так уявляла собі Росію: вічний сніг, усі ходять у футрах і всі військові — але гостинність там надзвичайна і всі хлопи дуже покірні. Санїн постарався подати їй і її дочці більш докладні відомости. Коли заговорено про російську музику, його зараз же попрохали заспівати якусь російську арію і показали на малесеньке фортепяно в кімнаті, з чорними клявішами намісь білих і білими намісь чорних. Він послухав без ніяких церемоній і акомпаніюючи

*) Середня дільниця Москви.

собі двома пальцями правої і трьома лівої (великим, середнім і мізильним) руки — відспівав тоненьким носовим тенорком, попереду: „Сарафан“, — далі: „По улиць мостовой“. Пані похвалили його музику і голос, але більш захоплювались мягкістю і звучністю російської мови і забажали, щоб він переложив їм текст пісень. Санін вволив їх волю, але що слова „Сарафана“ а надто: „По улиць мостовой“ (sur une rue ravée une jeune fille allait à l'eau — так переказав він змісл первотвору) не могли дати його слухачкам високої думки про російську музику, то він уперед продеклямував, потім переложив, далі заспівав Пушкіна: „Я помню чудное мгновенье“, уложене на музику Глінкою, якого мінорів куплети він трохи сфальшував. Тут пані просто попали в запал. — Пані Ленора знайшла навіть, що російська мова дуже подібна до італійської. „Мгновенье“ — „so vienì“ — „со мной“ — „siam poi“ — і т. и. Навіть назви: Пушкін (вона вимовляла Пуссекін) і Глінка звучали для неї якось рідно. Санін зі свого боку попрохав пань щось заспівати: вони також не стали церемонитись. Пані Ленора сіла до фортецяна і разом із Джеммою заспівала кілька дуетів і „сторнелло“. Мати

мала колись гарний контральт; у дочки був голос трохи слабій, але приємний.

VI.

Та не голосом Джемми — нею самою любував ся Санін. Він сидів трохи з заду і з боку і думав собі, що ніяка пальма, — навіть у поезіях Бенедіктова, тодішнього модного поета — не може зрівнятись красою й стрункістю з її станом. Коли ж вона при чулих нотах, підносила очі в гору — йому здавалось, що не має такого неба, щоб не розкрилось перед таким поглядом. Навіть старий Панталеоне, що, притулившись плечем до одвірка і сховавши підборіддя й рот у широку краватку, слухав важно з видом знавця — навіть і той любував ся лицем прекрасної дівчини і подивляв його — а, здаєть ся, мусів би до нього привикнути! Скінчивши свої дуеттіно з дочкою, пані Ленора завважила, що в Еміля голос чудовий, правдиве срібло — але, що тепер він саме в тім віці, коли голос міняєть ся (він дійсно говорив якимсь без перестанку ломаним басом), і що з тої причини йому заборонено співати; а що ось Панталеоне міг би на честь гостя пригадати старину! Пан-

талеоне зараз зробив невдоволену міну, нахмурился, скуйовдив волосє і сказав, що давно вже се покинув, хоч дійсно міг у молодости гарно співати — тай взагалї належав до тої великої доби, коли істнували справжні, клясичні співці — не нара сучасним пискунам! — і дійсна школа співу; що йому, Панталеону Чіппарола з Варезе, піднесено якось у Моденї лавровий вінок і навіть із сього приводу випущено в театрі кількох білих голубів; що між иньшим один російський князь Тарбуский — *il principe Tarbusski* — з яким він був щирим приятелем, завше за вечерею кликав його до Росії, обіцяв йому гори золота, гори!... але ж він не хотів розлучитись із країною Данта — *il paese del Dante!* — потім, розуміть ся трапились нещасливі пригоди, він сам був необережний... Тут старий перебив сам себе, зітхнув тяжко разів зо два, понурив ся — і знов забалакав про клясичну добу співу, про відомого тенора Гарчія, якого поважав побожно, безмежно. „От був чоловік!“ — скрикнув він. Ніколи великий Гарчія — „*il gran Garcia*“ — не понизив ся до того, щоб співати, як сучасні тенорці — *tenorecci* — фальцетом: усе грудьми, грудьми, *voce di petto, si!* Старий кріпко постукав маленьким за-

сохлим кулачком по власному жабо!
І який артист! Вулькан, signori miei!
Вулькан, un Vesuvio! Я мав честь і щастє
співати разом із ним в опері dell'illustris-
simo maestro Россіні — в Отельо! Гарчія
був Отельом, я був Ягом — і коли він
казав се реченє...

Тут Панталеоне прибрав позу і за-
співав тремтячим і хрипким, але все ще
патетичним голосом :

L'i... ra daver... so daver...

Jo piu no... no... no... nov temerò!

— Театр тремтів, signori miei! —
але й я не відставав; і я також за ним:

L'i... ra daver... so daver... so il fato
Temer piu non dovro!!

— „І нараз він — як блискавка, як
тигр: Morro! ma vendicato...

— Або ось іще, коли він співав...
коли він співав сю відому арію з „Matri-
monio segreto“ :. Pria che spunti... Тут він,
il gran Garcia, після слів: I cavalli di ga-
lorro — робив на словах: Senza posa
cacciera — послухайте, як се дивно, com'è
stupendo! Тут він робив... Старий почав
був якусь незвичайну фіорітуру — й на
десятій ноті спинив ся, закашляв ся і
махнувши рукою, відвернув ся й пробур-

мотів: — „Навіщо ви мене мучите?“, Джемма зараз схопилась із крісла і голосно плещучи, з криком: Славно! славно! підбігла до бідного відставленного Яга й ласкаво похлопала його по плечах. Лише Еміль безжалісно сьміяв ся. *Cet âge est sans pitié* — сей вік не знає жалю, — сказав уже Ляфонтен.

Санін попробував потішити старого співака і заговорив із ним італійською мовою (він трохи її навчив ся підчас своєї останньої подорожі) — заговорив про „*paese del Dante, dove il si suona*“. Се реченє, разом із „*Lasciate ogni speranza*“ — було цілим поетичним італійським багатжем молодого туриста; але Паїталеоне не піддав ся його залицанням. Глибше ніж коли небудь устроївши підборідє в краватку і витріщаючи очи, він знов став подібним до птиці, та ще сердитої, до ворона або до рябця. Тоді Еміль, враз і легко червонічи, як се звичайно буває з пещенями дітьми, звернув ся до сестри і сказав їй, що, коли вона хоче забавити гостя, то не може придумати нічого ліпшого, як прочитати йому одну з комедійок Мальца, які вона так гарно читає. Джемма засьміялась, ударила брата по руці, скрикнула, що він „завше таке придумав!“ А проте, зараз пішла до свого

покою і повернувшись звідтіля з невеличкою книжкою в руці, сіла до стола перед лямпою, оглянулась, підняла палець — „мовчіть — мовляв!“ — чисто італійський рух — і почала читати.

VII.

Мальц був Франкфуртський літерат 30-х років, який у своїх коротеньких і легко начеркнених комедійках, писаних місцевим діалектом, малював із забавним і гострим, хоч і не глибоким гумором, — місцеві Франкфуртські типи. Виявилось, що Джемма читала дійсно чудово — цілком як артистка. Вона відтіняла кожну особу і чудово видержувала її характер, послугуючись своєю мімікою, одіченою разом із італійською кровю, не жаліючи ані свого ніжного голосу, ані свого прекрасного лиця, вона, коли треба було представити або збожеволілу стару бабу, або дурного бурмістра — робила найчудніші гримаси, зажмурювала очі, морщила ніс, гартавила, пищала... Сама вона не сьміялась; але ж коли слухачі (правда, за виємком Панталеона: він зараз же вийшов, скоро знялась річ про *quel ferro-flucto Tedesco*), коли слухачі переривали

її вибухом дружнього сьміху — вона, опустивши книгу на коліна, дзвінко сьміялась сама, закинувши голову назад — і чорні кучері її плигали мягкими кільцями по шиї й по трепетливих плечах. Сьміх переставав — вона зараз же брала книгу і знов зробивши відповідну міну, поважно починала читати. Санїн без краю подивляв її; надто дивувало його те, яким чудом таке ідеально гарне обличча набирало нараз такого комічного, майже тривіального виразу. Не так гарно читала Джемма ролі молодих дівчат, так званих „jeunes premieres“; надто любовні сцени не вдавались їй; вона сама се почувала й тому надавала їм легку відтінь глузування — немов вона не вірила усім отсім запальним клятвам і піднесеним річам, від яких і сам автор стримував ся — по зможі.

Санїн не помітив, як проминув вечір, і лише тоді згадав про подорож, коли годинник видзвонив десяту. Він, як опечений, схопив ся з крісла.

— Що вам? — запитала пані Ленора.

— Та я мав сьогодні їхати до Берліна і вже заняв місце в диліжансі!

— А коли від'їжджає диліжанс?

— В пів до одинацяті!

— Ну, то ви вже не поспієте — завважила Джемма, — лишайтесь... Я ще почитаю.

— Ви заплатили всі гроші, чи лише дали завдаток? — поцікавилась пані Лвора.

— Усі — з сумним гримасом — відказав Санін.

Джемма подивилась на нього, прижмуривши очі і розсміялась, а мати її насварила. — Чоловік видав дармо гроші, а ти сьмієш ся!

— Нічого, — відповіла Джемма; — з сього він не зубожіє, а ми постарав-мось його втішити. Хочете лімонади?

Санін випив склянку лімонади, Джемма знову узялась до Мальца і знову все пішло, як по маслу.

Годинник вибив дванайцятю. Санін став прощатись.

— Ви тепер мусите лишитись на кілька день у Франкфурті, — сказала йому Джемма; — куди вам спішити? В иньшій місті не буде веселійше — додала вона і усьміхнулась. Санін нічого не відповів і подумав, що завдяки порожньому гаманцеві, йому мимоволі прийде-ть ся лишитись у Франкфурті, поки не дістане відповіді від одного берлінського това-

риша, до якого він збирався звернутись по гроші.

— Лишайтеся, лишайтеся, — промовила їй пані Ленора. Ми познайомимо вас із нареченим Джемми, паном Карлом Клюббером. Він сьогодні не міг прийти, бо дуже зайнятий у себе в склепі... ви певне бачили на Цейлі найбільший склеп суко́н і шовкових матерій? Ну, от він там начальником. Але він буде дуже радий представитись вам.

Саніна ся відомість — Бог знає чому — трохи подразнила. „Щасливий сей наречений!“ — мелькнуло у нього в голові. Він подивився на Джемму і йому здалось, що він помітив глумливий вираз в її очах. Він почав прощатись.

— До завтра? Не правда-ж, до завтра? — спитала пані Ленора.

— До завтра! — вимовила Джемма не питаючим, але певним тоном, немов се їй не могло бути інакше.

— До завтра! — відказав Санін.

— Еміль, Панталеоне й пудель Тарталя провели його до рога вулиці. Панталеоне не витерпів, щоб не висловити свого незадоволення з приводу Джемминого читання.

— Як їй не сором? Викривляється, пишуть — una caricatura! Їй би Мероцу

грати, або Клітемнестру — щось величнього, трагічного, а вона перекривляє якусь погану Німку. Так і я можу... Мерц, керц, смерц, додав він хрипким голосом, вистромив лице вперед і розставив пальці. Тарталя загавкав на нього, а Еміль розсміяв ся. Старий різко повернув назад.

Санін повернув ся до готеля „Білого лебедя“ (він лишив там свої річи в спільній салі) в досить неяснім настрою. Усі отсі німецько-французько-італійські розмови брєніли в його вухах.

— Наречена! — шептав він, лежачи вже на ліжку в визначенім йому скромнім покою. — Тай красуня ж! Але' навіщо я лишив ся?

VIII.

Він не вспів іще убраться, як кельнер замельдував, що прийшло два пани. Один із них був Еміль, другий ставний високий молодий мущина, з пристойним лицем, був д. Карло Клюбєр, наречений прекрасної Джемми.

Мабуть, під той час у цілому Франкфурті, в жаднім склепі не було такого чемного, пристойного, поважного й ласкавого головного коммі, яким був пан Клю-

бер. Бездоганність його убрання рівнялась достоїнсти його постави, добірности — трохи, правда, чепурної і здержливої, на англійський лад (він два роки перебув в Англії), але все таки чарівної добірности манер! З першого погляду ставало ясным, що сей гарний, трохи строгий, добре вихований і чудово вимитий чоловік привик коритись висшим і приказувати низшим, і що за прилавком свого skleпу він конче мусів викликати пошану до себе в своїх покупців. В надзвичайній його чесности не могло бути ніякого сумніву: досить було подивитись на його сильно накрохмалений ковчир. І голос у нього був такий, як треба було сподіватись: густий і певно-сочний, але не надто голосний і навіть із якоюсь ласкавістю в тембрі. Таким голосом особливо вигідно приказувати підвладним: „Покажіть, мовляв, ту штуку червоного японського аксаміту!“ — або: „Подайте крісло сій пані!“

Пан Клюбєр почав із того, що представив ся, при чім так шляхотно нахилив стан, так приємно шаркнув ногами і так чємно торкнув зап'ятками, що кожен мусів конче почути: „Сей чоловік має не лише біле, але й духові прикмети — першого сорту“. Обробка голої правої руки (в лівій, убраній у шведську рукавичку, він дер-

жав мов дзеркало вичищений капелюх, на дні якого лежала друга рукавичка), — обробка сієї правої руки, яку він скромно, але з твердістю простяг Санїну — була надзвичайна; кожен ніготь був у своїм роді шедевром. Далі він сказав найдобрішійшою німецькою мовою, що хотів виповісти своє поважанє й свою вдячність чужинцеві, який так дуже став у пригоді його будучому родичеві, братові його нареченої; при сих словах він рушив лівою рукою, в якій тримав капелюх, у напрямі Еміля, що немов засоромив ся і відвернувшись до вікна, положив палець у рот. Пан Клубер додав, що вважатиме себе щасливим, коли зі свого боку зможе зробити щосьприємного панові чужинцеві. Санїн відповів, трохи з трудом, також по німецьки, що він дуже радий... що прислуга була не важна... і просив своїх гостей сідати. Пан Клубер подякував, і в одній хвилі розгорнувши поли фрака, сів на крісло, але сів так легко й тримав ся на нїм так не кріцко, що годі було не зрозуміти: „Чоловік сей сів лише з чемности і зараз же знову спурхне!“ І дійсно, він зараз же спурхнув і соромливо переступивши разів зо два ногами, наче танцюючи, сказав, що на жаль не може довше лишитись, бо спішить до свого

склепу, — діла передовсім — але що завтра неділя, то він за призволом пані Ленори й панни Джемми уряджує забавну прогульку до Содену, на яку має честь запросити пана чужинця, й надіється, що він не відмовить прикрасити її своєю присутністю. Санін не відмовив її прикрасити і пан Клубер поручив ся у друге й пішов, приємно мелькаючи панталюнами ніжною горохової барви й так само приємно поскрипуючи підшвами найновіших чобіт.

IX.

Еміль, що стояв лицем до вікна, навіть після запрошення Саніна: „сїсти“ — повернув ся на ліво кругом і як тільки його будучий родич пішов, отягаючись по дитячому та червоніючи спитав Саніна, чи не можна йому ще трохи залишитись? „Мині сьогодні багато лїпше, додав він, але лікарь заборонив мині працювати“.

— Лишайтесь! Ви мині анї трохи не заважаєте! — скрикнув зараз Санін, який, як кожен справжній Росіянин, радий був вхопитись за першу-лїпшу притоку, аби самому не бути змушеним щось робити.

Еміль подякував його і в найкорот- шім часі обізнав ся з ним і з його поме- шканем; розглядав його річи, розпитував мало що не про кожду з них: де її ку- плено й яка її вартість? Поміг йому ви- голити ся і завважив, що він не мудро робить, що не відпускає собі вусів; — розповів йому зрештою багато подробиць про свою матір, про сестру, про Панта- леона, навіть про пудля Тарталю, про ціле їх житє-бутє. Ціла несмєлівість Еміля счезла, він нараз почув надзвичай- ний потяг до Санїна — і зовсїм не тому, що сей чоловік учора вратував йому жи- тє, а тому, що він був такий симпатичний! Він не загаяв ся довірити Санїну усї свої тайни. Надто палко налягав на те, що мати його конче хоче зробити з нього ку- пця — а він знає, знає напевне, що вро- див ся артистом, музикою, співаком; що до театру має він справжню здатність; що навіть Панталеоне його заохочує до того, але що пан Клюбєр підтримує ма- му, на яку дуже впливає; що сама дум- ка зробити з нього крамаря, належить власне Клюбєрови, по розумінню якого ніщо в сьвітї не може зрівнятись із на- звою купця. Продавати сукно і аксаміт — і обдурювати публіку, брати з неї „Nar-

gen oder Russen Preise“ (дурацьку або російську ціну) — от його ідеали!*)

Ну що-ж, тепер треба йти до нас! — скрикнув він — скоро Санін скінчив свою туалету й написав лист у Берлін.

— Тепер іще рано, — завважив Санін.

— Се нічого — промовив Еміль підлещуючись до нього. — Ходім! Ми зайдемо на пошту, а звідтіль до нас. Джемма буде вам така рада! Ви в нас поснідаєте... Ви можете сказати щось мамі про мене, про мою карієру...

— Ну, ходім, — сказав Санін і вони пішли.

X.

Джемма дійсно зраділа побачивши його і пані Ленора також привитала його дуже приязно: знати було, що вчора він зробив на обох гарне вражінє. Еміль побіг лагодити сніданє, шепнувши попереду Санїну на вухо; „Не забудьте!“

— Не забуду, — відказав Санін.

*) В давніші часи — та мабуть і тепер се не перовелось — коли, починаючи з мая, багато Росиян появлялось у Франкфурті — в усіх skleпах ціня підносили ся і діставали назву: „Russen-“ або — на жаль — „Narren Preise“.

Пані Ленора трохи нездужала; вона мала міґрену і напів лежачи в фотелю, старалась не рушати ся. Джемма була вбрана в широку жовту блюзу, підперезану чорним скіряним поясом; вона також здавалась утомленою і трохи поблідлою: темнуваті круги відтіняли її очи, але блиск їх не меншав від того, а блідість надавала щось таємниче й миле клясично строгим рисам її лица. Саніна в той день надто вразила незвичайна краса її рук; коли вона поправляла і підтримувала ними свої темні блискучі кучері — він не міг відвести очий від її гнучких і довгих пальців, відділених один від одного як у Рафаелевої Форнаріни.

На дворі було дуже горячо; по сніданю Санін хотів іти, але йому завважено, що в такий день найліпше не рушати ся з місця — і він згодив ся; він лишив ся. В задній кімнаті, де він сидів зі своїми хазайками, було прохолодно; вікна виходили в невеличкий садок, зарослий акаціями. Сила бжіл, ос і чмелів, згідно й жадібно гула в їх густім галузю, обсіпанім золотими квітками. Крізь напів причинені віконниці й спущені стори проходив у кімнати сей безустанний звук: він говорив про спеку розливу в повітря —

й тим солодшою ставала прохолода закритого й затишного покою.

Санін розмовляв багато, але не про Росію й не про російське житє. Бажаючи догодити своєму молодому приятелеви, якого зараз по сніданю відіслано до пана Клюбера — вправлятись у бухгалтерії — він завів розмову про відповідні користи й некористи штуки й торговлі. Він не здивував ся тому, що пані Ленора заступалась — за торговлю — він сього сподівався; але й Джемма поділяла її думку.

— Коли ти артист — а надто співак — запевняла вона енергічно рухаючи рукою з гори у низ — будь конче на першій місці! Друге вже нікуди не годить ся; а хто знав, чи можеш ти зайняти перше місце! — Панталеоне, що також брав участь у розмові — (йому, як давньому слугі й старому чоловікови дозволялось навіть сидіти на кріслі у присутности хозіаїв: Італійці взагалі не строги що до етикетки) — Панталеоне, розумієть ся, з цілої сили обставав за штукою. Правду кажучи, його докази були досить слабі: він найбільше розводив ся про те, що треба мати *d'un certo estro d'ispirazione* — якимсь поривом натхнення! Пані Ленора завважила йому, що й він певно мав се „estro“ — а прецінь... — Я мав

ворогів, — понуро завважив Панталеоне. — Та звідкіля-ж ти знавш — (Італійці, як відомо, легко „тикають“ ся), — що Еміль не матиме ворогів, навіть коли в нього й виявить ся се „estro“? — Ну, то робіть із нього крамаря, — з досадою вимовив Панталеоне; — а Джіован Баттіста не зробив би так, хоч сам був цукорником! — „Джіован Баттіста, мій чоловік, був розсудним чоловіком, — і коли молодим запалював ся“... Але старий не хотів уже нічого й слухати — й пішов іще раз сказавши з докором: А! Джіован Баттіста!... Джемма скрикнула, що коли-б Еміль почував себе патріотом і бажав присвятити усї сили свої визволеню Італії, — то розумієть ся, для такої високої і сьвятої справи можна пожертвувати забезпечену будучність — але не задля театра! Тут панї Ленора захвилювалась і почала благати свою дочку не зводити з розуму, бодай брата — й задоволитись тим, що сама така завзята републіканка. Вимовивши сї слова панї Ленора захохла й почала жалуватись на голову, що в неї трохи не розвалить ся“. (Панї Ленора з пошани до гостя говорила з дочкою по французьки).

Джемма зараз же почала надскакувати коло неї, помалу дула їй на лоб,

покропивши його попереду кольонською водою, цілувала помалу її в щоки, клала її голову на подушки, боронила їй говорити — і знов цілувала. Потім, звернувшись, почала йому розповідати, на пів жартуючи, на пів — зворушено — яка в неї чудова мати й якою вона була красунею! „Та що я кажу: була! Вона й тепер чудова. — Подивіть ся, подивіть ся, які в неї очі!

Джемма добула швидко з кишені білу хустинку, затулила нею лице матері — і поволи спускаючи її з гори у низ — відслонила поступово лоб, брови й очі пані Ленори; почекала й попрохала розплющити їх. Та послухалась, Джемма скрикнула від зачарованя (очі пані Ленори дійсно були дуже красні) — і швидко пересунувши хустинку по долішній, не так правильній часті лица своєї матері, знову кинулась її цілувати. Пані Ленора сьміялась і трохи відверталась і з уданим зусилем відпихала свою дочку. Та теж удавала, що бореть ся з матір'ю, й лестилась до неї — але не по котячому, не на французький лад, але з тією італійською грацією, в якій завжди чуєть ся присутність сили.

В кінці пані Ленора сказала, що втомилась, а тоді Джемма зараз же

пораєла їй трохи заснути тут таки в фотелі, — а ми з паном Росіянином — „avec le monsieur russe“ — будемо такі тихі, такі тихі... як маленькі миші... „comme des petites souris“. Пані Ленора відповіла їй усмішкою, заплющила очі й позітхавши трохи, задрімала. Джемма сіла моторно на стільчик біля неї і вже більше ані рухнулась, лише зрідка підносила палець одної руки до губи — другою вона піддержувала материну подушку — й ледви чутно цикала, скося поглядаючи на Савіна, коли той дозволяв собі найменчий рух. Скінчилось тим, що й він, немов завмер — і сидів нерухомо, немов зачарований і з усіх сил своєї душі любував ся образом, який був перед ним: ся на пів темна комната, де тут і там, яскравими точками шаріли поставлені в зелені старинні склянки, сьвіжі пишні рожі — й ся заснула жінка, зі скромно згорненими руками й добрим, утомленим лицем, облямованим сніжно білою подушкою й ся молода чуйно насторожена й також добра й розумна, чиста й невимовно-прекрасна істота з тяжкими чорними, глибокими, заслоненими тіню, а все таки блискучими очима... Що се? Сон? Казка? І яким робом він тут?

XI.

Задзвонив дзвінок над сінними дверми. Молодий парубок, селянин, у футровій шапці й червоній камізельці увійшов із вулиці до цукорні. Від самого рана не було в ній ні одного покупця. — От так-о ми й торгуємо — завважила Санїну зітхаючи за сніданем пані Ленора. Вона продовжала дрімати; Джемма бояла ся узяти руку від подушки й шепнула Санїну: „Підїть, поторгуйте ви за мене!“ Санїн вийшов зараз на пальцях у цукорню. Парубкови треба було чверть фунта мяткових цукорків. Скільки має він платити? — пошепки запитав Санїн крізь двері в Джемми. „Шість крейцарів“ — так само пошепки відказала вона. Санїн відважив чверть фунта, знайшов паперу, зробив торбинку загорнув цукорки, висипав їх, загорнув знову, знову висипав, вкінці віддав і дістав гроші.. Парубок дивив ся на нього здивовано, мнучи свою шапку на жолудку, а Джемма в сусіднім покої затуливши рот пропадала зо сьміху. Не вспів сей покупець вийти, як прийшов другий, далі третій.. „А видно легка в мене рука!“ — подумав Санїн. Другий зажадав склянку оршади, третій пів фунта цукорків. Санїн вдовольнив їх, завзято

покаючи ложками, пересуваючи тарілочки й живо засуваючи пальці в шуфлядки і баньки. Коли зводили рахунки, виявилось, що оршад продав він дешевше ніж треба було, за цукорки-ж узяв два крейцари заввиж. Джемма не переставала потихеньки сьміятись, тай Санін відчував незвичайну веселість, якийсь осібно щасливий настрій. Здавалось — він стояв би вік оттак за прилавком, та продавав цукорки й оршад, тоді, як та мила істота дивить ся на нього з-за дверей приязно насьмішкуватими очима, а літне сонце, пробиваючись крізь міцне листе вирослих під вікнами каштанів, наповнює цілий покій зеленкуватим золотом південного проміння, південних тіней і серце ніжить ся солодкою мlostю лінощів, безжурности й молодости — первісної молодости.

Четвертий гість попрохав чашку кави; прийшлося звернутись до Пантелеона (Еміль іще й доси не повернув зі склепу пана Клюбера). Санін знову підсів до Джемми. Пані Ленора дрімала далі на велику втіху своїй дочці. — В мамі під час сну минає мігрена — завважила вона. Санін заговорив — розуміється, як і ранійш, пошепки, — про свою „торговлю“; цілком поважно запитав про ціну різних „цукрових товарів“. Джемма також пова-

жно вичисляла йому сі ціни, а прецінь обоє в душі згідно сьміяли ся, немов признаючи, що відграють чудну комедію. Нараз на вулиці катеринка заграла арію з „Вільного Стрільця“: „Durch die Felder, durch die Auen“... Плаксиві звуки занили тремтячи й посвистуючи в неруханім повітрі. Джемма здригнулась... „Він розбудить маму!“ — Санїн ураз вискочив на вулицю, сунув катеринкареви кілька крейцарів у руку — й змусив його замовчати і піти гет. Коли він повернув ся, Джемма подякувала його злегка нахиливши голову й задумано усьміхнувшись, сама почала ледви чутно виспівувати гарну веберовську мелодію, якою Макс висловлює усї вагання першої любови. Далі вона спитала Санїна, чи знає він „Вільного Стрільця“, чи любить Вебера й додала, що хоч сама вона Італїянка, алеж таку музику любить над усе. З Вебера розмова перейшла на поезію й романтизм, на Гофмана, якого тоді ще всі читали...

А панї Ленора все дрімала й навіть похрапувала трошки, та соняшне промінє, що вузькими смужками проривалось крізь віконницю, непомітно, але постійно пересувалось і рушалось по підлозі, по меблях, по шовковинній сукні й пелюстках квіток.

ХІІ.

Виявилось, що Джемма не дуже любила Гофмана й навіть знаходила, що він скучний! Фантастично-туманний, північний елемент його оповідань був мало приступний для її південної ясної вдачі. „Усе се казки, усе се писано для дітей!“ — впевняла вона трохи згідно. Брак поезії в Гофмана також неясно відчувала вона. Але було в нього одно оповіданє, якого назву вона зрештою забула, й яке їй дуже сподобалось, властиво подобався їй лише початок сього оповідання; кінця вона чи не прочитала, чи також забула. Говорилось там про одного молодика, який десь, трохи чи не в цукорні, зустрічає дівчину, Гречанку; з нею ходить таємний і чудний, злий дід. Молодик із першого-ж погляду залюблюєть ся в дівчині; вона дивить ся на нього так жалісно, немов благає його визволити її... Він виходить на хвилю й повернувши до цукорні не застає ані дівчини, ані старого; кидаєть ся її шукати, без перестанку натрапляє на найсвіжіші їх сліди, вганає за ними і жадним робом, ніде, ніколи не може їх дігнати. Красуня на віки щезає від нього — і не годен він забути її благаючого погляду і мучить ся він думкою, що мо-

же ціле щастє його життя втекло з його рук.

Навряд чи Гофман так кінчить своє оповіданє; але так воно склалось, таким лишилось у памяти Джемми.

— Міні здаєть ся, — промовила вона — що подібні стрічі й подібні розлуки трапляють ся на сьвітї частійше, нїж ми думаємо.

Санїн промовчав... і трохи переходом забалакав про пана Клюбера. Він уперше згадав про нього: він до сеї хвилі ні разу не згадав про його.

Джемма помовчала в свою чергу й задумалась помалу кусаючи ніготь вказуючого пальця. Потім вона похвалила свого нареченого, згадала про прогульку, яку він завтра уряджує й нагло подивившись на Санїна, замовкла знову.

Санїн не знав про що почати говорити.

Еміль із шумом убїг у покій і розбудив паню Ленору... Санїн зрадїв його приходови.

Панї Ленора устала з фотеля. З'явив ся Панталеоне й замельдував, що обїд готовий. Домашній друг, екс-співак і слуга справляв ся також за кухаря.

XIII.

Санїн лишив ся і по обіді. Його не пускали усе під тою-ж притокою страшенної спеки, — а коли спека спала, йому запропонували піти у город пити каву в тіни акацій. Санїн згодив ся. Йому було дуже приємно. В одноманітно тихім перебізі життя ховають ся великі приємности — і він віддавав ся їм із розкішю, не вимагаючи нічого особливого від сьогодняшнього дня, але й не думаючи про завтрашній, не згадуючи про вчорашній. Чого варт сама близькість такої дівчини, як Джемма? Він незабаром розлучить ся з нею й мабуть на завше; але коли той самий човен, як в Уляндовій романсі, несе їх по втихомирених хвилях життя — радій, роскошуй, подорожнику! І все здавалось приємним і милим щасливому подорожному. Пані Ленора запропонувала йому заграти з нею в „тресетте“, вивчила його сеї нештучної італійської гри в карти — обіграла його на кілька крейцарів — і він був дуже вдоволений. Пинталеоне, на просьбу Емілія змусив пудля Тарталю показати усї свої штуки — і Тарталя плигав через ліску, „говорив“, се-б-то гавкав, чихав, запирав двері писком, притаскував стару пантофлю свого господаря,

— і в кінці, зі старим кашкетом на голові представляв маршала Бернадота, якого цісар Наполеон докоряє остро за зраду. Наполеона представляв, розуміється, Панталеоне — і представляв дуже вірно: схрестував руки на грудях, насунув на очі трикінцеву шапку — і говорив брутально і різко французькою, але Боже мій, якою французькою мовою! Тарталя сидів перед своїм володарем, цілий скорчившись, підогнувши хвіст і засоромлено моргаючи й жмурючись під дашком скісно насуненого кашкета; часом коли Наполеон підносив голос, Бернадоте уставав на задні лапи, — „Fuori, traditore!“ — закричав у кінці Наполеон, позабувши від великого роздрознення, що йому ялось до кінця видержати свій французький характер — і Бернадоте прожогом кинув ся під канапу, але зараз же вискочив звідтіль із радісним гавканєм, немов подаючи до відомости, що вистава скінчилась. Усі глядачі багато сьміялись, — а Санін найбільше з усіх. Джемма сьміялась дуже привмно, тихо, безпереривно, трохи пискливо. Санїна дразнило від сього сьміху — зацілував би він її за сі пискоти!

Нарешті настала ніч. Треба-ж було й честь знати! Попращавшись кілька ра-

зів із усіма, сказавши усім по кілька разів: до завтра! (з Емілем він навіть поцілував ся) Санїн пішов до дому і поніс із собою образ молодої дівчини, то веселий, то задуманий, то спокійний і навіть байдужний — але завжди привабний! Її очі, то широко розплющені й ясні і радісні мов день, то напів прикриті повіками і глибокі і темні, як ніч, так і стояли перед його очима, чудно й солодко перемагаючи усі інші образи й форми.

Про пана Клюбера, про причини, що спонукали його лишитись у Франкфурті. — словом про все те, що хвилювало його учора — він не подумав ані разу.

XIV.

Але треба-ж сказати кілька слів про самого Санїна.

Насамперед він був дуже й дуже не поганий на вид. Ставний, стрункий зріст, приємні й трохи розпливчаті риси, ласкаві голубоваті оченята, золотисте волосє, біле й румяне лице — а найголовнійше: той простодушно веселий, ймовірний, отвертий, на перший погляд трохи дурненький вираз, по яким у давніші часи можна була зразу пізнати дітей статочних пля-

хоцьких родин, „отецьких“ синів, гарних паничів, що родились і виплекались у наших привільних напів-степових країнах; — хода з приставкуваннями, голос із легеньким шепелявінем, усмішка, мов у дитини, виявляєть ся скоро глянеш на нього: зрештою сьвіжість, здоровле й мягкість, — от вам і цілий Санін. А по друге, він і дурним не був і понахапав ся де чого. Сьвіжим він лишив ся, не вважаючи на подорожі за кордон: тривожні почування, що хвилювали лїпшу частину тодішньої молодїжі, були йому мало відомі.

Останніми часами в нашій літературі, після даремного шуканя за „новими людьми“, почали представляти молодиків, що зважились за яку будь ціну бути сьвіжими, сьвіжими, як фленебурські устриці, яких привозять до Петербурга. Санін не був подібний до них. Уже коли пішло на порівняня, то він швидче нагадував молоду, кучеряву, недавно прищеплену яблуню в наших чорноземних городах, — або лїпше: випеченого, товстоногого, ніжнього трьохлітка колишніх „панських“ стадниц, якого що йно почато ганяти на корді.... Ті, що стикались із Санїном потім, коли жите вже його доста поламало й молода, нажита буйність давно вже йо-

го покинула — бачили в ньому вже зовсім иньшого чоловіка.

Другого дня Санін лежав їще в постелі, як Еміль у сьвяточнім убраню, з палицею в руці й дуже наперфумований ускочив до нього в покій і замельдував, що пан Клюбер зараз приїде з каритою, що погода має бути дивно-гарною, що в них усе вже готове, але мама не поїде, бо в неї знову розболіла голова. Він почав наглити Санїна, впевнюючи, що не можна тратити ні хвилини... І дійсно пан Клюбер застав Санїна ще за туалетю. Застукав до дверей, увійшов, вклонив ся, вигнув стан, висказав, що ладен чекати, скільки вгодно — й сїв, зграбно опираючи капелюх об коліно. Розсудливий коммі прифрантив ся й наперфумував ся на всі заставки: кожен рух його розносив незвичайно делікатні пахощі. Він приїхав у великій відкритій кариті, так званій — ландб, запряженій парою сильних, великих, хоч і не гарних коней. За чверть години, Санін, Клюбер і Еміль у сій самій кариті урочисто підїхали до дверей цукорні. Пані Розеллі рішучо відмовила взяти участь у прогульці. Джемма хотїла лише-

тись із матір'ю, але та, як то кажуть, прогнала її.

— Мені нікого не треба — впевняла вона; — я спати-му. Я б і Панталеона з вами відослала — та не буде кому торгувати.

— Можна взяти Тарталю? — запитав Еміль.

— Розумієть ся, що можна.

Тарталя зараз, з радісними підскоками, викарабкав ся на козла і сів облизуючись; видно, йому було се не першина. Джемма наділа великий солом'яний капелюх із цинамоновими стяжками; капелюх сей з переду був загнений у низ і заслоняв майже ціле лице від сонця. Тінь кінчалась над самісенькими губами: вони червоніли паняньсько й ніжно мов пелюстки повної рожі й зуби блестіли крадькома — теж невинно як у дітей. Джемма сіла на задньому місці поруч із Саніном; Клубер і Еміль сіли насупроти них. Біла постать пані Ленори показала ся біля вікна, Джемма махнула їй хусткою — й коні рушили.

XV.

Соден, се невеличке містечко, віддалене на пів години їзди від Франкфурта.

Він лежить у красній місцевості на відногах Тавнуса, й відомий у нас у Росії зза вод, які-б то добре впливають на людей зі слабими грудьми. Франкфуртці їздять туди більш для розривки, тому що в Содені є чудовий парк і різні господи, де можна пити пиво й каву в холодку під високими липами й кленами. Дорога від Франкфурта до Содена йде по правім березі Майна й ціла обсаджена овочевими деревами. Поки карита їхала помалу по чудовім гостинці, Санін крадькома стежив, як Джемма поводитись зі своїм нареченим: він уперше бачив їх у куші. Вона заховувала ся спокійно й просто, але трохи здержливійше і поважнійше ніж звичайно, він дивив ся як поблажливий виховувач, що дозволив і собі самому й своїм підвладним скромну й чемну приемність. Особливих залицянь до Джемми, того, що Французи називають „empressement“, Санін у нього не помітив. Видко було, що пан Клюбер уважав сю справу скінченою і тому й не мав причини клопотатись, чи хвилюватись. Але поблажливість не залишала його ані на хвилю. Навіть підчас великої передобідової прохідки по порослих лісом горах і долинах по за Соденом, навіть роскошуючи красою природи, він відносив ся

до неї, до сеї самої природи, з тоюж по-
блажливістю, крізь яку інколи прорива-
лась звичайна начальнича строгість. Так,
наприклад, він сказав про один потік, що
він тече занадто просто яром, намість то-
го, щоб зробити кілька мальовничих за-
крутів; не похвалив також справування
одної птиці — зяблика, що співала не
досить різнородно. Джеммі не було ску-
чно, ба навіть видно було, що вона по-
чуває приємність; але попередної Джеммі
— Санїн у ній не впізнавав; не то щоб
тїнь на неї налягла — ніколи ще краса
її не була більше проміниста як тепер —
але душа її заховалась у собі. Розпустив-
ши парасольку й не розстїбнувши рука-
вичок, вона гуляла поважно, не кваплю-
чись — як гуляють осьвічені дівчата —
й говорила мало. Еміль також чув
себе звязаним, а Санїн і подавно. Його
між иньшим мішало те, що розмову ве-
дено все на німецькій мові. Лише Тарталя
не журився. Несамовито гавкаючи гонив
ся він за шпаками, що попадали ся по
дорозі, переплигував через баюри, пеньки,
корчуги, кидав ся з розгону в воду й
сквапно хлестав її, обтрушувавсь, підбре-
хував — і знову летїв, мов стріла, заки-
нувши червоний язик аж на самісеньке
плече. Пан Клубер зі свого боку, зробив

усе, що вважав потрібним для розвеселення товариства: попрохав його усісти у холодку під гиястим дубом — і витягши з бічної кишені невеличку книжечку під назвою: „Knallerbsen — oder du sollst und wirst lachen!“ (Гранятки — або ти мусиш і будеш сьміятись!) і почав читати ріжнородні анекдоти, що були в сій книжечці. Прочитав їх штук із дванайцять; однак веселости викликав мало: лише Санін, із чемности, скалив зуби, та сам Клюбер по кожнім анекдоті сьміявся коротким, діловим — та все таки поблажливим сьміхом. У дванадцятій годині ціле товариство повернулось до Содену, до найліпшої тамошньої реставрації.

Належало розпорядитись обідом.

Пан Клюбер запропонував був пообідати в закритій з усіх боків альтанці — „im Gartensalon“; але тут Джемма нараз забунтувалась і сказала, що не обідати-ме инакше, як під голим небом, у городі при однім із невеликих столів, поставлених перед реставрацією; що їй обридло бути все з тими самими особами й що вона хоче бачити иньших. Коло де яких столів сиділи вже громадки що-йно прибулих гостей.

Поки пан Клюбер, поблажливо покоровшись „примсі свої нареченої“, ходив

радяться із оберкельнером, Джемма стояла нерухомо, спустивши очи й сціпивши губи; вона почувала, що Санїн невідступно й немов допитливо дивився на неї — і се, здавалось, сердило її. Нарешті Клюбер повернув ся й сказав, що за пів години буде готовий обід і запропонував до того часу пограти в круглі, додавши, що се дуже гарно для апетиту, хе-хе-хе! В круглі грав він майстерно; кидаючи кулю, прибирав на диво молодецькі постави, чепурно грав мускулами, чепурно змахував і потрясав ногою. Він був свого роду атлет — і збудований знаменито. І руки в нього були такі білі й красні, й витирав він їх таким розкішним, золотисто-пестрим фуляром!

Настав час обіду — й усе товариство сіло за стіл.

XVI.

Хто не знає, що таке німецький обід? — Водниста зупа з шишкуватими галушками й цинамоном, варене м'ясо сухе, як корок, із прирослим білим товщем, слизькою бараболею, крихкими цвічками і тертим хрінном, посинілий вугор із капорцями й оцтом, печеня з компотом

і необхідна „Mehlspeise“, щось подібне до пудінга, з кислуватим червоним соком; за те вино й пиво — хоч куди! Точнісенько таким обідом потракував соденський реставратор своїх гостей. — Про те самий обід пройшов гаразд. Особливого оживлення, правда не помічалось; не повстало його й тоді, коли пан Клюбер вголосив тост за те, „що ми любимо!“ (Was wir lieben!) Надто вже було пристойно й прилично. По обіді подано каву, рідку, рудовату, чисто німецьку каву. Пан Клюбер, як правдивий кавалер, попрохав у Джемми дозволу закурити сигаро... Але тут нараз сталось щось несподіване і вже дійсно неприємне — а навіть непристойне.

Коло одного з сусідніх столиків сиділо кілька офіцерів майнценської залоги. По їх поглядах і перешептуваннях можна було легко догадатись, що краса Джемми вразила їх; один із них, що очевидно побував уже у Франкфурті, раз у раз поглядав на неї, як на добре знану особу: він очевидно знав, хто вона така. Він нараз устав і зі склянкою в руці — панове офіцери дуже підпили й цілий стіл перед ними був заставлений фляшками, — і наблизився до того стола, де сиділа Джемма. Се був дуже молодий, білявий чоловік із досить приємними й навіть симпа-

тичними рисами лица; але випите вино перекривило їх: його щоки потрясали ся, розпалені очі ходили блудом і мали зухвалий вираз. Товариші попереду пробували стримати його, але потім лишили: що буде, те буде — що, мовляв, із сього вийде?

Трохи хитаючись, офіцер станув перед Джеммою і навмисно крикливим голосом, в якому мимоволі виявлялась боротьба з самим собою, сказав: „Пю за здоровле найкращої кавярки в цілім Франкфурті, в цілім сьвітї (тут нараз вихилив склянку) — і в нагороду беру сю квітку зірвану її божественними пальчиками“. Він узяв зі стола рожу, що лежала перед тарілкою Джемми. Зразу вона здивувалась, перелякалась і поблідла страшенно... потім переляк заступило обуренє, вона нараз почервонїла ціла по волосє — і очі її, що просто дивились на негодя, рівночасно й потемніли і спалахнули, наповнились мороком і загорїлись вогнем нестриманого гнїву. Офіцера мабуть змішав сей погляд; він пробурмотів щось неясне, вклонив ся — й пішов назад, до своїх. Вони зустріли його сьміхом і легкими оплесками.

Пан Клубер нараз устав із крісла й випростувавшись у цілий свій зріст та

надівши капелюх, поважно, але не дуже голосно сказав : „Се нечуване! нечуване аухвальство!“ („Unerhört! Unerhörte Frechheit!“) і покликавши зараз острим голо- сом до себе кельнера, зажадав негайно подати рахунок... мало того : звелів за- пряти, додавши, що до них порядним людям не можна їздити, бо в них нара- жають ся на образи! При сих словах Джемма, що нерухомо сиділа ще на сво- їм місці — її груди високо й різко під- нимались — Джемма перевела очі свої на пана Клюбера... і так само пильно, таким самим поглядом подивилась на нього, як і на офіцера. Еміль просто тремтів від обуреня.

— Устаньте, моя пані, промовив усе так само строго пан Клюбер; — тут не випадає нам лишатись. Ми посідаємо там, у реставрації!

Джемма устала мовчки; він подав їй свою руку, вона подала свою — і пі- шли до реставрації поважною ходою, яка, так само, як і постава його, ставала все величнійшою й пишнійшою, чим дужче віддалював ся від того місця, де обіда- лось. Бідний Еміль поплентав ся за ними.

Та поки Клюбер рахував ся з кель- нером, якому за кару не дав ані крей- цера на пиво, Санїн підійшов швидким

кроком до стола, при якому сиділи офіцери — і звернувшись до образника Джемми (він у сій хвилі давав товаришам по черзі нюхати її рожу), вимовив ясно по французьки: „Те, що ви зараз зробили, добродію, не гідне чесного чоловіка, не гідне мундура, який ви носите і я прийшов вам сказати, що ви невихований нахабник!

Молодик зірвав ся на рівні ноги, але другий офіцер, старший, спинив його рухом руки, змусив сісти і повернувшись до Санїна спитав його теж по французьки: Чи він родич, чи брат, чи наречений сїєї дівчини?

— Я їй цілком чужа людина — скрикнув Санїн; — я Росіянин — але я не можу байдужно глядіти на таке зухвальство; а в тім ось моя картка і моя адреса: офіцер може знайти мене.

Сказавши се, Санїн кинув на стіл свою візитову картку і одночасно раптово вхопив Джеммину рожу, яку один із присутних при столі офіцерів упустив на свою тарілку. Молодик знов хотів схопитись із крісла, але товариш у друге спинив його, промовивши: Денгоф, тихо! (Dönhof, sei still!). Потім сам устав і засалютувавши, не без певної поваги в манерах і голосі, сказав Санїну, що завтра

в равці один із офіцерів їх полку матиме честь прийти до нього до дому. Санін відповів коротким поклоном — і сквапно повернув до своїх товаришів.

Пан Клубер удав, що зовсім не помітив ані відсутности Саніна, ані його розмови з офіцерами; він підганяв візника, що запрягав коні, й дуже гнівав ся на нього за його повільність. Джемма також не сказала нічого Саніну, навіть не глянула на нього: по її нахмурених бровах, по її побілїлих і сціплених губах, по самій її нерухомости можна було зрозуміти, що їй не гарно на душі. Лиш Еміль бажав явно заговорити з Саніном, бажав розпитати його; він бачив, як Санін підійшов до офіцерів, бачив, як подав їм щось біле — клаптик паперу, записку, картку... Серце билось у бідного хлопця, щоки палали, він ладен був кинутись Саніну на шию, ладен був заплакати або йти зараз, разом із ним, вибити на всі заставки сих мерзких офіцерів! Однак він стримав ся й вдовольнив ся тим, що уважно стежив за кожним рухом свого шляхотного російського друга.

Візник запряг нарешті коні; усі сіли в кариту. Еміль слідом за Тарталею виліз на козла; там йому було вільнійше, тай Клюбер, на якого він не міг спокійно глядіти, не стремів перед ним.

Цілу дорогу Клюбер балакав... і балакав сам; ніхто, ніхто не заперечав йому, та ніхто й не згоджував ся з ним. Він особливо зазначував те, як то не послухали його, коли він пропонував обідати в закритій альтанці. Жадних неприємностей не було-б. Потім він висловив кілька різких і навіть ліберальних гадок про те, як уряд невибачно потурає офіцерам, не стежить за їхньою дісципліною й не досить поважає цивільний елемент суспільства — (*das bürgerliche Element in der Societät!*) — і як із сього з часом повстають незадоволення, від яких уже недалеко й до революції, сумний приклад того (тут він зітхнув спочутливо, але строго) сумний приклад маємо ми у Франції. Однак він тут же додав, що особисто відносить ся до влади з пошаною великою і ніколи... ніколи! не буде революціонером — але не може не висловити своєї... догани за таку розпусту. Потім

додав іще кілька загальних уваг про моральність і неморальність, про приличність і почуте гідности.

Під час сих „балочок“, Джемма, яка вже підчас передобідової прогульки здавалась не зовсім задоволеною п. Клюбєром — тому то вона й трималась трохи віддалено від Санїна й немов соромилась його присутности — Джемма ясно стала стидати ся свого нареченого. Під кінець подорожі вона просто страждала і хоч як і поперед, не забалакувала з Санїном, але нараз кинула на нього благаючи погляд... Зі свого боку він почував далеко більше жалю до неї, ніж обуреня на Клюбєра; він навіть потай напів не-свідомо радїв із усього, що скоїло ся протягом того дня, хоч і міг сподіватись визову на другий день.

Ся неприємна *partie de plaisir* скінчилась нарешті. Помагаючи Джеммі висїсти з карити перед цукорнею, Санїн не кажучи ні слова, положив їй у руку відбрану рожу. Вона спалахнула ціла, стисла його руку і сейчас сховала рожу. Він не хотїв заходити в дім, хоч вечер що лише починав ся. До того-ж Панталеоне, що з'явив ся на танку, повідомив, що пані Ленора спить. Еміль попрощав ся соромливо з Санїном; він немов уникав його :

дуже вже подивляв його. Клюбер відвіз Саніна до його квартири і вимушено попрацював з ним. Правильно збудованому Німцеві, при всій його певності себе, було ніяково. Тай усім було ніяково.

А про те у Саніна се чуте — чуте ніяковости — швидко розвіялось. Його заступив непевний, але приємний, навіть захватний настрій. Він ходив по кімнаті, ні про що не хотів думати, свистав — і був дуже вдоволений з себе.

XVII.

„Чекатиму на офіцера для порозуміння до 10-ої рано“ — думав він другого дня, полагаджуючи свою туалету, „а далі хай він мене шукає!“ Але німецькі люде устають рано: девята ще не вибила, як уже кельнер доніс Саніну, що пан підпоручник (der Herr Seconde-Lieutenant) фон Ріхтер хоче з ним бачитись. Санін швидко надів сурдут і звелів „просити“. Пан Ріхтер був, проти сподівання Саніна, дуже молодим чоловіком, майже хлопцем. Він старався надати свому безбородому обличчю поважний вираз — але се йому цілком не вдавалось і він не міг навіть укрити свого змішання, — й сїдаючи на

крісло мало не впав, зачепившись за шаблю. Запинаючись і заікуючись, він сказав Санїну поганою французькою мовою, що приїхав із дорученем від свого приятеля фон Денгофа; що доручено йому домогатись від добродїя фон Занїна відкликання ужитих вчора образливих висловів; і що, коли добродїй фон Занїн не згодить ся на се — барон фон Денгоф домогаєть ся сатїсфакції. Санїн відповів, що не буде оправдувати ся, а сатїсфакцію згоден дати. Тодї пан фон Рїхтер, все так само запинаючись, запитав із ким, о котрій годинї і де має перевести потрібні переговори. Санїн відповів йому, що він може вступити до нього годин за дві і що до того часу він, Санїн, постараєть ся знайти секунданта. (Кого до чорта візьму я за секунданта? — думав тимчасом нішком). Пан фон Рїхтер устав і почав працюватись... але на порозї станув, немов почувши гризоту сумлїння, — і повернувшись до Санїна, сказав, що його приятель, барон фон Денгоф, признаєть ся... у певній мірі... до власної провини в учорашній подїї — і тому вдовольнив би ся легким оправданем — *des exghizes lécheres*. На се Санїн відповів, що не думає складати ніяких оправдань, анї важких, анї легких, бо не чуває себе винуватим.

„В такім разі, сказав пан фон Ріхтер, і почервонів іще дужче — треба буде помінятиєсь приязними вистрілами — *des coups de pistolet á l' amiable!*

— Сього вже я цілком не розумію, — завважав Санін; — у повітрі нам стріляти, чи що?

— О, не те, не так — залепетав, цілком змішавшись, підпоручник; — але я думав, що коли справа ведеть ся між порядними людьми... Я поговорю з вашим секундантом — перебив він себе самого — й вийшов.

Санін сів на крісло, скоро той вийшов і задивив ся на підлогу. — „Що-пак се таке? Як се так нараз закрутилось житє! Усе минуде, усе будуче нараз зникло, пропало — і лишилось лише те, що я в Франкфурті з кимсь, за щось бю ся. Пригадалась йому одна його божевільна тїтка, що було все пританцюувала й співала:

Підпоручнику!

Мій огірочку!

Мій амурчику!

Потанцюй зі мною, голубчику!

І він зареготав ся й заспівав як вона: „Підпоручнику! потанцюй зо мною,

голубчику! — Однак треба ділати, не тратити часу — скрикнув він голосно, схопившись і побачив перед собою Панталеона з записочкою в руці.

— Я кілька разів стукав, але ви не відзивались; я подумав, що вас нема дома — промовив старий і подав йому записку. — Від сіньоріни Джемми.

Санін узяв записку — як то кажесть ся, механічно — розпечатав і прочитав її. Джемма писала йому, що дуже турбуєть ся з приводу відомої йому справи й бажала-б побачитись із ним зараз.

— Сіньоріна журить ся — почав Панталеоне, якому очевидно був відомий зміст записки. — Вона казала поглянути мені, що ви робите та привести вас до неї.

Санін глянув на старого Італійця і замислив ся. Нараз промайнула йому в голові думка. В першій хвилі вона здалась йому чудною до неможливости... „Однак, чому-ж ні?“ — спитав він себе самого.

— Пане Панталеоне! — сказав він голосно.

Старий стрепенув ся, устроїв підборідє в краватку й вліпив очи в Саніна.

— Ви знаєте, — казав далі Санін — що сталось учора?

Панталеоне пожував губами й махнув своїм здоровим зубом. — Знаю.

(Еміль скоро повернув ся, розповів йому усе).

— А! Знаєте! Ну то ось що. — Зараз від мене пішов офіцер. Той нахаб визиває мене на поєдинок. — Я прийняв його визов. — Але я не маю секундантив. Хочете ви бути моїм секундантом?

Панталеоне дрогнув і так високо підніс брови, що вони в нього сховались під навислим волоссям.

— Ви конче мусите поєдинкуватись? — промовив він нарешті по італійськи; до тієї хвилі він говорив по французьки.

— Конче. Зробити инакше — значило-б зганьбити себе на віки.

— Гм. — Коли я не згоджусь йти до вас у секунданти — то ви шукатимете иньшого?

— Шукатиму — очевидно.

Панталеоне понурив ся. — Але дозвольте вас спитати, сіньоре де Цаніні, чи не накинє ваш поєдинок певної негарної тіни на репутацію одної особи?

— Не думаю; але якби не було — нема що робити.

— Гм! — Панталеоне цілком сховав ся в свою краватку, — ну, а сей феррофлукто Клуберіо, — що-ж він? — скрикнув він нараз і підняв лице в гору.

— Він? Нічого.

— Ке! (Che!)* — Панталеоне згідно здвигнув плечима. — Я мушу, в кожнім разі подякувати вам, — вимовив він нарешті непевним голосом — що ви й у теперішнім моїм приниженню вмiли визна-ти в мині порядного чоловіка — un galant' uomo! — Поступаючи так, ви самі виявили себе справжнім galant' uomo. Але я мушу обдумати вашу пропозицію.

— Час не терпить, любий пане Чі... чіппа...

— Тóля — підказав старий. — Я прошу в вас лише одну годину до розми-слу. Тут замішана дочка моїх добродіїв... і тому я мушу, я повинен — подумати!.. За годину... за три чверти години — ви визнасте мою постанову.

— Добре, я почекаю.

— А тепер.. що-ж я відповім сі-ньоріні Джеммі?

Санін узяв аркуш паперу і написав на ньому: „Будьте спокійні, моя дорога приятелько, годин за три я прийду до вас — і все вяснить ся. Сердечно дякую вам за участь“ — і віддав сей листок Панталеону.

*) Італійський виклик, якого годі перекласти, щось подібне до нашого: Но!

Той обережно положив його в бічну кишеню й ще раз повторивши : за годину! підійшов до дверей; але-ж нараз повернувся назад, підбіг до Санїна, вхопив його руку — й притиснувши її до свого жабб, звівши очи на нього і скрикнув : „Шляхотний юначе! Велике серце! (*Nobil giovanotto! Gran cuore!*) Позвольте слабому дідови (*a un vecchiotto*) стиснути вашу мужню правицю! (*la vostra valorosa destra*). Потім відскочив трохи назад, змахнув обома руками — і вийшов.

Санїн подививсь йому в слід... узяв часопись і почав читати. Але очи його марно бігали по стрічках: він не розумів нічого.

XVIII.

За годину кельнер знову увійшов до Санїна й подав йому стару, забрукану візитову картку, на якій було написане отсе: Панталеоне Чіпатоля, з Варезе, надвірний співак (*cantante di camera*) його королівської високости князя Моденського; — а слідом за кельнером з'явився й сам Панталеоне. Він перебрався з голови до ніг. На ньому був чорний поруділий фрак і біла пікова камізелька, на якій вигла-

дливо вив ся томбаковий ланцюжок; важка карніолева печатка спускалась низько на вузькі чорні пантальони з гульфіком. У правій руці тримав він чорний капелюх із заячого пуху, в лівій дві товсті ірхові рукавички; краватку пов'язав іще ширше й вище, ніж звичайно — і в накрохмалене жабб встромив шпильку з камінем, який звать „котячим оком“ (oeil de chat). На вказуючій пальці правої руки красував ся перстень, що зображував дві зложені руки, а посеред них огнисте серце. Злежалим запахом, запахом камфори й піжма заносило від цілої особи старого, заклопотана урочистість його постави вразила-б найбайдужнішого глядача! Санін устав йому на зустріч.

— Я ваш секундант, — промовив Панталеоне по французьки — й нахилив ся цілим тілом уперед, при чім носи чобіт зложив так, як се роблять танечники. Я прийшов по наказ. Хочете ви бити ся без пощади?

— Навіщо-ж без пощади, дорогий мій Чіпательо? Я ні за що на світі не відкличу своїх учорашніх слів — але я не кровошниця!... Та ось пострівайте, зараз прийде секундант мого супірника. Я вийду до сусідної кімнати — а ви умовите ся з ним. Повірте, що я по вік не

забуду вашої прислуги й дякую вам від щирого серця.

— Честь на перед усього! — відповів Панталеоне й сів у фотель, не чекаючи, щоб Санін запросив його сідати. — Коли сей феррофлукто спічубубіо, — заговорив він, мішаючи французьку мову з італійською — коли сей крамар Клуберіо не зумів зрозуміти свого простого обов'язку або злякав ся, — тим гірше для нього!... Грошева душа й кінець... Що ж до умов поєдинка — я ваш секундант і ваші інтереси сьвяті для мене! Коли я жив у Падуї, там стояв полк білих драгонів — і я з багатьома офіцерами був добре знайомий!... Цілий їхній кодекс був міні добре відомий. Ну, тай з вашим принчіпе Тарбускі я часто розмовляв про сї питання... Той секундант швидко має прийти?

— Я чекаю його кожної хвилі — та ось він сам і йде — додав Санін, глянувши на вулицю.

Панталеоне устав, подивив ся на годинник, поправив свій чуб, сквапно заложив у черевик тасьму, що телпала ся зпід пантальонів. Молодий підпоручник увійшов, усе так само червоний і змішаний.

Санін познайомив секундантів між собою. — M-r Richter, souslieutenant! M r Zippatola, artiste! — Підпоручник грохи

здивував ся, побачивши старого... О, що-б він сказав, коли-б хтонебудь шепнув йому на ухо, що „артист“, якого йому представлено, займаєть ся також кухонною штукаю! Але Панталеоне зробив таку міну, немов брати участь в укладанню поєдинків було для нього найзвичайнішою річею: мабуть йому помагали в сьому випадку спогади його театральної кар'єри — і він відгравав ролю секунданта, саме як ролю. І він і підпоручник помовчали трохи оба.

— Що-ж? Почнемо! — перший почав Панталеоне, граючи карніолевою печаткою.

— Почнемо, — відказав підпоручник... але... присутність одного з супротивників...

— Я вас зараз покину, панове, — скрикнув Санїн, вклонив ся й вийшов у спальню — й запер за собою двері.

Він кинув ся на ліжко й почав думати про Джемму... але розмова секунданта доходила до нього крізь зачинені двері. Вона велась французькою мовою; обидва ламали її немилосерно, кожен на свій лад. Панталеоне знову згадав про драгонів у Падуї, про принціпе Тарбускі — підпоручник про „exghizes léchéres“ і про „goups à l'amiable“. Але старий і слу-

хати не хотів про ніякі *exghizes*! На журу Саніна він почав нараз толкувати свому розмовникови про одну молоду невинну дівчину, якої один мізинець варт більше, ніж усі офіцери на світі,.. (*oune zeune damigella innoucenta, qua ella sola dans soun peti doa vale piu que toutt le zouffissié del mondo*), і кілька разів палко повторив: се ганьба! се ганьба! (*E ouna onta, ouna onta*). Поручник зразу не відповідав йому, але потім голос молодика затремтів гнівно і він завважив, що прийшов не того, щоб слухати моральні сентенції...

— В вашім віці завше пожиточно слухати справедливі речі! — скрикнув Панталеоне.

Суперечка ставала між секундантами кілька разів бурною; вона тяглась поверх години й закінчилась, нарешті такими умовами: „Стріляйтесь баронові фон Денгофові й панові де Саніну завтра, о 10-й рано в невеличкім ліску коло Ганав, на віддаленю дваццяти кроків. Кожен має право стріляти двічі, на гасло, подане секундантами, пістолі без шнеллера й не гвінтовані“. Добродій фон Ріхтер вийшов, а Панталеоне урочисто розчинивши двері спальні й повідомивши про вислід наради,

знову вигукнув: „Bravo Russo! Bravo giovanotto! Ти будеш побідником!

За кілька хвилин вони обидва пішли до цукорні Розелі. Санїн попереду змусив Панталеона дати слово, що тримати-ме справу поединку в найбільшій тайні. В відповідь старий підняв лише палець у гору і прижмуривши очі, прошептав двічі у ряд: Segredezza! (тайна). Він очевидно помолодшав і навіть ішов вільнійше. Усі отсі незвичайні, хоч і неприємні події, живо переносили його в ту добу коли він сам приймав і робив визови — правда на сцені. Баритони, як відомо, дуже кокошать ся в своїх ролях.

XIX.

Еміль вибіг на зустріч Санїну — він більш години чатував на його прихід — й сквапно шепнув йому на вухо, що мати нічого не знає про вчорашню неприємність і що навіть натякати на неї не треба, що його знову посилають до склепу, та що він туди не піде, але сховаєть ся де-небудь! — Розповівши усе се в кілька секунд, він нараз припав до плеча Санїна, сильно поцілував його й кинувсь у низ по вулиці. В цукорні

Джемма зустріла Санїна, хотїла щось сказати — й не могла. Її губи трохи тремтіли, а очі жмурились і бігали на всі боки. Він поспішив заспокоїти її, впевнюючи, що ціла справа скінчилась — цілком пустим.

— У вас нікого не було сьогодні? — спитала вона.

— Була в мене одна особа — ми з нею порозумілись — і ми... ми дійшли до як найкрасшого результату.

— Джемма повернулась за прилавок.
„Не повірила вона міні! — подумав він... однак пішов до сусідної кімнати і застав там паню Ленору.

У неї пройшла мігрена, але настрої був дуже мелянхолічний. Вона приязно всьміхнула ся до нього, але рівночасно упередила його, що йому сьогодні буде скучно з нею, бо вона не спроможна його забавити. Він сїв коло неї й побачив, що її повіки почервонїли й запухли.

— Що вам, панї Леноро? Невже ви плакали?

— Тсс... — прошептала вона й показала головою на покій, де була її дочка. — Не кажіть сього... голосно.

— Але-ж чого ви плакали?

— Ах, мосів Санїн, сама не знаю чого.

— Вас ніхто не образив?

— О, ні!.. Міні нараз стало дуже скучно. Згадала і Джіован' Баттіста... свою молодість... Потім, як усе се швидко пройшло. Старію ся, друже мій — і ніяк не можу з сим погодитись. Здається, я усе та сама, що й колись... а старість — ось вона... ось вона! — В очах пані Ленори закрутили ся сльози. — Ви, я бачу, дивитесь на мене та дивуетесь... Але ви також постарітесь, друже мій і визнаєте; як се гірко.

Санїн почав потішати її, згадав про її дітей, в яких воскресла її власна молодість, попробував навіть посміятись із неї, впевнюючи, що вона напрошується на компліменти... але вона, без жарту, просила його „перестати“, і він тут у перше міг переконатись, що подібного суму, суму викликаного свідомістю старости, не можна нічим потішити й розвіяти; треба почекати, поки вона пройде сама собою. Він запропонував їй заграти в тресетте — й нічого ліпшого не міг придумати. Вона зараз згодилась — і немов повеселійшала.

Санїн грав із нею до обіда і по обіді. Панталеоне також узяв участь у грі. Ніколи ще чуб його не падав так низько на лоб, ніколи підборідде не ховалось так глибоко в краватку! В кожному русі його відбивалась така з'осередкована важність,

що дивлячись на нього, мимоволі повставала думка: яку тайну з такою твердістю ховає сей чоловік?

Але — *segredazza! segredazza!*

Він цілий той день усіма способами виявляв найбільшу пошану до Санїна; за обідом, урочисто й рішучо, полишаючи пань, подавав страву йому; при грі в карти відступав йому прикуп, не зважував ся його ремізити; виголошував ні до ладу, ні до прикладу, що Росіяне — найвеликодушнійший, найхоробрійший і найрішучійший народ на сьвітї.

„Ах ти, старий акторе!“ — думав собі Санїн.

І не так дивувався несподіваному настроєви панї Розеллі, як тому, як її дочка з ним поводитася. Вона не те, щоб уникала його... навпаки, вона усе сїдала недалеко від нього, прислухалася до його річей, дивилася на нього; але вона рішучо не хотїла заводити з ним розмови і скоро він забалакував із нею — тихенько уставала з місця й тихенько виходила на кілька хвилин. Потім з'являлася знову, сїдала донебудь у куточку й сидїла нерухомо, немов роздумуючи й дивуючись... дивуючись перед усім. Сама панї Ленора

завважала нарешті незвичайність її заховання й разів двічі спитала, що їй таке?

— Нічого — відказала Джемма; — ти знаєш, я буваю іноді такою.

— Се правда — згоджувалась із нею мати.

Так пройшов цілий той довгий день, ні оживлено, ні мляво — ні весело, ні скучно. Заховуй ся Джемма інакше — Санін... хто знає! не перемиг би спокуси трохи похвилюватись — або-ж просто піддав-сяб почуттю журби перед можливою, може, довічною розлукою... Але що йому ні разу не довелось навіть побалакати з Джеммою, то він мусів задовольнитись тим, що протягом чверть години, перед вечірною кавою, брав мінорні акорди на фортепяні.

Еміль повернув ся пізно й аби уникнути розпитування про пана Клюбера, забрав ся дуже швидко. Пора була й Саніну йти.

Він став прощатись із Джеммою. Пригадалась йому чомусь розлука Ленського з Ольгою в „Онєїне“. Він кріпко стиснув їй руку — й попробував зазирнути їй в лице — але вона трохи відвернулась і визволила свої пальці.

XX.

Уже зовсім визвіздило ся, коли він вийшов на танок. І скільки-ж їх засьвітлось, тих зьвізд великих, малих, жовтих, червоних, синїх, білих. Усі вони так і жаріли, так і роїлись на взаводи граючи промінням. Місяця не було на небі, але й без нього кожду річ було видно докладно в напів сьвітлій сутїні. Санїн пройшов вулицю до кінця... Не хотїлось йому зараз повертати до дому; він почував потребу походити по чистому повітрю. Він повернув ся назад — і не встиг іще зрізняти ся з домом, де була цукорня Розеллі, як одно з вікон, що були до вулиці, нараз стукнуло й відчинилось — у його чорному чотирокутникови (сьвітла в кімнаті не було) з'явилась жіноча постать — і він почув, що його кличуть.

— „Monsieur Dimitri!“

Він відразу кинув ся до вікна...
Джемма!

Вона сперлась на лікти й нахилила ся вперед.

— Monsieur Dimitri! — почала вона обережним голосом — я сьогодні цілий день хотїла сказати вам одну річ... але не зважувалась; і ось тепер, несподівано

побачивши вас знову, подумала, що ма-
буть так судилось...

Джемма мимохіть спинилась на сїм
слові. Вона не могла казати далі: щось
незвичайного сталося у тій самій хвилі.

Нараз, серед глибокої тиші, при ціл-
ком безхмарнім небі, схопив ся такий ві-
тер, що сама земля здавалось задріжала
під ногами, делікатне зоряне сьвітло за-
дріжало й захвилювалось, саме повітре
закрутилось клубом. Вихор не зимний,
але теплий, майже горячий вдарив по де-
ревах, по дасі дому, по його стїнах, по
вулиці, він в одній хвилі зірвав капелюх
із голови Санїна, розкуйовдив і розмаяв
чорні кучері Джемми. Голова Санїна при-
ходилась у рівень із підвіконником; він
мимоволі припав до нього — і Джемма
ухопилась обома руками за його плече,
припала грудьми до його голови. Шум,
дзвін і трохіт тривали коло хвилі... Мов
зграя величезних птахів, пролетів розша-
лій вихор... Настала знов глибока тиша.

Санїн підвів ся й побачив над собою
таке чудове, перелякане, зворушене облич-
ча, такі величезні, страшні чудові очі —
таку красуню побачив він, що серце в
ньому завмерло, він припав губами до
тонкого пасма волося, що впало йому на
груди — тільки й міг вимовити: О, Джеммо!

— Що се було таке? Буря? — спитала вона широко поводячи очима й не піднімаючи з його плечей своїх обнажених рук.

— Джеммо! — повторив Санїн.

Вона зітхнула, оглянувшись назад, у покій — і швидким рухом, витягнувши з-за корсетки вже зівялу розу, кинула її Санїну.

— Я хотїла дати вам сю квітку...

Він підняв розу, яку учора відвоював...

Але вікно вже зачинилось і за темними шибками його нічого не виднілось і на білілось.

Санїн прийшов до дому без капелюха... він і не помітив, що загубив його.

XXI.

Він заснув лиш у ранці. Й не диво! Під ударом того літнього хвилевого вихру, він майже так само вмить почув — не те, що Джемма — красуня, не те, що вона йому подобаєть ся — він знав се й ранійш... а те, що він трохи чи.. не полюбив її. Сейчас, як той вихор налетїла на нього любов! А тут сей дурний побивок! Сумні прочуття почали мучити

його. Ну, нехай і не вб'ють його... Що-ж може вийти з його любови до сїєї дівчини, до нареченої иньшого? Нехай навіть сей „иньший“ і не небезпечний для нього, нехай сама Джемма й полюбить, або вже й полюбила його... Що-ж із того? Як то щó? Така красуня...

Він ходив по покою, сїдав до столу, брав аркуш паперу, писав на ньому по кілька стрічок — і зараз же їх замазував... Згадував дивну постать Джемми, в темнім вікні, під промінем зорі, усю розмаяну теплим вихорем; згадував її мрамурові руки, подібні до рук олімпійських богинь, почував їх живий тягар на плечах своїх... Потім він брав рожу, що вона йому кинула — йому здавало ся, що від її напів зівялих пелюстків віють иньші, ще делікатнїйші пахощі, ніж звичайний запах рож...

— І зараз його вб'ють або покалічуть?

Він не лягав на ліжку — й заснув одягнений на канапі.

Хтось потермосив його за плече.

Він розплющив очі і побачив Панталеона.

— Спить, як Олександр Македонський перед вавилонською баталією — скрикнув, старий.

— А котра-ж година? — спитав Санїн.

— За чверть сема; до Ганав їхати дві години, а ми перші мусимо бути на місці. Росіяне завше попереджують во-рогів! Я наняв найліпшу кариту в Франк-Фурті.

Санїн почав умиватись. — А пісто-лі де?

— Пістолі привезе той феррорлукто Тедеско й лікаря привезе він же.

Панталеоне, очевидно, бадьорив ся як і вчора; але коли він сїв у кариту разом із Санїном, коли кучер ляснув пу-гою й конї пішли з місця гальпом — із колишнім співаком і приятелем паду-анських драгонів нараз сталась переміна. Він змішав ся, навіть злякав ся. В ньому нараз неначе щось завалилось, мов зле змурований мур.

— Однак, що се ми робимо, Боже мій, Santissima Madonna! — скрикнув він несподівано пискливим голосом і вхопив себе за волось. — Що я роблю, я ста-рий дурень, божевільний, frenetico?

Санїн здивував ся й засьміяв ся й троха обнявши Панталеона за стан, при-гадав йому французьку приповідку: „Le vin est tiré — il faut le boire“ — (по на-

шому: „узав ся за гуж, не кажи, що не дуж“).

— Так, так, — відказав старий; — сю чашу випемо ми з вами, — а все таки я божевільний! І се було так тихо, гарно... і нараз: та-та-та, тра-та-та! — Немов tutti в орхестрі — завважив Санїн із вимушеною усьмішкою. — Але винні не ви.

— Я знаю, що не я! Ще-б то! А прецінь, се... нерозумний вчинок. Diavolo! Diavolo! — повторяв Панталеоне, киваючи чубом і зітхаючи.

А повіз усе котив ся й котив ся.

Ранок був чудовий. Вулиці Франк-фурта, на яких що йно починав ся рух, здавались такими чистими й затишними; вікна будинків блищали й мінились немов сухозлотиця; а скоро карита виїхала за рогачку, з голубого, ще не ясного неба так і полив ся голосний спів жайворонка. Нараз на закрутї гостинця, з-за високої тополі показала ся знайома постать, ступила кілька кроків і станула. Санїн придивив ся... Боже мій! Еміль!

-- Та хіба-ж він знає що-небудь? — звернув ся він до Панталеона.

-- Я-ж вам кажу, що я божевільний, — з розпукою, мало не зойкнув бідний Італієць: сей злощасний хлопець цілу

ніч не давав міні спокою — і я йому сьогодні в ранці, нарешті, усе сказав!

„От тобі й *segredazza!*“ — подумав Санїн.

Карита порівнялась із Емілем; Санїн звелів візникови спинити коні й покликав до себе „злощасного хлопця“. Нерішучими кроками наблизився Еміль, блідий, блідий, як у день своєї хвороби. Він ледве держався на ногах.

— Що ви тут робите? — строго спитав його Санїн; — чому ви не дома?

— Дозвольте... дозвольте міні їхати з вами — пролепетав Еміль несміливим голосом й згорнув благаючи руки. Зуби його цокали мов у пропасниці. — Я вам не заважу, лише візьміть мене!

— Коли ви почуваете хоч крихітку привязання або поважання до мене — промовив Санїн — ви зараз же повернетесь до дому або до склепу пана Ключбера й нікому не скажете ані слова й чекати мете на мій поворот.

— На ваш поворот? — простогнав Еміль, а голос його задзвенів і увірвався; — але-ж коли вас...

— Еміль! — перервав його Санїн і показав очима на візника — опам'ятайтесь! Еміль, будь ласка, йдіть до дому.

Послухайтеся мене, мій друже! Ви впевняєте, що любите мене. Ну, я-ж прошу вас!

Він простяг йому руку. Еміль похилив ся наперед, схлипнув, притис її до своїх губ — і зіскочивши зі шляху, побіг назад до Франкфурта через поле.

— Таке саме шляхотне серце, — пробурмотів Панталеоне, але Санін понуро глянув на нього... Старий забив ся в куток карити. Він розумів свою провину: тай до того він із кожною хвилиною усе дужче дивувався: невже се він дійсно став секундантом і коні він дістав і усім розпорядив ся, й мирну свою оселю покинув о шестій рано? До того-ж і ноги його розболілись і занили.

Санін уважав потрібним підбадьорити його — й попав дуже влучно, знайшовши потрібне слово:

— Де-ж ваша попередна відвага, шановний сіньоре Чіпатоля? Де — *it antico valor*? — Сіньор Чіпатоля випроставсь і нахмурилась.

— *Il antico valor*? — вимовив він басом. — *Non é ancora spento* — (вона іще не зовсім страчена) *il antico valor*!

Він споважнів, заговорив про свою карієру, про оперу про великого тенора

Гарчія і приїхав у Ганав молодцем. Як подумавш: нема нічого в світі сильнішого... й безсильнішого за слово!

XXII.

Гайок, у якому мав відбутись побдинок, лежав за чверть милі від Ганав. Санін із Панталеоном приїхали перші, як той і пророкував; звеліли візникови лишитись із каритою на узлісі й зайшли в холодок досить густих дерев. Їм прийшлося чекати з годину.

Чекане не здалось Саніну надто важким; він ходив туди і сюди по стежці, прислухував ся, як співають птиці, стежив за „коромислями“*), що літали сюди, і як більшість російських людей у таких випадках, старав ся не думати. Раз тільки на нього найшов роздум: він надибав молоду липу, зломану певно учорашнім орканом. Вона рішучо гинула, усе листя на ній гинуло. „Що се? Віщуванє?“ — мелькнуло в його голові; але він зараз же засвистав, перескочив через

*) „Коромислями“ Росіяне звать певну відміну коників, з довшим тільцем, яке гнеть ся подібно до коромисла.

ту-ж таки липу і пішов стежною. Панталеоне — той воркотів, лаяв Німців, крєктав, потираючи то спину то коліна. Він навіть позівав від хвилювання, що надавало чудний вираз його маленькому зморщенному личку. Санїн трохи не розсміяв ся, дивлючись на нього.

Почувсь в кінці грохит коліс по мягкій дорозі. — Вони! — промовив Панталеоне й насторошив ся й випростав ся на хвилину затремтівши нервою, що однак поспішив замаскувати викликом: бррр! і увагою, що сьогоднішній ранок досить сьвіжий. Здорова роса покривала траву й листя, але спека проходила вже в самий ліс.

Обидва офіцери незабаром показались під його гіллям; за ними йшов невеличкий дебеленький чоловічок із флегматичним, майже заспаним обличчям — військовий лікарь. Він ніс в одній руці черепаший глечик із водою — для всякого випадку; торбинка з хірургічними інструментами й перев'язками теліпалась у нього на лівому плечі. Видно було, що до таких екскурзий він привик як найдужче; вони були одним із джерел його доходів; кожен поєдинок давав йому вісім червінців — по чотири від кожної сторони. Добродій фон Ріхтер ніс скринь-

ку з пістолями, добродій фон Денгоф крутив у руці — мабуть для „шику“ — невеличкий прутик.

— Панталеоне! — шепнув Санін старому, — як щә... як що мене вбють — усе може статись — дістаньте з моєї бічної кишені папір — у ньому завинена квітка — й віддайте той папір сіньорі Джеммі. Чуте? Обіцяете?

Старий сумно глянув на нього — й хитнув потакууючо головою... Але Бог знає, чи зрозумів він, про що просив його Санін.

Супротивники й секунданти, як звичайно робить ся, вклонились один одному; лише лікар й бровою не моргнув — і сів, позіхаючи на траву: „Мінї, мовляв, не до виявлюваня лицарської чемности“. Добродій фон Ріхтер запропонував панови „Тшібадолї“ вибрати місце; пан „Тшібадоля“ відповів, ледви ворочаючи язиком („мур“ у ньому знову завалив ся) — що „ділайте, мовляв, добродію, ви, а я дивити-мусь“...

І добродій фон Ріхтер почав ділати. Відшукав тут таки в лісі гарненьку, всю засіяну цвітами, поляну; відміряв кроки, назначив дві скрайні точки нашвидку обтесаними патичками, вийняв зі скринки пістолі, набив їх; словом працював і кло-

потав ся в усіх снд, без перестанку витираючи своє спітніле обличче біленькою хусточкою. Панталеоне, що ходив слідом за ним, подобав більше до перемерзлого чоловіка. Підчас усіх отсих приготовань, обидва супірники стояли віддалік, нагадуючи собою покараних школярів, що сердять ся на своїх гувернерів.

Настала рішуча хвиля...

„Кожен узяв свою пістолу“...

Але тут фон Ріхтер завважав Панталеону, що йому, яко старшому секундантови, треба відповідно до правил подинку, ранійш ніж виголосити фатальне: „раз! два! три!“ звернутись до супірників із останньою порадою й запропонувати їм погодитись; що хоча ся пропозиція й не має ніколи жадних наслідків і взагалі є нічим иньшим, як лише простою формальністю, однак виконанем сїєї формальности Чіппатолля відхилила від себе певну міру відповідальности; що, правда, така альюкуція є простим обовязком т. зв. „безстороннього сьвідка“ — (unparteischer Zeuge), але що в них такого не має — то він, д. фон Ріхтер, радо відступає сей привілей своему шановному товаришеви, Панталеону, який вже встиг захватись за куц так, щоб зовсім не бачити офіцера-образника і зразу нічого не

зрозумів із цілої промови д. фон Ріхтера — особливо тому, що її виголошено гугняво; — але нараз стрепенув ся, швидко вийшов наперед і конвульсійно стукаючи п'ястуками у груди, хрипким голосом заговорив своїм мішаним діалектом: „A la la la... che bestialità! Deux zeun' ommes comme ça qué si battono... perché? Che diavolo? Andate a casa!

— Я не згоден миритись — сквапно сказав Санін.

— І я також не згоден — повторив за ним його супротивник.

— Ну, то кричіть: раз, два, три! — звернув ся фон Ріхтер до змішаного Панталеона.

Той ураз знову нурнув у куц — і вже звідтіль прокричав, цілий скорчившись, зажмуривши очи й відвернувши голову, але на цілу глотку: una... due... e tre!

Перший вистрілив Санін — і не влучив. Куля його брязнула об дерево. Барон Денгоф вистрілив зараз по ньому — вмисне в бік, у повітря.

Настала напружена мовчанка. Ніхто не рушав ся з місця. Панталеоне слабо охнув.

— Бажаєте продовжати? — вимовив Денгоф.

— По що ви вистрілили в повітря?
— спитав Санїн.

— Се вас не обходить.

— Ви й у друге стрілятимете в повітря? — спитав знову Санїн.

— Може; не знаю.

— Позвольте, позвольте, панове... — почав фон Ріхтер — противники не мають права говорити з собою. Се цілком не годить ся.

— Я резыґную зі свого вистрілу, — промовив Санїн і кинув пістолю на землю.

— І я також не хочу далі поединкувати ся — скрикнув Денгоф і також кинув свою пістолю. — Тай крім того я тепер ладен признати ся, що був несправедливий позавчора.

Він помняв ся на місці — й нерішучо простяг руку вперед. Санїн швидко наблизив ся до нього і стис її. Обидва противники усьміхаючись подивились один на одного — й обличча в обох почервоніли!

— Bravi! bravi! — нараз як несамовитий загорлав Панталеоне — й плещучи в долоні, стрімголов вибіг із-за куща; а лікарь, що сидів осторонь на зрубаним дереві, устав не гаючись, вилив воду з глечика — й пішов лїниво перехильцем на узлісє.

— Честь заспокоєна — й поєдинок скінчив ся! — виголосив фон Ріхтер.

— Fuogi! (фора) — ще раз — по старій памяті гукнув Панталеоне.

Вклонившись офіцерам і сідаючи в кариту Санїн, правда почував у цілій своїй істоті коли не приємність, то певну легкість, немов після перебутої операції; але й иньше чуте заворушилось у ньому, чуте подібне до стыду... Фальшею, задалегідь умовленою панщиною, звичайною офіцерською, студентською штукою здав ся йому поєдинок, в якому він що йно відограв свою ролю. Згадав він флегматичного лікаря, згадав, як той всьміхнув ся, се б то зморщив ніс, побачивши, що він виходить із ліса трохи не під руку з бароном Денгофом. А потім коли Панталеоне платив тому таки лікарєви належні йому чотири червінці... Ех! негарно щось!

Так, Санїну було трохи страшно й стыдно... хоч із другого боку, що-ж було йому робити? Не лишити-ж непокараним зухвальства молодого офіцера, не стати-ж подібним до пана Клюбєра! Він заступив ся за Джемму, він оборонив її... Во-

но так; а все-ж таки на душі йому було погано, соромно й навіть стидно.

За те Панталеоне — просто триумфував! Його обхопила нараз гордість. Переможний генерал, повертаючись із поля виграної ним баталії, не оглядав ся-б з більшим самовдоволенням. Він захоплювався тим, як Санїн захоплювався під час поединку. Він називав його героєм — і слухати не хотів його вмовлянь і навіть прохань. Він прирівнював його до монумента з мармору або з бронзи — до статуї командора в Дон Жуані! Про себе самого він признав ся, що почув певне змішане: — „Але-ж я артист, — завважав він; — у мене натура нервова, а ви — син снігів і гранітових скель.

Санїн цілком не знав, як вгамувати розгоряченого артиста.

Майже на тім самім місці, де вони перед двома годинами надибали Еміля — він знову вискочив із-за дерева і з радісним криком, махаючи кашкетом над головою й підстрибуючи кинув ся просто до карити, мало не попав під колеса і не чекаючи поки коні стануть, переліз через зачинені дверці — і так і впив ся в Санїна.

— Ви живі, вас не ранено! — повторяв він. — Простіть мені я не послу-

хав вас, я не повернув до Франкфурта... Я не міг! Я чекав на вас тут... Розкажіть мені, як се було? — Ви... вбили його?

Санїн на силу заспокоїв і посадив Еміля.

Веломовно й з видимою приємністю розповідав йому Панталеоне про всі подробиці поєдинка і вже, розумієть ся, не поминув знову згадати про монумент із бронзи, про статую командора! Він навіть устав зі свого місця й розставивши ноги, щоб заховати рівновагу, схрестивши на грудях руки й згідно дивлючись через плече — наочно представляв командора Санїна! Еміль слухав побожно, зрідка перериваючи оповіданє вигуком або швидко схоплюючись, так само швидко цілюючи свого героїчного приятеля.

Колеса карити застукали по бруку Франкфурта — і опинились нарешті перед готелем, де жив Санїн.

Разом із обома своїми товаришами підіймав ся він по сходах на другий поверх — коли нараз із темного коридорчика, швидкими кроками вийшла жінка: лице її було покрите серпанком; вона спинилась перед Санїном, трохи заточилась, зітхнула боязко, зараз же побігла у низ, на вулицю й щезла, на велике диво кель-

нера, який сказав, що „ся пані поверх години чекала повороту пана чужинця“. Хоч вона з'явилась лише на хвилину, Санін встиг пізнати в ній Джемму. Він пізнав її очі під густим шовком цинамоноватого серпанка.

— Хіба-ж панна Джемма знала...
— запитав він невдоволеним голосом по німецькій, звернувшись до Еміля й Панталеона, що йшли за ним у слід.

Еміль почервонів і змішався.

— Я був змушений усе їй сказати
— пробелькотав він; вона догадувалась
— і я ніяк не міг... але-ж тепер се нічого не значить — підхопив він жваво;
— усе так чудово скінчилось і вона вас бачила здоровим і неушкодженим.

Санін відвернув ся.

— Які-ж ви однак базікала обидва!
— вимовив він із досадою і увійшов до свого покою та сів на крісло.

— Не гнівайтесь, будь ласка — заблагав Еміль.

— Добре, я не гніватимусь (Санін дійсно не гнівав ся — тай нарешті, навряд чи міг би він бажати, щоб Джемма нічого не знала). Добре... годі обніматись. Ідіть тепер. Я хочу лишитись самотній. Я ляжу спати. Я втомив ся.

— Чудова гадка! — скрикнув Панталеоне. — Вам треба спочити! Ви на цілком заслужили, шляхотний сінбор На пальцях! на пальцях! Шшш!

— Сказавши, що хоче спати, Сан хотів лише позбутись своїх товариші але лишившись самотою він дійсно почув значну утому в усіх сугавах: ці минулу ніч він майже не замикав очі і кинувшись на ліжку, ураз заснув твем дим сном.

XXIII.

Кілька годин під ряд проспав і не просипаючись. Далі йому почало снитись, що він знову побдикуєть ся, і перед ним, як супротивник, стоїть д. Клібер, а на ялині сидить папуга й ся пуга — Панталеоне, й повтаряє він, клацаючи носом: раз-раз-раз! раз-раз-ра

„Раз-раз-раз!“ почув він уже надто ясно; він розплющив очі, підвів голову, хтось стукав до нього в двері.

— Можна! — гукнув Санін.

Увійшов кельнер і замельдував, і одній пані дуже треба його бачити.

„Джемма!“ — мелькнула в ньо думка, але се була її мати — пані Лнора.

Вона скоро увійшла, сіла на крісло й почала плакати.

— Що вам? моя добра, мила пані Розеллі? — почав Санін підсівши до неї й з тихою ласкою торкаючи її руку. — Що сталось? заспокійтесь, прошу вас.

— Ах, Herr Dimitri, я дуже... дуже нещаслива!

— Ви нещасливі?

— Ой, дуже! Чи могла я сподіватись? Нараз, як грім із ясного неба...

Вона важко дихала.

— Але-ж що таке? Скажіть! Хочете склянку води?

— Ні, дякую. — Пані Ленора втерла хусткою очи й заплакала ще дужче. — Адже я все знаю! Усе!

— Се-б то, як се: усе?

— Усе що сталось сьогодні! Й причина... також міні відома! Ви поступили як шляхотний чоловік; але такий нещасливий збіг обставин! Не дурно-ж міні не подобалась ся поїздка до Содену... Не дурно! (Пані Ленора нічого подібного не казала в самий день поїздки, але тепер їй здавалось, що вже тоді вона передчувала „усе“). — Я й прийшла до вас як до шляхотного чоловіка, як до приятеля, хоч і побачила вас у перше лише перед

кількома днями... Але-ж я удова, са́мітна... Моя дочка...

Сльози перетяли го́лос пані Ленори. Санін не знав, що й подумати. — Ваша дочка? — повторив він.

— Моя дочка Джемма — вирвало́сь майже стогнаннєм у пані Ленори з під зрошеної слізки хустки — сказала міні сьогодні, що не хоче виходити заміж за пана Клюбера і що я повинна відмовити йому!

Санін навіть відсунув ся трохи: він сього не сподівав ся.

— Я вже не кажу про те — казала далі пані Ленора — що се публіка, що сього ніколи не було на світі, щоб наречена відмовила нареченому; але ж се нас зведе на ніщо, Herr Dimitri! — Пані Ленора старанно й туго згорнула свою хустку маленьким клубочком, немов хотіла заховати в нього ціле своє горе. — Жити на доходи із нашого склепу ми більше не можемо, Herr Dimitri! а д. Клубер дуже багатий і буде ще багатішим. І за віщо-ж йому відмовляти? За те, що він не заступив ся за свою наречену? Скажімо, що се не зовсім гарно з його боку, але-ж він цивільний чоловік, в університеті не виховував ся і яко статочний крамарь, повинен був погорди-

ти легкомисним пустуванем невідомого офіцирика. І яка-ж се образа, Herr Dimitri?

— Позвольте, пані Леноро, ви неначе винуватите мене...

— Я зовсім не винувачу вас! Ви — цілком иньша річ; ви, як і всі Росіяни, військовий...

— Позвольте, я цілком не...

— Ви чужинець, подорожний, я вам вдячна — казала далі пані Ленора, не слухаючи Санїна. Вона задихалась, розводила руками, знов розгортала хустку й сякалась. Після того лише, як виявляло ся її горе, можно було знати, що родилась вона не під північним небом.

— І як же д. Клюбер торгуватиме в склепу, коли поединкуватиме ся з покупцями? Се-ж цілком неподобно! І тепер я мушу йому відмовити? Але з чого-ж ми житимем? Колись ми самі робили цукорки з мальви й нугат із фісташками і до нас ходили покупці; а тепер усі роблять цукорки з мальви! Ви подумайте: вже й без того в місті говоритимуть про ваш поединок... хіба-ж се можна заховати? Й нараз весілля розходить ся! Адже-ж се скандал, скандал! Джемма — чудова дівчина, вона дуже любить мене, але во-

на уперта републіканка, не дбає про думку інших. Ви лише й можете вмовити її.

Санін здивувався ще дужче. — Я, пані Леноро?

— Так, ви лише... Ви самі. Я тому й прийшла до вас. Я нічого іншого придумати не змогла. Ви такий учений, гарний чоловік! Ви-ж за неї заступились. Вам вона повірить! Вона мусить вам повірити — ви-ж житим своїм ризикували! Ви її переконаєте — а я вже більш нічого не можу! — ви їй доведете, що вона й себе й усіх нас погубить. Ви врятували мого сина — рятуйте й дочку! Вас сам Господь післав сюди... Я ладна на колінах просити вас...

І пані Ленора на пів устала з крісла, немов збираючись упасти Саніну до ніг. Він стримав її.

— Пані Леноро! На Бога! Що се ви? Вона конвульсійно вхопила його за руки. — Ви обіцяєте?

— Пані Леноро, подумайте: з якої речі я...

— Ви обіцяєте? Ви не хочете, щоб я от тут, зараз же вмерла перед вами?

Санін змішався. Йому вперше в життю доводилось мати діло з розгоряченою італійською кров'ю.

— Я зроблю усе, що ви схочете! — скрикнув він. — Я поговорю з панною Джеммою...

Пані Ленора скрикнула від радості.

— Тільки-ж я справді не знаю, які можуть бути наслідки...

— Ах, не відмовляйтесь, не відмовляйтесь! — промовила пані Ленора благогаючим голосом; — ви вже згоднісь! Наслідки, напевне, будуть чудові. В кожнім разі я більше не можу нічого. Мене вона не послухає!

— Вона так рішучо висловила, що не хоче йти за д. Клубера? — спитав Санїн по короткій мовчанці.

— Як відрубала! Вона уся в батька, в Джіован' Баттіста! Завзята!

— Завзята! Вона?... — протяжно повторив Санїн.

— Так... так... але вона також ангел. Вона вас послухає. Ви прийдете, прийдете швидко? О, мій милий російський друже! — пані Ленора живо схопилась із крісла і так само живо обхопила голову Санїна, що сидів перед нею. — Прийміть благословене матері — й дайте міні води!

Санїн приніс пані Розеллі склянку води, дав їй слово чести, що прийде зараз же, провів її по сходах до вулиці —

й повернувшись до свого покою, навіть руками сплеснув й очи витріщив.

„Ось“ — подумав він — ось тепер закрутилось жите! та так, закрутилось, що голова обертасом пішла!“ Він і не поспробував зазирнути в себе, зрозуміти, що там діється: нелад тай годі! „Видавсь день!“ мимоволі шептали його уста. „Завзята... говорить її мати... І я мушу їй радити — їй! І що радити?!“

Голова дійсно заверталась Саніну — і над цілим сим вихором ріжнородних почувань, вражіннь, недоговорених думок, усе носив ся образ Джемми, той образ, що так сильно вривав ся в його память тої теплої електрично-зрушеної ночі, в тому темному вікні під проміннем сили силенної зір.

XXIV.

Нерішучими кроками підходив Санін до дому пані Розеллі. Серце його дуже билось; він розумів ясно і навіть чув, як воно штовхалось об ребра. Що він скаже Джеммі? Як заговорить із нею? Він увійшов у дім не через цукорню, але через бічний вхід. В невеличкім передпокої зустрів паню Лениору. Вона й зраділа йому й злякалась.

— Я чекала, чекала на вас — промовила вона пошепки, обома руками по черзі стискаючи йому руку — йдіть у город, вона там. Дивіть ся-ж: я на вас надіюсь!

Санін пішов на город.

Джемма сиділа на лавочці коло стежки й з великого кошика, наповненого вишнями, вибирала найдостиглійші на тарілку. Сонце стояло низько — було вже по шестій вечером — і в широкому косому промінню, яким воно затоплювало цілий невеличкий городець, було більш кармазинове ніж золоте. Зрідка, ледви чутно, й поволи, перешептувалось листя, та відривисто жужжали, перелітаючи з квітки на квітку, спізнені бджоли, та десь воркувала горлиця, одноманітно й невтомно.

На Джеммі був той самий круглий капелюх, в якому вона їздила до Содену. Вона глянула на Саніна з під вихилених крис і знову схилилась до кошика.

Санін наблизив ся до Джемми, мимоволі вкорочаючи кожен крок, і... і... І нічого иньшого не знайшов сказати, їй як лише спитати: навіщо вона вибирає вишні?

Джемма поволи відказала йому:

— Сі — більш достиглі — вимовила вона нарешті — сі на конфітури, а тамті

— на пироги. Знаєте, ми продаємо такі круглі пироги з цукром.

Вимовивши сі слова, Джемма ще нижче нахилила голову й права рука її з двома вишнями, спинилась між кошком і тарілкою.

— Можна сісти коло вас? — спитав Санїн.

— Можна. — Джемма трохи посунулась на лавці. Санїн сів біля неї. „Як почати?“ — думалось йому. Але Джемма вивела його з непевности.

— Ви побдикувались сьогодні — заговорила вона жваво й повернулась до нього цілим своїм прегарним, соромливо спалахнулим обличчям — а яка глибока вдячність сяла в її очах! — І ви такі спокійні! Значить, для вас не існує небезпека?

— Бійте ся Бога! Я не наражавсь на ніяку небезпеку. Усе скінчилось гаразд і нешкідливо.

Джемма повела пальцем на право й на ліво перед очима... — Те-ж італійський рух. — Ні! Ні! Не кажіть сього! Ви мене не одурите! Міні Панталеоне усе сказав!

— Знайшли кому вірити! Порівнював він мене зі статуєю командора?

— Висловлюєть ся він може й сьмішно, але анї чуття його не сьмішні, анї те, що ви зробили сььогодні! І все се через мене... для мене... Я сього ніколи не забуду.

— Впевняю вас, панно Джеммо...

— Я сього не забуду — з церестанками промовила вона ще раз; пильно подивилась на нього й відвернулась.

Він міг бачити тепер її делікатний, чистий профіль і йому здавалось, що він ніколи нічого подібного не бачив — і не відчував нічого подібного до того, що почував у сьох хвилю. Душа його розпалювала ся.

„А моя обіцянка!“ — мелькнула в нього гадка.

— Панно Джеммо... почав він по хвилевім ваганню.

— Що?

Вона не повернулась до нього, вона далі перебирала вишні, брала їх обережно кінцями пальців за хвостики, піднімала старанно листочки. Але якою довірливою ласкавістю прозвучало се єдине слово: „що!“

— Вам не казала нічого ваша мати... про...

— Про ?...

— Про мене?

Джемма нараз кинула в кошик узяті вишні.

— Вона говорила з вами? — спитала вона в свою чергу.

— Так.

— Що-ж вона вам таке сказала?

— Вона сказала міні, що ви... що ви нараз зважились перемінити... свої колишні наміри.

Голова Джемми знов нахилилась. Уся вона сховалась під капелюхом; видно було лише шю гнучку й ніжну, наче стебло пишної квітки.

— Які наміри?

— Ваші наміри... до... будучого устрою вашого життя.

— Се-б то... ви се говорите... про д. Клубера?

— Так.

— Вам мама сказала, що я не хочу бути жінкою д. Клубера?

— Так.

Джемма посунулась на лавці. Кошик нахилив ся, упав... Кілька вишень упало на стежку. Минула хвиля... друга...

— Навіщо вона вам се сказала? — вчув ся її голос.

Санін, як і ранійш, бачив лише Джеммину шю. Грудн її піднімались і спускались швидче, ніж ранійш.

— Навіщо? Ваша мати подумала, що коли ми з вами за короткий час, можна сказати, поприятелювали, й ви маєте повне довіре до мене, то я могтиму подати вам корисну раду — і ви мене послухаете.

Руки Джемми тихенько зсунулись на коліна й вона почала перебирати зморщ-ки своєї сукні.

— Яку-ж ви міні раду даєте, monsieur Dimitri? — спитала вона трохи пере-годом.

Санін побачив, що пальці Джемми тремтіли на її колінах. Вона й зморщ-ки сукні мняла лише для того, щоб укрити тремтінє. Він тихенько поклав свою руку на сі бліді, тремтячі пальці.

— Джеммо, — промовив він; — чо-му ви не дивитесь на мене?

Вона сейчас відкинула назад через плече свій капелюх і вперла в нього очи, довірливі й вдячні, як і ранійш. Вона че-кала, що він скаже... Але вид її обличча збентежив й неначе осліпив його. Теплий блиск вечірнього сонця осьвічував її мо-лоду голову й вираз її обличча був яс-нійший і яскравійший над сей блиск.

— Я вас послухаю, monsieur Di- mitri, — почала вона, трошки всміхаю-

чись і трошки підносячи брови; — але яку-ж пораду даєте ви мені?

— Яку пораду? — повторив Санїн. — Ось бачите, ваша мати думає, що ви відмовили д. Клюбєрови лише тому, що він позавчора не виявив особливої сьміливости...

— Тільки тому? — вимовила Джемма, нахилилась, підняла кошик й поставила його коло себе на лаві.

— Що... взагалі... відмовити йому, з вашого боку — безрозсудно; що се такий крок, якого наслідки треба добре зважити; що нарешті самий стан ваших справ накладає певні обовязки на кожного члена родини...

— Се все — мамина гадка — перервала Джемма — се її слова. Се я знаю; але яка ваша гадка?

— Моя? — Санїн помовчав. Він почував, що щось підступило йому під глотку й перохопило віддих. — Я також думаю, — почав він із усиллям...

Джемма випросталась. — Також? Ви -- також?

— Так... се-б то... Санїн не міг, рішучо не міг додати жадного слова.

— Добре, — сказала Джемма. — Коли ви, як друг, радите міні перемінити мою постанову... се-б то, не міняти того,

що я постановила ранійш — я подумаю. — Вона, сама не помічаючи, що робить, почала перекладати вишні з тарілки назад у кошик. — Мама надіється, що я вас послухаю... Що-ж? Я може й дійсно послухаю вас...

— Але-ж дозвольте, панно Джеммо, я бажав би попереду взнати, які причини змусили вас...

— Я вас послухаю, — повторила Джемма; — а в самої брови все насуплювались, щоки блідли; вона кусала долішню губу. — Ви так багато для мене зробили, що я повинна зробити усе, що ви хочете; мушу вважати волю. Я скажу мамі... я подумаю. Ось вона, до речі, йде сюди.

Дійсно пані Ленора показала на стежці, що вела від дому у город. Нетерплячка брала її; вона не могла всидіти на місці. Після її рахунку Санін мусів уже давно скінчити свою розмову з Джеммою, хоч ся розмова й тяглась не більш чверти години.

— Ні, ні, ні, на Бога, не кажіть їй поки нічого — сквапно, майже злякано вимовив Санін. — Почекайте... я вам скажу, я вам напишу... а ви до того часу не зважуйтеся ні на що... почекайте...

Він стис руку Джеммі, схопився з лавки й на велике диво пані Ленори промайнув поуз неї піднявши трохи капелюх, пробурмотівши щось неясного — й щез.

Вона підійшла до дочки.

— Скажи міні, будь ласка, Джеммо!

Та нараз устала й обняла її. — Люба мамо, можете ви почекати трошки, трошечки... до завтра? Можете? І так, щоб уже до завтра ані слова? Ах!...

Вона залилась наглими, радісними, для неї самої несподіваними сльозами. Се тим дужче здивувало паню Ленору, що вираз Джемминого обличчя був далеко не сумний, швидче радісний.

— Що тобі? — спитала вона. — Ти в мене ніколи не плачеш — і нараз...

— Нічого, мамо, нічого! Тільки ви почекайте! Нам обом треба почекати. Не питайте нічого до завтра — й давайте не ребирати вишні, поки сонце не сіло.

— Але ти будеш розсудна?

— О, я дуже розсудна! — Джемма значучо похитала головою. Вона почала звязувати невеличкі пучки вишень, держачи їх високо перед почервонілим обличчям. Сліз своїх вона не витирала: вони висохли самі.

XXV.

Трохи не бігом повернув Санїн до свого помешканя. Він почував, він розумів, що лише там, лише на самоті, для нього вияснить ся в кінці, що з ним, що з ним таке? І дійсно: не встиг увійти до свого покою, не встиг сісти до свого бюрока, як спершись на се саме бюроко обома ліктями й притиснувши обидві долоні до обличча — він сумно й глухо скрикнув: „Я її люблю, люблю шалено!“ — й ціла душа його запалала, як вуглик, із якого здунено нарослу верству мертвого попелу. Хвиля... і він уже не в силі був зрозуміти, як він міг сидіти поруч із нею... із нею! — й балакати з нею й не чути, що він обожує навіть край її сукні, що він ладен, як говорять молоді люде, — вмерти біля її ніг“. Остання стріча в городі усе рішила. Тепер, коли він думав про неї — він уже не уявляв її собі з розмаяними кучерями в сяйві зір; — він бачив, як вона ураз скидає з себе капелюх — і дивить ся на нього так довірливо... й тремтіне і жадоба кохання перебігали по всіх його жилах. Він згадав про рожу, яку вже ось третій день носив у себе в кишені; він вихопив її

й з такою лихорадочною силою притис її до губ, що мимоволі зморщився від болю. Тепер він уже ні про що не роздумував, не розважав, не рахував, не завбачав; він визволився від свого минулого, він скочив уперед; зі смутного берегу свого самотнього, парубоцького життя кинувся він у той веселий, кипучий, міцний ручай — і горенька йому мало й знати він не хоче, куди він його винесе й чи не розіб'є його об скелю! Але-ж се вже не тихі хвилі уляндівського романсу, які недавно його колихали... Се міцні, нестримані хвилі! Вони летять і скачуть уперед — і він летить із ними!

Він узяв аркуш паперу — й не замауючи нічого, майже одним змахом написав ось що:

„Люба Джеммо!“

„Ви знаєте, яку пораду я узявся дати вам; ви знаєте, чого ваша мати і про що мене прохала — але чого ви не знаєте й що я вам мушу тепер сказати, — так се те, що я люблю вас, люблю цілою пристрасстю серця, яке любить у перше! Сей вогонь спалахнув у мині нагло, але так сильно, що я не знаходжу слів! Коли ваша мати прийшла

до мене й просила мене — він іще лише тлів у мині — інакше я, як чесна людина відмовив би ся напевне виконати її припоруку... Сама теперішня моя заява — се заява чесного чоловіка. Ви мусите знати, з ким маєте діло, — між нами не може бути непорозумінь. Ви бачите, я не можу давати вам жадної поради... Я вас люблю, люблю, люблю — й більш нема в мене нічого — ні на думці, ні в серці!

Дм. Санін“.

Згорнувши й запечатавши сю записку, Санін хотів подзвонити на кельнера і післати її ним. — Ні! так ніяково... Емілем? Але піти до склепу, шукати його там між иньшими коммі, також ніяково. До того-ж уже й ніч на дворі і він мабуть уже пішов зі склепу. Роздумуючи оттак, Санін одначе взяв капелюх і вийшов на улицу; завернув за ріг, за другий і на неописану втіху побачив перед собою Еміля. З торбинкою під пахою, зі звойом паперів у руці спішив молодий ентузіяст до дому.

„Не даром кажуть, що кождий залюблений має свою зірку“ — подумав Санін і крикнув на Еміля.

Той обернув ся і сейчас кинув ся до нього.

Санін не дозволив йому занадто тішити ся, передав йому записку і пояснив, кому й як її передати. Еміль слухав уважно.

— Щоби ніхто не бачив? — спитав він, надавши своєму лицю поважний і таємничий вигляд; — ми, мовляв, розуміємо, в чім річ!

— Так, мій друже — промовив Санін і трохи змішав ся; однако поплескав Еміля по лиці... — А як буде відповідь... Ви принесете мені відповідь, правда? Я буду сидіти в дома.

— Вже про те не журіть ся! — шепнув весело Еміль і вибіг, а вибігаючи ще раз уклонив ся йому.

Санін вернув ся домів і не засьвічуючи сьвічки, ліг на софу, заложив руки за голову і передав ся тим мріям лише що зазнаної любови, які описувати нічого; хто їх зазнав, той розуміє їх млість і солодкість; хто не зазнав їх — тому не роз'ясниш їх.

Двері отворили ся — показала ся голова Еміля.

— Приніс, — сказав він шепотом; — ось і відповідь! — Він показав і підніс понад голову звинену карточку.

Санін скочив зі софи і вирвав її з рук Еміля. Пристрасть розіграла ся

в нїм занадто сильно; не до потайности було йому тепер, не до додержуваня звичайности — навіть перед тим хлопчиною, її братом. Він здержав би ся, він примусив би себе — коли-б міг!

Він підійшов до вікна — і при світлі уличної ліхтарні, що стояла перед самим домом — прочитав отєї стрічки:

„Я прошу вас, я молю вас — не приходити до нас, не показувати ся цілий завтрішній день. Мені треба того, конечно треба — а опісля все буде порішене. Я знаю, що ви не відмовите мені, тому що...

Джемма“.

Санїн прочитав два рази сю записку — ах, який зворушливо милий і гарний показав ся йому її почерк! — подумав трохи і звернувшись до Еміля, який хочачи показати, що він скромний хлопець, стояв лицем до стіни — й колунав її нігтем, — голосно кликнув його.

Еміль ураз підбіг до Санїна. — Що скажете?

— Послухайте, серденько...

— М-г Дмитре — перервав йому Еміль жалісним голосом; — чому ви не говорите міні: ти?

Санїн засміяв ся. — Ну, добре. Послухай, серденько — (Еміль трохи під-

скочив від приемности) — послухай: там, ти розуміш, там ти скажеш, що усе буде зроблено докладно (Еміль стиснув губи й важно хитнув головою) — а сам... Що ти робиш завтра?

— Я? Що я роблю? Що ви хочете, щоб я робив?

— Як що тобі можна, приходь до мене в ранці, дуже рано — а ми до вечера гулятимем по околицях Франкфурта? Хочеш?

Еміль знов підскочив. — Матінко, що може бути кращого на світі? Гуляти-ж із вами — та се, просто чудово! Прийду конче!

— А коли тебе не пустять?

— Пустять!

— Слухай... Не кажи там, що я тебе кликав на цілий день.

— Навіщо казати? Та я так піду! Що за біда?

Еміль кріпко поцілував Саніна й побіг.

А Санін довго ходив по кімнаті і пізно ліг спати. Він віддавав ся тим самим чудним і солодким почуванням, тому самому радісному завмиранню перед новим життям. Санін був вдоволений тим, що йому прийшло на думку запросити на

завтра Еміля; він лицем подобав до сестри. „Нагадуватиме її“, — думав Санїн.

Але над усе дивував ся він тому: як міг він учора бути иньшим ніж сьогодні! Йому здавалось, що він „вічно“ любив Джемму — й саме так любив її, як любив сьогодні.

XXVI.

На другий день, о осьмій рано, Еміль із Тарталею на ланцюжку, прийшов до Санїна. Він не міг би виявити більшої точности навіть тоді, коли-б походив від батьків-Німців. Дома він збрав: сказав, що погуляє з Санїном до снідання, а потім піде до склепу. Поки Санїн вбирив ся, Еміль забалакав був із ним, правда, досить нерішучо, про Джемму, про її незгоду з д. Клюбером; але Санїн суворо промовчав ті його слова, а Еміль, зробивши міну, що розумів, чому не можна легко торкатись сієї важної справи, вже не повертав ся до неї — й лише зрідка робив поважну й навіть сувору міну.

Напившись кави, обидва приятелі вирушили, розумієть ся, пішки -- в Гав-

зен, невеличке село оточене лісами, недалеко від Франкфурта. Ціле насмо Тавнуських гір видно звідтіля, як на долоні. Погода була чудова; сонце сяло й горіло, але не пекло; дужий вітер шумів гучно в зеленому листі; по землі, невеликими плямами плавно й швидко сунулись тіні високих, круглих хмарок. Молоді люде швидко вийшли з міста й бадьоро й весело пішли чисто виметеним шляхом; потім лазили на гори, любували ся краєвидами, кидали з гори камні й плескали в долоні, дивлячись, як сї камні сьмішно й чудно котять ся, подобаючи до кріликів, аж поки не видний для них чоловік, що йшов низом, вилаяв їх; потім лежали розкинувшись на низькому, сухому жовто-фіолетовому мосі; далі пили пиво в иньшій вже реставрації; далі бігали на взаводи, бились об заклад, хто стрибне далі? Віднайшли відголос і перегукували ся з ним, співали, перегукувались, боролись, ламали гілля дерев, прикрашували капелюхи свої листям папороти — і навіть танцювали. Тарталя, скільки міг і вмів, брав участь у сих заняттях: каміння він, правда, не кидав, але сам котив ся за ними коміть головою, вив, коли оба товариші співали; і навіть пиво пив, хоч і з видимою відразою: сих штук на-

вчив його студент, якому він колись належав. А втім Еміля слухав він не дуже, не те, що свого господаря, Панталеона, — і коли Еміль приказував йому „говорити“ або „чихати“ — тільки хвостом махав та висолоплював язик скручений в дудочку.

Молоді хлопці також розмовляли з собою. З початку прогульки, Санїн, як старший і тому й більш розсудливий, зняв був балачку про те, що таке фатум або призначене долі і що значить і в чому полягає покликане людини; але швидко розмова стала менш поважна. Еміль почав розпитувати свого товариша й патрона про Росію, про те, як там поєднують ся, чи гарні тамошні жінки, чи швидко можна вивчитись російської мови, й що відчув він побачивши, що офіцер мірить на нього? А Санїн зі свого боку розпитував Еміля про його батька, матір, взагалі про їхні родинні справи, стараючись, яко мога, не згадувати ймення Джемми — думаючи лише про неї. Властиво кажучи, він навіть думав не про неї, а про завтрішній день, той таємничий завтрішній день, що принесе йому невідоме, небувале щастя! Неначе опона, делікатна, легка опона висить ледве коляхаючись, перед його розумовим зо-

ром — і за тою опоною чує він... чу присутність молодого, нерухомого божественного обличча з ласкавою усмішкою на вустах і з суворо, удано-суворо опущеними віями. І отсе обличче — не обличче Джемми, се лице самого щастя. І ось настав на кінці його час, опона під неслась, розхляють ся уста, вії підносять ся — побачило його божество — і тут уже сьвітло, немов від сонця й радість і захват нескінченні! Він думає про сей завтрішній день і душа його знов радісно завмирає в млосній нудзї безстанно відновлюваного сподівання!

Й нічому не перешкаджає се сподіванє, ся нудьга. Вона супроводить кожний його рух — і нічому не перешкаджає. Не перешкаджає вона йому добре пообідати разом із Емілем у третій реставрації і лише зрідка, як коротка блискавка промигує в ньому думка, що як би хт небудь у сьвіті знав? Не перешкаджає йому ся нудьга по обіді бавитись із Емілем медведя. На широкій зеленій луп грають вони... й як здивував ся, як засоромив ся Санїн, коли під завзяте гавкан Тарталї, зручно розставивши ноги й перелїтаючи птицею через нахиленого Еміля — він нараз бачить перед собою не самім краю зеленої луки — двох офіце

рів, в яких він нараз пізнав свого учорашнього противника й його секунданта дд. фон Денгофа й фон Ріхтера! Кожен із них тримає пенсне перед оком і дивить ся на нього й усміхаєть ся... Санін стає на ноги, відвертаєть ся, надіває сквапно скинуте пальто, говорить відривчасте слово Емілеви, той також надіває куртку — і обидва швидко відходять. Пізно повернулись вони до Франкфурта. — Лаятимуть мене, казав Еміль Саніну, прощаючись із ним; — ну та дарма! За те я такий чудовий — чудовий день пережив!

Повернувшись до себе в готель, Санін знайшов записку від Джемми. Вона хотіла з ним побачитись — завтра о сьомій рано в одному з публичних городів, що із усіх боків оточують Франкфурт.

Як задрожало його серце! Як радів він із того, що так покійно слухав її! Й, Боже милий, що обіцяв... чого не обіцяв сей небувалий, єдиний, неможливий й безсумнівний завітний день.

Він впив ся очима в записку Джемми. Довгий зграбний хвостик букви Д., першої букви її ймення, яка стояла на кінці листа, — нагадав йому її гарні пальці, її руку... Він подумав, що жадного разу не торкнув ся сеї руки губа-

ми... „Італіянки, — думав він — вважаючи на те, що говорять про них, соромливі й суворі... А вже Джемма й нічого казати! Цариця... богиня... мармур дівчий і чистий“...

„Але настане час — і він недалеко“...

Був тої ночі у Франкфурті один щасливий чоловік... Він спав: але він міг сказати про себе словами поета:

„Я сплю... та серце чулее не спить“...

Воно й билось так легко, як бє крилами метелик, що припав до квітки, осяяний літним сонцем.

XXVII.

О пятій Санін проснув ся, о шестій був уже вбраний, о пів до семої ходив по публичному городу, перед невеликою альтанкою, про яку Джемма згадувала в своїй записці.

Ранок був тихий, теплий, гарний. Іноді здавалось, що ось-ось піде дощ; але простягнена рука не чула нічого й лише дивлячись на рукав одежі можна було завважити сліди дрібнесеньких, як найдрібніші перли, крапель; але й тих

швидко не стало. Вітру — наче й на світі ніколи не бувало. Кожен звук не летів, але розливав ся довкола: в далечині ледви знати було білувату пару, в повітрі пахло резедою і білою акацією. На вулицях іще не відчиняно склепів, але вже показувались пішоходи; іноді затохтіла яка карита, в городі не гуляв ніхто. Городник стругав поволи допатою стежку, та стара-стара бабуся в чорному суконному плащу прошкандибала через алею. Санін ані на хвилю не міг взяти сю убогу істоту за Джемму — а про те серце в ньому тьохнуло й він уважно стежив очима за чорною плямою, що усе віддалювалась.

Годинник на вежі видзвонив сему.

Санін спинив ся. — Невже вона не прийде? Він затремтів немов від зимна. За хвилю він знову затремтів, але вже з другої причини. Санін почув позад себе легкі кроки, легкий шум жіночої сукні. Він обернув ся: вона!

Джемма йшла стежкою, позад нього. На ній була сіра мантиля й невеличкий темний капелюх. Вона глянула на Саніна, повернула голову на бік — і порівнявшись із ним, пройшла поуз нього.

— Джеммо, — промовив він ледве чутно.

Вона ледве кивнула йому головою — і йшла далі вперед. Він пішов за нею.

Він дихав переривано. Ноги зле слухали його.

Джемма пройшла поуз альтанки, пройшла у праворуч, минула невелички плиткий басен, в якому заклопотано хлюпався горобець — і зайшовши за високі кущі бозу сіла на лавку. Місце було за тишею й закритим. Санін сів біля неї.

Проїшла хвиля — і ані він, ані вона й слова не промовили: вона навіть не дивилася на нього — і він дивився не в лице її, але на згорнені руки, в які вона тримала маленьку парасольку. Що було говорити? Що можна було сказати такого, що по значінню могло би зрівняти ся з самою присутністю їх тут у купі на самоті, так рано й так близько одне до одного.

— Ви... на мене не гніваєтесь? — вимовив нарешті Санін.

Трудно було Саніну сказати щось дурнішого над ці слова... Він і сам розумів се... Але бодай мовчанка була перервана.

— Я? — відказала вона. — За віщо? Ні.

— І ви вірите мені? — казав він далі.

— Тому, щó ви написали?

— Так.

Джемма схилила голову й нічого не сказала. Парасолька випала їй з рук. Вона сквапно підхопила її, швидше ніж вона впала на стежку.

— О, вірте мені, вірте тому, щó я писав вам — скрикнув Санїн; ціла несьміливість його нараз щезла — він заговорив палко; — коли є на світі правда, свята безсумнівна правда — то правдою тою є те, щó я вас люблю, люблю вас палко, Джеммо!

Вона глянула на нього скоса, на одну хвилику й знову трохи не випустила парасольки.

— Вірте мені, вірте мені — повторяв він. Він благав її, простягав до неї руки — й не зважувавсь доторкнутись до неї. — Щó ви хочете, щóб я зробив, аби переконати вас?

Вона знов глянула на нього.

— Скажіть, *monsieur Dimitri*, — почала вона — позавчора, коли ви прийшли мене вмовляти — ви, значить, іще не знали... не почували...

— Я почував — підхопив Санїн — але я не знав. Я полюбив вас від тої

хвилі, як вас побачив — але не враз зрозумів, чим ви стали для мене! До того-ж я почув, що ви заручені... Що-ж до того, що поручала міні ваша мати — то, по перше, як я міг би відмовити? а по друге, я, здасться так передав се, що ви могли догадатись...

Залунали важкі кроки: їй досить товстий пан, із клунками через плече, очевидно чужинець, висунувся з-за куща — і з безцеремонністю подорожнього озирнув пару, що сиділа на лавочці, кашлянув голосно і пішов далі.

— Ваша мати — заговорив Санїн, скоро затих звук важких кроків, — сказала мені, що ваша відмова викличе скандал (Джемма трохи нахмурилась); що я по часті сам дав притоку для негарного поговору і що... значить... я до певної міри — обов'язаний вмовити вас не відмовляти вашому нареченому, пану Клюбєру...

— Monsieur Dimitri — вимовила Джемма й провела рукою по волосою з боку, поверненого до Санїна; — не називайте, будь ласка, пана Клюбєра моїм нареченим. Я не буду його жінкою ніколи. Я йому відмовила.

— Ви йому відмовили? Коли?

— Учора.

— Йому самому?

— Йому самому. У нас у дома. Він приходив до нас.

— Джеммо! Значить, ви любите мене?

Вона повернулась до нього.

— Хіба-ж... я інакше прийшла би сюди? — шепнула вона й обидві її руки впали на лавку.

Санін ухопив сі безсилі руки, що лежали долонями в гору — притис їх до своїх очей, до своїх губ... Ось коли піднеслась та опона, що марилаь йому учора! Ось воно його щастя, ось його проміністе обличче!

Він звів голову й подивився на Джемму просто й сьміливо. Погляд його напів заплющених очей, ледве сьвітився, залитий легкими, щасливими сльозами. А обличча не всьміхалось.. ні! воно сьміялось те-ж щасливим, хоч і беззвучним сьміхом.

Він хотів притягти її до себе на груди, але вона відхилилась і не перестаючи сьміятись тим самим беззвучним сьміхом, відмовно похитала головою. „Почекай“, казали, здавалось, її щасливі очи.

— О, Джеммо! — скрикнув Санін; — чи міг же я думати, що ти — (серце

його задріжало, як струна, коли губи уперше вимовили се: „ти“) — що ти мене покохавш?

— Я сама не сподівалась сього — тихо промовила Джемма.

— Чи міг же я думати, під'їзджаючи до Франкфурта, де я збиравсь лишитись тільки кілька годин, що я тут знайду щастє цілого свого життя?

— Цілого життя? Правда тому? — спитала Джемма.

— Цілого життя, на вік і на завжди! — скрикнув Санін із новим поривом.

Лопата городника зашкрябала нараз за два кроки від лавочки, на якій вони сиділи.

— Ходім до дому, — шепнула Джемма; — ходім разом — хочеш?

Коли-б вона сказала йому в тій хвилі: „Кинь ся в море — хочеш? — вона не доказала-б останнього слова, як він би вже летів стрімголов у безодню.

Вони разом вийшли з города й пішли до дому, але не мійськими вулицями, лише передмістям.

XXVIII.

Санін ішов, то поруч із Джеммою, то трохи відстаючи від неї, не спускав

очий з неї й не переставав усміхати ся. А вона немов спішила... немов спинялась. Правду сказати обоє вони, він цілий блідий, а вона уся рожева від схвилювання, йшли вперед немов у тумані. Те, що вони зробили в двох перед кількома хвилями — се віддане свої душі другій душі — було так сильне й нове й моторшне; так усе нараз перемінилось в їхньому життю й перестановилось, що обоє вони не могли спам'ятатись і тільки почували, що їх підхопив вихор, подібний до того нічного вихору, який мало не кинув їх в обійми одно одному. Санїн ішов і чув, що він навіть інакше дивить ся на Джемму: він сейчас намітив кілька прикмет в її ході й її рухах — і Боже мій! які вони були йому безмежно дорогі й милі! І вона чула, що він так на неї дивить ся.

Санїн і вона — полюбили у перше, усі дива першої любови сповняли ся із ними. Перша любов — се те саме, що революція: однородно правильний лад уложеного життя розбито й зруйновано нагло, молодість стоїть на барикаді, високо має її яскравий прапор — і що-б там не чекало її на переді — смерть чи нове життя — усе витає вона з запалом.

— Що се? Коли-б не наш старий?

— вимовив Санїн показуючи пальцем на закутану постать, що сквапно крала ся з боку, неначе дбаючи про те, щоб її не помічено. В повнотї щастя він почував потребу говорити з Джеммою не про любов — то була справа рішена, сьвята — а про що-небудь иньше.

— Так, се Панталеоне, — весело й щасливо відказала Джемма. — Він певно вийшов із дому слїдом за мною, він уже вчора цілий день стежив кожен мій крок... Він догадуєть ся!

— Він догадуєть ся! — з захватом повторив Санїн. — Щоб таке могла сказати Джемма, від чого-б він не попав у захват?

Потім він попрохав її розповісти з подробицями усе, що саме сталось учора.

І вона враз почала розповідати сквапно, плутаючись, всьміхаючись, зітхаючи короткими зітханнями й міняючись із Санїном короткими ясними поглядами. Вона розповіла йому, як після позавчорашньої розмови мама усе хотїла дізнатись від неї, Джемми, щось певного; як вона заспокоїла паню Ленору обіцянкою сказати їй, що постановить за добу; як вона випрохала для себе сей ре-

чинець — і як се було тяжко; як цілком несподівано з'явився д. Клюбєр, пересаднійший і накрохмаленійший, ніж коли небудь; як він висловив своє обурєнє з приводу хлопячого непростимого, й для нього, Клюбєра, тяжко образливого вчинку (він так-таки й сказав) російського незнайомого чоловіка — він думав про твій поєдинок — і як він намагався, щоб тобі зараз виповіджено вхід у наш дім. „Тому що“ — додав він — і тут Джемма трохи передразнила його голос і манєру — „се кидає тїнь на мою честь, неначе я не зумів би заступитись за свою наречєну, коли-б уважав се конечним або корисним! Цїлий Франкфурт завтра визнає, що чужинець поєдинкував ся за мою наречєну — на що се похоже? Се плямить мою честь“. Мама з ним згоджувалась — уяви собі! — але тут я нараз сказала йому, що він даремне турбуєть ся за свою честь і за свою особу, даремне ображуєть ся за свою наречєну — бо я йому більш не наречєна й жінкою його ніколи не буду! Признатись, хотїла попереду побалакати з вами... з тобою, перш ніж відмовити йому рішучо; але він прийшов... і я не могла стриматись. Мама навіть закричала з переляку, а я вийшла в другий покїй

і принесла йому його перстень — ти не помітив, я вже перед двома днями зняла сей перстень — й віддала йому. Він страшенно образивсь; але що він незвичайно самолюбний і чванливий, то навіть не став багато й балакати — пішов геть. Розуміть ся мені довелось багато витерпіти від мами й дуже мені жалко було бачити, як вона досадує — і я думала, що трохи таки поввапилась, але-ж я мала твою записку — і я без того вже знала...

— Що я тебе люблю, — підхопив Санін.

— Так... що ти полюбив мене.

Так говорила Джемма, плутаючись і всьміхаючись і кожен раз, коли хтось ішов на зустріч або минав їх стишуючи голос, або й зовсім замовкаючи. А Санін слухав її з захватом, раюючи з самого звуку її голосу так, як раював учора з її почерку.

— Мама дуже засмучена — почала знову Джемма — і слова її швидко, швидко бігли одно за одним; — вона ніяк не хоче зрозуміти того, що д. Клубер міг мені спротивити, що я й ішла за нього не по любови — а через настирне проханє... Вона підозріває... вас... тебе; се-б то просто кажучи, вона переконана, що

я тебе полюбила, — і се її тим дужче болять, що ще позавчора їй нічого подібного й на гадку не спадало, й вона навіть просила тебе вмовляти мене... А чудна се була припорука — правда-ж? Тепер вона тебе. . вас називає хитрим, лукавим чоловіком, каже, що ви зрадили її довіру й віщує мені, що ви й мене зрадите...

— Але, Джеммо, — скрикнув Санїн; — хіба ти їй не сказала...

— Я нічого не сказала! Яке я маю право не перебалакавши з вами?

Санїн сплеснув руками. — Джеммо, я надіюсь, що ти бодай тепер признав ся до усього, що ти приведеш мене до неї... Я хочу довести твоїй неньці, що я не ошуканець!

Груди Санїна так і хвилювались від напливу великодушних і палких почувань.

Джемма глянула на нього широко розплющеними очима. — Ви справді хочете йти тепер до мами зі мною? до мами, яка впевняє, що... що усе отсе між нами неможливе — й ніколи не може здійснитись! — Було одно слово, якого Джемма не зважувалась вимовити... Воно палило їй губи; але тим радше вимовив його Санїн.

— Одружитись із тобою, Джеммо, бути твоїм чоловіком — більшої, роскоші я не знаю!

Ані любови своїй, ані великодушності, ані рішучості не знав він уже краю.

Почувши єї слова, Джемма, яка спинилась була на хвилю, пішла ще швидше... Вона неначе хотіла втікти від сього занадто великого і несподіваного щастя.

Але нараз ноги її підломились. З-за рога переулка за кілька кроків від неї, в новім капелюсі й новім пальті, простий, як та стріла, з завитими кучерями, мов той пудель, появився д. Клюбер. Він побачив Джемму, побачив Саніна — якось тихцем буркнув, перегнув назад свій гнучкий стан і пишно пішов їм на зустріч. Саніну стало ніяково, але-ж глянувши на Клюберове обличчя, якому пан його, яко мога, старався надати вираз згідно-здивованийий і навіть спочутливий — глянувши на се рум'яне, безстыдне обличчя, він нараз почув напад гніву — й ступнув наперед.

Джемма вхопила його руку і спокійно — рішучо подавши йому свою, подивилась просто в лице свому колишньому нареченому. Той прижмурился, скулився, майнув у бік — і пробурмотівши крізь зуби: „Звичайний кінець пісоньки!“

(Das alte Ende vom Liede) — віддалив ся так само пишно, трохи підстрибуючи.

— Що він сказав, нікчемник? — спитав Санїн і хотїв кинутись слїдом за Клюбєром; але Джемма стримала його і йшла з ним далї, вже не випускаючи від нього своєї руки.

Цукорня Розеллі показалаь у передї. Джемма ще раз спинилась.

— Dimitri, monsieur Dimitri, — сказала вона; — ми ще не увійшли туди, ми ще не бачили мамі... Коли ви хочете ще подумати, коли... ви ще вільні, Дмитре!

Намість відповіди Санїн кріпко-кріпко притис її руку до своїх грудей — і потяг її вперед.

— Мамо, — сказала Джемма вступаючи з Санїном до покою, де сидїла панї Ленора, — я привела справжнього!

XXIX.

Коли-б Джемма сказала, що привела з собою холеру, або й саму смерть, панї Ленора мабуть не могла-б прийняти сеї вісти з більшою розпукою. Вона відразу сіла в куток, лицем до стїни — й залилась сльозами, майже заголоси-

ла, достоту московська мужичка над труною чоловіка або сина. В першій хвилі Джемма так змішалась, що навіть не підійшла до матері — але станула, як та статуя серед покою; а Санїн цілком змішався — трохи сам не заплакав. Цілу годину тревав сей невтїшний плач; цілу годину! Панталеоне догадав ся заперти надвірні двері, щоб хто чужий не вступив до цукорні — добре, що ще було рано. Старий сам вагався — й у кожнім разі не похваляв того, що Санїн і Джемма зробили се так сквапно, а в тім гудити їх не зважувавсь і ладен був, коли треба боронити їх: дуже вже не любив він Клюбера! Еміль уважав себе посередником між своїм приятелем і сестрою — і мало не гордився тим, що усе так чудово вдалось! Він лише ніяк не міг зрозуміти, чого панї Ленора так побиваєть ся і в серці своїм тут же рішив, що жінкам, навіть найліпшим, бракує спритности! Санїну приходилось найгірше. Панї Ленора зойкала й відмахувалась руками, коли він лише наближав ся до неї — й він надармо пробував кілька разів стоючи подалік, крикнути голосно: „Прошу руку вашої дочки!“ Панї Ленора надто гнівалась на себе за те що: „як се могла вона бути такою сліпою — й ні-

чого не бачити“. „Коли-б мій Джіован Баттіста був живий“, — казала вона крізь сльози — „нічого-б цього не сталось!“

„Господи, що-ж се таке?“ — думав Санін; — „се-ж глупо в кінці!“ Ані він сам не зважував ся глянути на Джемму, ані вона не сміла звести очи на нього. Вона обмежилась тим, що терпливо годила матері, яка її попереду відштовхувала...

Нарешті буря потроху втихомирилась. Пані Ленора перестала плакати, дала Джеммі вивести себе з кутка, в який забилась, посадити в фотель коло вікна й напитись води з фльор-д'оранжом; дозволила Саніну — не наблизитись... о, ні! — але бодай лишитись у кімнаті (по переду вона все намагалась, щоб він ішов геть), й не переривала його, коли він говорив. Санін відразу скористував ся з тиші — і виявив дивну красномовність: навряд з'умів би він так палко й так переконуючо виложити свої наміри й чуття перед самою Джеммою. Сі чуття були найщирійші, сі наміри — найчистійші, так, як в Альмавіви в „Севільськім цирулику“. — Він не ховав ані від пані Ленори, ані від себе самого некорисного боку сих намірів; але некорисними вони лише здавались! Правда: він чужинець,

із ним лише недавно познайомились, нічого докладно не знають ані про нього особисто, ані про його засоби; але він ладен подати усі потрібні докази тому, що в чоловіком порядним і не вбогим; він покладеть ся на найпевніші свідощтва своїх земляків! — Він надїється, що Джемма буде щаслива з ним і що він зуміє полекшити їй розлуку з родичами! — Згадка про розлуку, — саме се слово: „розлука“ — мало не посувало цілої справи... Пані Ленора так і задріжала, так і кинулась... Санїн поспішив завважити, що розлука буде лише тимчасова — і що, зрештою, її, може, й не буде зовсім!

Красномовність Санїна не пропала дармо. Пані Ленора почала дивитись на нього, хоч усе ще сумно й з докором, але вже не з попередньою відразою й гнівом; далі дозволила йому підійти й навіть сісти коло неї (Джемма сидїла з другого боку), далі стала докоряти його, не лише поглядаючи, але й словами, що значило вже, що серце її трохи помякшало; вона почала скаржитись і скарги її ставали все тихші й м'ягші; вони чергувались із питаннями, які вона звертала то до дочки, то до Санїна; далі вона дозволила йому взяти себе за руку і не зараз від-

няла її... далі вона заплакала знову — але вже інакше... Потім вона сумно всьмінулась й пожалувала, що не має Джіован' Баттіста, але вже в иньшому значінню, ніж ранійше... Ще хвиля й обоє злочинці — Санін і Джемма — вже стояли на колінах коло ніг її і вона клала їм по черзі свої руки на голови; друга хвиля — й вони вже обнімали й цілували її й Еміль із радісним від утіхи облячем вбіг у покій і кинувсь до щільно стисненої групи.

Панталеоне заглянув у покій, всьмінувся й нахмурився одночасно — і пішов до цукорні відпирати надвірні двері.

XXX.

Перехід від розпуки до журби, а від неї до тихої задуми, у пані Ленори був досить швидкий; — але й ся тиха задумка небавом перемінилась на тайне задоволенє, яке вона, одначе, ховала й стримувала, яко мога, за для ввічливости. Санін із першого-ж дня знайомости сподобався пані Ленорі; при звичаївшись до думки, що він буде її зятем, вона вже не знаходила в ній нічого неприємного, хоч і вважала потрібним заховувати ще на

своїм обличчю трохи ображений... радше стурбований вираз. До того-ж усе, що скоїлось останніми днями, було так незвичайне... Одно до одного! Пані Ленора, як практична жінка й мати вважала своїм обов'язком поставити Санїну ріжні питання: і Санїн, який ідучи в ранці, щоб побачитись із Джеммою і думки не мав женити ся з нею, — правда, він тоді нічого не думав, а лише віддавав ся своїй пристрасти — Санїн цілком радо і можна сказати з захватом увійшов у свою ролю, ролю нареченого і на всі питання відповідав докладно, з подробицями і охочо. Переконавшись, що він справді дідичний шляхтич і навіть трошки здивувавшись тому, що він не князь, пані Ленора зробила поважну міну й — „загодя упередила його“; що буде з ним зовсім безцеремонно отверта, бо до сього змушує її сьвятий обов'язок матері! — на що Санїн відповів, що він від неї вньшого й не сподївався і сам її дуже просить, щоб вона не щадила його!

Тоді пані Ленора сказала йому, що д. Клюбер (вимовивши се імя, вона трохи зітхнула запишавши губи й запнулась) — д. Клюбер, попередній Джеммин наречений і тепер уже має вісім тисяч гульденів доходу — що року квота ся швид-

ко більшатиме — а він, Санін, який має дохід?

— Вісім тисяч гульденів — протяг Санін.. — Се на наші гроші — коло п'ятнадцяти тисяч карбованців асигнаціями.. Мій дохід далеко менший. Я маю невеликий маєток у Тульській губернії.. При гарній господарці з нього можна мати — й навіть конче матиметься тисяч п'ять або шість.. Та, коли я дістану посаду — я легко можу діставати тисяч дві пенсії.

— Посаду в Росії? — скрикнула пані Ленора. — Я, значить, мусітиму розлучитись із Джеммою!

— Можна буде дістати посаду при дипломатичній службі — підхопив Санін; — я маю деякі звязи.. Тоді служитиметься за границею. А то, от що ще можна буде зробити — й се буде найліпше: продати маєток і одержаний капітал ужити на якесь хосенне підприємство, на приклад на поліпшенє вашої цукорні. — Санін чув, що каже щось неподібне, але його обгорнула дивна сміливість. Він гляне на Джемму, яка, скоро зайшла „практична“ розмова, раз у раз уставала, ходила по цокою, сідала знов — гляне він на неї — й нема йому ніяких перешкод і ладен він зробити усе,

зараз, як найліпше — аби вона не трівожилась!

— Пан Клюбєр також хотів дати мінї трохи грошей на поліпшенє цукорні — вимовила, трохи повагавшись панї Лєнора.

— Нене! на Бога! нене! — скрикнула Джемма по італійськи.

— Про се треба говорити завчасно, доню моя — відповіла їй панї Лєнора тою самою мовою.

Вона знов звернулася до Санїна й почала розпитувати його про те, які закони існують у Росії що до мішаних подруж і чи не має перешкод для одруження з католичками — як у Прусії? — (Тоді в сорокових роках ціла Німеччина пам'ятала суперечку пруського уряду з кельнським архієпископом за мішані подружжя). Коли панї Лєнора почула, що вийшовши за між за російського шляхтича — дочка її сама стане російською шляхтянкою — вона виявила певне задоволенє. — Але-ж ви мусите попередю поїхати до Росії?

— Чого?

— Як же? Дістати дозвіл від свого царя?

Санін обяснив їй, що се зовсім непотрібне... але що йому, може, дійсно

прийдець ся перед весіллям поїхати на короткий час до Росії — (він сказав се — й серце йому болісно стисло; Джемма, яка дивилась на нього, зрозуміла, що воно стислось — і почервоніла й задумалась) — і що він постараеть ся скористуватись зі свого перебування в вітчині, щоби продати масток... у кожному разі він привезе звідтіль потрібні гроші.

— Я також прохала-б вас привезти міні звідтіль гарних астраханських смушків на мантилю — промовила пані Ленора. — Вони там, кажуть' люде, — чудово гарні й на диво дешеві!

— Привезу конче й вам і Джеммі з великою приемністю — скрикнув Санїн.

— А міні гафтовану сребром сафянову шапочку — встряв Еміль, вистромивши голову з сусіднього покою.

— Добре — привезу й тобі... і Панталеону пантофлі.

— Ну навіщо се? до чого? — заважала пані Ленора. — Ми говоримо тепер про поважні речі. Але ось що ще — додала практична пані. — Ви говорите: продати масток. Але як же ви се зробите? Ви, значить, і хлопів також продаєте?

Санїна наче щось у бік штрикнуло. Він згадав, що говорючи з панею Розеллі

й її дочкою про панщину, яка по його словам викликала в ньому глибоке обурення, він не один раз запевняв, що ніколи й ні за що своїх хлопів не продаватиме, бо уважає подібну продаж неморальною річю.

— Я постараюсь продати свій маєток такому чоловікови, якого знатиму за гарного, — вимовив він запинаючись: або-ж може самі хлопи схотять викупитись.

— Отсе найліпше, — згодилась і пані Ленора. — А то продавати живих людей... — Barbari! — буркнув Панталеоне, що слідом за Емілем показавсь був у дверех, кивнув чубом і сховав ся.

„Кепсько!“ — подумав собі Санїн — і крадькома глянув на Джемму. Вона, здавалось, не чула його останніх слів. „Ну, дарма!“ — подумав він знову.

Таким чином тяглась практична розмова майже до самого обіду. Пані Ленора нарешті зовсім втихомирилась — і називала вже Санїна Дмитром, ласкаво сварилась на нього пальцем і нахвалялась помститись на ньому за його підступність. Багато й докладно розпитувала його про його родичів, бо-ж „се також дуже важно“; зажадала, аби він описав їй церемонію шлюбу, як його сповняють по о-

бряду російської церкви — й задалегідь любила з Джемми в білій сукні з золотою короною на голові!

— Вона-ж у мене красна, як та королева, — промовила вона з матірньою гордістю: — тай королів таких на світі не має!

— Другої Джемми на світі не має!
— підхопив Санін.

— Так; тому то вона й Джемма!
(Як відомо по італійськи Джемма значить: дорогоцінний камінь.)

Джемма кинулась цілувати свою матір... Здавалось, що вона лише тепер зітхнула вільно і тягар, що гнітив її, спав із її душі.

А Санін нараз почув себе до того щасливим, його серце наповнилось такою діточою веселістю, коли він подумав, що ось здійснили ся-ж, здійснились ті мрії, яким він віддавав ся недавно в сьому самому покої; ціла істота його так звеселилась, що він відразу пішов до цукорні; йому хотілось конче, будь-що будь, поторгувати за прилавком так, як перед кількома днями... „Я, мовляв, маю тепер на се повне право. Адже я тепер свій чоловік!“

І він дійсно став за прилавок і дійсно поторгував, се-б то продав двом дів-

чатам, що зайшли до цукорні фунт цукорків, намість якого дав їм два й узяв лише половину ціни.

За обідом він офіційно, як наречений сидів поруч із Джеммою. Пані Ленора не переставала говорити на практичні теми. Еміль раз-у-раз сьміявся й приставав до Санїна, щоб той узяв його з собою до Росії. Постановили, що Санїн поїде за два тижні. Лише Панталеоне робив трохи понуру міну, за що навіть пані Ленора на нього насварила. „А ще й секундатом був!“ — Панталеоне глянув на неї з під лоба.

Джемма мовчала майже цілий час, але ніколи ще лице її не було красшим і яснійшим. По обіді вона викликала на хвилю Санїна в город і спинившись коло тої самої лавки, де позавчора перебирала вишні, сказала йому: Дмитре, не гнівайся на мене; але я ще раз хочу пригадати тобі, що ти не повинен вважати себе звязаним.

Він не дав їй договорити...

Джемма відхилила своє обличчя. — А що до того, що мама згадала — пам'ятаєш? — про те що ми не однакової віри, то ось!...

Вона вхопила гранатовий хрестик, що висів у неї на шиї на тоненькім

шнурочку, сїпнула сильно й перервала шнурок.

— Коли я твоя, то й віра твоя — є моєю вірою!

Очи Санїна були ще вохкі, коли він із Джеммою повернувся до дому.

До вечера усе вже попало на лад. Навіть у тресетé пограли.

XXXI.

На другий день Санїн проснув ся дуже рано. Він був на найвишій точці людського щастя, але не се перешкаджало йому спати; животне питанє, фатальне питанє: як має він продати свій маєток як найшвидше й як найхосеннійше — трівожило його спокій. В голові його переплутували ся усякі пляни, але поки що нічого не було ясного. Він вийшов із дому, щоб провітритись, осьвіжитись. Не інакше, як із готовим проєктом хотів він стати перед Джеммою.

Що се за постать, досить дебела й товстонога, а проте прилично вбрана йде перед ним трохи перехильцем і шкандибаючи? Де бачив він сей карк, зарослий білявим волосем, сю голову, посажену неначе просто на плечі, сю мягку грубу

спину, сі пухкі, повислі руки? Невже се — Полозов, його старий товариш із пансіону, якого він отсе вже пять років як не бачив? Санїн перегнав фігуру, що випереджувала його і обернув ся... Широке, жовтаве лице, маленькі, мов у безроги, очі з білими віями й бровами, короткий плесканий ніс, великі, неначе склеєні губи, кругле безволосе підборідде — й сей вираз цілого обличча, кислий, лїнний і недовірчивий — так дійсно: се він, се Іполіт Полозов!

„Чи не присьвічує мені знов моя зірка?“ — мелькнула гадка в Санїна.

— Полозов! Іполіте Сидоровичу! Се ти?

Постать спинилась, звела свої малесенькі очі, почекала трохи — й розклеївши нарешті свої губи вимовила хрипкувато фістулою:

— Дмитро Санїн?

— Він самий і єсть! — скрикнув Санїн і стиснув одну з рук Полозова; одіті в тісні лайкові попелято-сірі рукавички, вони, як і ранійш звисали у здовж його оцуклих клубів непорушно. — Давно ти тут? Звідкіль приїхав? Де заїхав?

— Я приїхав учора з Вісбадена — по покупки для жінки — й сьогодні-ж повертаюсь до Вісбадена.

— Ах, так? Ти-ж жонатий — і, кажуть, із такою красунею.

Полозов повів у бік очима: — Так говорять...

Санін засьміяв ся. — Я бачу, ти усе такий самий... флегматик, яким був у пансіоні.

— На віщо-ж я перемінятимусь?

— І кажуть — додав Санін, особливо акцентуючи слово: „кажуть“ — що твоя жінка дуже багата.

— Кажуть і се.

— А тобі самому, Іполіте Сидоровичу, хіба-ж се не відомо?

— Я бра', Дмитре... Павловичу? — так, Павловичу! не втручаюсь до жінчиних справ.

→ Не втручаєш ся? до жадних справ?

Полозов знову повів очима. — До жадних, бра'. Вона сама собі... ну, — і я сам собі.

— Куди-ж ти тепер ідеш? — спитав Санін.

— Тепер я нікуди не йду; стою на вулиці — й з тобою розмовляю; а ось як із тобою скінчу, піду до готелю — й снідатиму.

— Мене в товарищі хочеш?

— Се-б то — ти се про свіданє?

— Так.

— Прошу, їсти у двох значно веселійше. Ти-ж не балакун?

— Не думаю.

— Ну, й гаразд.

Полозов рушив уперед. Санїн пішов поруч із ним. І думалось Санїну — губи Полозова знову склеїлись, він сапів і шкандибав мовчки — думалось Санїну: яким робом удалось сьому нюнькови підхопити красну й багату жінку? Сам він анї багатий, анї знатний, анї розумний; в пансіонї його вважали за тупого хлопця, за спюха й обжору — й дразнили його „слинтяем“. Чудасія!

Але коли жінка його багата — кажуть, що вона дочка якогось пропінатора — то чи не купить вона мого маєтка? Хоч він і говорив, що до жадних жінчиних справ не втручаєть ся, ну та сьому не можна поняти віри! До того-ж я назначу ціну підходящу, вигідну ціну! Чому-б не спробувати? Може се все моя зірка ділає... Рішено! спробую!

Полозов привів Санїна до одного з найліпших готелїв у Франкфуртї, в якому винаймав уже, розумієть ся, найліпший покій. На столах і кріслах нагромаджено було картонів, пуделок, звоїв...

„Усе, бра', покупки для Марії Миколаївни!“ (Так звалась жінка Іполіта Сидоровича). Полозов сів у фотель і застогнав: „Ну тай спека!“ й розв'язав краватку. Далі подзвонив на кельнера і замовив багате сніданє. „А о першій, щоб карита була готова! Чувте, рівно о першій!“

Оберкельнер низько вклонив ся і рабськи щез.

Полозов розстібнув камізельку. Після того самого, як він підносив брови, відсапував і морщив ніс, видно було, що говорити буде для нього за важко і що він із певною трівогою чекає, чи змусить його Санїн ворочати язиком, чи сам візьме на себе труд вести розмову?

Санїн зрозумів настрій свого товариша, тому й не став заважати йому питаннями; обмеживсь лише найпотрібнішим; довідався, що він два роки служив у війську (уланом! ну-ну, мабуть красний був у коротенькому мундурчику), перед трьома роками оженив ся — і ось уже другий рік перебуває за границею з жінкою, „яка тепер від чогось лічить ся в Вісбадені“, — а далі їде до Парижа. Зі свого боку Санїн також мало роздививсь про своє минуле житє, про свої пляни; він просто почав із головного,

се-б то заговорив про свій намір продати маєток.

Полозов слухав його мовчки, лиш зрідка поглядаючи на двері, в які малось унести сніданє. Сніданє нарешті подано. Обер-кельнер разом із двома иньшими слугами приніс кілька начинь, накритих срібними кришками.

— Се в Тульській губернії маєток? — вимовив Полозов, сідаючи до стола й застромлюючи серветку за ковнір сорочки.

— В Тульській.

— Єфремовського повіта... Знаю.

— Ти мою Олексієвку знаєш? — спитав Санін також сідаючи за стіл.

— Знаю, розумієть ся. — Полозов напхав собі рот яєшнею з трюфлями. — В Марії Миколаївни — жінки мові — є маєток у сусідстві... Відкоркуйте сю фляшку, кельнер! Земля добра — лише хлопи в тебе ліс вирубали. Ти-ж навіщо продаєш?

— Грошей треба, бра'. Я-б дешево продав. Ось би тобі купити... Вигідно.

Полозов вихилив склянку вина, обтер ся серветкою і знову почав жувати — поволі і з лоском.

— Н-да, — промовив він нарешті... — Я маєтків не купую; капіталу чорт-

ма. Посунь лишень масло. Хіба що жінка купить. Ти з нею побалакай. Як що не дорого правитимеш — вона сим не гордить... Які, однак, сі Німці — осли! Не вміють риби зварити. Що, здасть ся, простійше? А ще говорять: „фатерлянд, мовляв, сполучити треба“. Кельнер, візьміть геть сю бридь!

— Не вже твоя жінка сама розпоряджає... господарством? — спитав Санїн.

— Сама. Ось котлєти — добрі. Рекомендую. Я сказав тобі, Дмитре Павловичу, що до жадних жінчиних справ не втручаюсь — і тепер кажу те-ж саме.

Полозов не перестав жувати.

— Гм... але як я можу з нею побалакати, Іполїте Сидоровичу?

— А дуже просто, Дмитре Павловичу. ідь до Вісбадену. Звідсіль недалечко. Кельнер, маєте англійську муштарду? Ні? Худоба! Тільки часу не гай. Ми позавтра їдемо. Дозволь, я наллю тобі чарку: пахуче вино — не кисле.

— Лице Полозова оживилось і почервонїло; воно й оживлялось лише тоді, коли він їв... або пив.

— Бігме не знаю, як се зробити?
— пробурмотав Санїн.

— Та що се тебе так нараз прицекло?

— То — то-ж і єсть, що припекло, бра'.

— І грошей багато треба?

— Багато. Я... як тобі сказати! Я задумав... женитись.

Полозов поставив на стіл чарку, яку був підніс до рота.

— Женитись! — вимовив він хрипким від здивування голосом і опустил на черево свої пухкі руки. — Так нагло?

— Так... швидко.

— Наречена в Росії, розумієть ся?

— Ні, не в Росії.

— А де-ж?

— Тут таки в Франкфурті.

— Й що вона за одна?

— Німкня, чи то пак — Італіян-ка. Тутешня жителька.

— З капіталами?

— Без капіталу.

— Значить, коханє дуже вже палке?

— Який ти чудний! Ну так, дуже.

— І на се тобі грошей треба?

— Ну, так... так, так.

Полозов проковтнув вино, виполоскав собі рот і руки вимив, старанно витер їх серветкою, витяг і закурив цигаро.

— Один спосіб — промичав нарешті Полозов, закидуючи назад голову й пу-

скаючи дим тоненькою струєю. — Звернись до жінки. Вона, коли схоче, поможе твійому лиху.

— Та як я її побачу, жінку твою? Ти-ж кажеш, позавтра ви їдете?

Полозов заплющив ся.

— Знаєш, що я тобі скажу — промовив він нарешті, вертячи губами цигаро й зітхаючи. — Піди лишень до дому, зберись швиденько й приходь сюди. О першій я їхатиму; карита в мене простора — я тебе з собою візьму. Оттак буде найліпше. А тепер я посплю. Я, бра', як тільки попоїм, конче мушу спати. Натура вимагає — я й не спротивлююсь. І ти не перешкаджай міні.

Санін подумав, подумав і нараз підняв голову: він зважив ся!

— Ну гаразд, згоджуюсь! — і дякую тобі. О пів до першої я буду тут — і ми разом поїдем до Вісбадену. Я надіюсь, жінка твоя не розсердить ся...

Але Полозов уже сопів. Пробелькотавши: не перешкаджай! похитав ногами й заснув, як та дитина.

Санін іще раз оглянув його тяжку постать, його голову, шню, його високо підняте, кругле, як те яблуко підборідє

— й вийшовши з готелю, швидкими кроками пішов до цукорні Розеллі. Треба було повідомити Джемму.

XXXII.

Він застав її в цукорні у купі з матірю. Пані Ленора, перегнувши спину, міряла невеликим складаним ліктем стіну між вікнами. Побачивши Саніна, вона випростувалась і весело привитала його, трошки однак змішавшись.

— У мене від ваших учораших слів — почала вона — усе крутить ся в голові, як би його поліпшити нам цукорню. Ось тут, я думаю, поставити дві шафки зі скляними полицками. Тепер, знаєте, така мода. А потім іще...

— Чудово, чудово — перервав її Санін; — се треба буде розміркувати... Але йдіть лишень сюди: я вам щось скажу. — Він узяв паню Ленору й Джемму під руки і повів їх до другого покою. Пані Ленора збентежилась: мірку з рук впустила. Джемма збентежилась була також, але глянула пильнійше на Саніна і заспокоїлась. Лице його, правда, заклопотане, виражало рівночасно оживлену бадьорність і рішучість.

Він попрохав обох пань сісти, сам став перед ними — й розмахуючи руками й куйовдячи волосє, розповів їм усе: про зустріч із Полозовом, про те що збираєть ся їхати до Вісбадену, що може продасть маєток. — Уявіть собі мое щастє — скрикнув він у кінці — справа повернулась тепер так, що міні може не треба буде їхати до Росії! І весілля можна буде справити далеко швидше, ніж я думав.

— Коли ви мусите їхати? — спитала Джемма.

— Сьогодні-ж — за годину; мій товариш має кариту — він мене доведе.

— Ви нам напишете?

— Від разу! скоро перебалакаю з сією панею — так зараз і напишу.

— Ся пані, кажете ви, — дуже багата? — спитала практична пані Ленора.

— Страшенно! Її отець був міліонером — усе їй залишив.

— Усе — їй самій? Ну — се ваше щастє. Тільки, дивіть ся, не продайте дешево вашого маєтку! Будьте розсудні й тверді. Не запалюйтесь! Я розумію ваше бажанє стати як найшвидше Джемминим чоловіком... але-ж обережність наперед усім! Не забудьте: чим до-

рожше продасьте свій масток, тим більше лишить ся вам і вашим дітям.

Джемма відвернулась, і Санін знов замахав руками.

— Можете бути певні мої обережності, пані Леноро! Та я й торгуватись не стану. Скажу їй дійсну ціну: дасть — добре; не дасть — Бог із нею.

— Ви з нею знаємі... з сією дамою?
— спитала Джемма.

— Я її ніколи й в вічі не бачив.

— І коли-ж ви повернетесь?

— Коли справа моя не вигорить — позавтра; коли-ж вона піде на лад — може прийдесть ся пробути зайвий день — другий. В кождім разі й хвилини не загаю. Я-ж душу свою лишаю тутка! Однак я з вами забалакав ся, а міні ще треба до дому вступити. Дайте міні вашу руку на щастє, пані Леноро — в нас у Росії завжди так робить ся?

— Праву чи лїву?

— Лїву, ближше до серця. Прибуду позавтра зо щитом або на щиті! Міні щось говорить, що я поверну звитяжцем! Бувайте здорові, мої любі...

Він обняв і поцілував паню Ленору, а Джемму попрохав піти за ним до її покою — на хвильку — бо йому треба

сказати їй щось дуже важного. Йому просто хотілось побути з нею на самоті. Пані Ленора се зрозуміла й не поцікавилась взнати, що то за важна справа...

Санін ніколи ще не бував у покою Джемми. Цілий чар кохання, цілий вогонь його й захват і солодкий жар — так і спалахнули в ньому і ринулись у душу його, скоро переступив він заповітний поріг. Він оглянув ся довкола ласкавим поглядом, упав до ніг коханої дівчини й притис обличчя своє до її стану.

— Ти мій? — шепнула вона; — ти вернеш ся швидко?

— Я твій... я повернусь, — казав він задихаючись.

— Я ждатиму тебе, мій милий!

За кілька хвилин Санін біг уже влицею на свою станцію. Він і не помітив того, що слідом за ним вискочив із дверей цукорні, цілий розпатланий Панталеоне — і щось кричав йому й махав і немов сварив високо піднятою рукою.

Рівно в три чверти на першу Санін прийшов до Полозова. Коло воріт його готелю стояла карита, запряжена чвіркою коней. Побачивши Саніна, Полозов лише сказав: „А! Зваживсь?“ і надівши капе-

люх, плащ і кальоші, й заткавши вуха бавовною, хоч діло було у літку, вийшов на ганок. Кельнери розложили в середині карити усі його численні покупки, так, як він їм показав, обложили місце, де він мав сидіти шовковими подушками, саківками, вузликами, поставили у ноги коробку з їдою і привязали на возел валізу. Полозов розплатився щедро — й, дарма що з заду, але з поважанем підтриманий прислужним воротарем, поліз кректючи в кариту, сів, обіміяв усе довкола себе, вишукав і закурив цигаро, — і тоді лише кивнув пальцем Саніну: „Лізь, мовляв і ти!“ Санін сів поруч із ним. Полозов переказав воротарем візникови їхати справно, коли хоче дістати на пиво; ступні забряжчали, дверці зачине-но й карита поїхала.

XXXIII.

Від Франкфурта до Вісбадену тепер залізницею заїзджаєть ся за годину, тоді-ж екстра-почтою заїзджалось годин за три. Коней перемінили разів з п'ять. Полозов не то дрімав, не то так собі колихав ся, держучи цигаро в зубах і говорив дуже мало; в вікно не дививсь ані разу: ма-

льовничі краєвиди не цікавили його й він навіть сказав, що — „природа - смерть його“. Санін теж мовчав і також не любував ся краєвидами: не до того йому було. Він віддав ся цілком роздумуванню, спогадам. На станциях Полозов платив справно, замічав час по годиннику й нагорожував візників, ліпше або гірше, відповідно до їх справности. На півдорозі він витяг із коробки з їжою дві помаранчі і вибравши собі красшу, подав Саніну другу. Санін пильно подививсь на свого товариша подорожі й нараз розсміяв ся.

— Чого ти? — спитав той старанно здираючи своїми білими короткими нігтями шкіру з помаранчі.

— Чого? — повторив Санін. — Та з нашої-ж із тобою подорожі.

— А що хіба? — перепитав Полозов, кладучи в рот кусник помаранчі.

— Дуже вже воно чудно. Учора я, признатись, так само мало думав про тебе, як і про китайського цісаря, — а сьогодні їду із тобою продавати свій маєток твоїй жінці, якої теж цілком не знаю.

— Всяко буває — відказав Полозов. — Ти тільки поживи довше — усього надивиш ся. Наприклад, можеш уявити собі мене як я під'їжджаю ординар-

цем? А я під'їздив; а великий князь Михайло Павлович скомандував: Тропом, тропом, сього грубого корнета! Піджени тропом!“

Санін почухав себе за вухами.

— Скажи міні, будь ласка, Іполіте Сидоровичу, яка в тебе жінка? Яка в неї вдача? Міні-ж се треба знати.

— Йому добре командувати: „тропом!“ — нагло з запалом підхопив Полозов: — „а міні-ж то... міні — о як? Я й думав: візьміть ви собі ваші ранги та еполети — ну їх, — Бог із ними! А ти про жінку питає? Яка жінка? Людина, як усі. Пальця їй у рот не клади — вона сього не любить. Найголовніше-ж говори багато... щоб було з чого посьміятись. Про коханє своє розкажи то що... та, почуднійш, знаєш.

— Як то, почуднійш?

— Та так же. Ти-ж міні казав, що закохав ся, женитись хочеш. Ну от се й опиши.

Санін образив ся. — Що-ж ти бачиш тут чудного?

Полозов лише очима повів. Сок із помаранчі тїк по його підборіддю.

— Се твоя жінка тебе до Франкфурта по покупки післала? — запитавсь трохи перегадом Санін.

— Еге-ж.

— Які-ж то покупки?

— Звісно які: іграшки.

— Іграшки? Хіба-ж ти маєш дітей?

Полозов навіть відсунувсь від Саніна. — Овва! З якої речі матиму я діти? Жіночі колїфіше... Убрання. Для туалети.

— Ти-ж хіба розумієш ся на тому?

— Еге-ж.

— Чого-ж ти міні казав, що до жадних жіничних справ не втручавш ся?

— До усього иньшого не втручаюсь. А се... нічого. Зо скуки можна. Тай жінка здасть ся на мій смак. Я-ж і торгуватись митець.

Полозов почав говорити уривчасто; він уже втомив ся.

— Й дуже твоя жінка багата?

— Багата, багата. Та більш для себе.

— Однак, здасть ся, й ти не можеш жалувати ся?

— На те я й чоловік. Ще-б міні не користатись! Тай корисний я для неї чоловік! Йй зо мною зиск! Я — догідний.

Полозов витер лице хусткою й важко фукнув:

— Помилуй, мовляв, не змушуй іще вимовляти слова. Бачиш, як воно міні важко.

Санін дав йому спокій — і знову почав роздумувати.

Готель у Вісбадені, перед яким вони спинились, подобав просто до палати. Від разу в середині задзвонили давоники, почалась метушня й бігавина; хлопці в чорних фраках заметушили ся коло головних дверей; облитий золотом воротар відчинив розмашно дверці карити.

Немов який тріюмфатор висів Полозов і почав підніматись по застелених килимами й пахучих сходах. До нього підскочив чоловік, також прекрасно одягнений, але з російським обличчям — його льокай. Полозов завважив йому, що від тепер усе братиме його з собою — бо-ж учора у Франкфурті його, Полозова, лишили без теплої води на ніч! Льокай зобразив на своєму обличчю жах — і швидко нахилившись, зняв із пана кальоші.

— Марія Миколаївна дома? — спитав Полозов.

— Дома. Вбирають ся. В графині Ласунської мають обідати.

— А! в тої!.. Почекай! Там річи в каритї; усе повиймай сам та внеси. А ти, Дмитре Павловичу — додав Полозов — винайми собі покій та за три чверті години й приходить. Пообідаєм у купі.

Полозов посунувся далі, а Санїн за-мовив собі простеньку кімнату — і по правивши свою туалету й перепочивши трохи — пішов до величезного апартаменту, який займав його сьвітлість (Durchlaucht) князь фон-Полозов.

Він застав сього „князя“ в розкішнім оксамітовім фотелю в найроскішній-шій сальонї. Флегматичний приятель Санїна встиг уже взяти й ванну й убраться у багатий атласовий шляфрок; на голову надїв він малиновий фез. Санїн наблизивсь до нього й якийсь час роздивляв його. Полозов сидїв нерухомо, як божок. Навіть лица не повернув до нього, навіть бровою не моргнув, звуку не видав. Видовище було справді величне! Полюбувавшись ним хвилин зо дві, Санїн хотїв був заговорити, порушити сю сьвяту тишу — коли параз двері сусіднього покою відчинились і на порозї станула молода, гарна панї в білій шовковій сукні з чорними корунками, з діамантами на руках і на шнї — сама Марія Миколаївна

Полозова. Її густе русе волосє падало з обох боків голови, заплетене в коси, але не підшпилене.

XXXIV.

— Ах, вибачте! — промовила вона всьміхаючись напів змішано, напів глумливо, ухонивши нагло рукою кінець одної коси й утопивши в Санїна свої великі, сірі, ясні очі. — Я не думала, що ви вже прийшли.

— Санїн, Дмитро Павлович, мій приятель із діточих літ — вимовив Полозов, як і ранійш не повертаючись до нього й не встаючи, але показуючи на нього пальцем.

— Так... знаю... Ти міні вже казав. Дуже радію зі знайомости. Але я хотїла тебе попрохати, Іполїте Сидоровичу... Моя покоївка сььогодні якась недотепна...

— Волосє тобі причепурити?

— Еге-ж, будь ласка. Вибачте — повторила Марія Миколаївна всьміхаючись, як і ранійш, кивнула головою Санїну і швидко повернувшись, щезла за дверима, полишивши по собі хвилеве, але приємне вражїне чудової шиї, дивно гарних плечей, дивно гарного стану.

Полозов устав — і важко перехилляючись, пішов у ті-ж двері.

Санїн анї хвилини не сумнівав ся в тому, що господиня дуже добре знала, що він зараз у сальонї „князя Полозова“. Ціла форса лежала в тім, щоб показати своє волосє, яке було дійсно гарне. Санїн у душі навіть радував ся з сеї штучки панї Полозової: коли, мовляв, схотіли мене вразити, блеснути передомною — то може, хто й зна? й за ціну на маєток погодимось. Його душа була так заповнена образом Джемми, що всі иньші жінки не мали вже для нього жадного значіння: він ледве помічав їх; і сього разу він обмеживсь лише тим, що подумав: „Так, правду міні казано: ся панї хоч куди!“

Але коли-б він не був у такому вимковому настрою, він висловив ся би певно інакше: Марія Миколаївна, роджена Колишкіна, була дуже замітна особа. І не те, щоб вона була незвичайною красунею: на ній були досить ясні сліди її плебейського походження. Лоб у неї був низький; ніс трохи грубий і кирпатий; анї делікатністю шкіри, анї зграбністю рук і ніг вона не могла похвалити ся, та що значило се все? Не перед „святощами краси“ спинив ся-б кожен,

хто-б зустрів ся з нею, але перед чарами міцного, чи то російського, чи то циганського цвітучого жіночого тіла... й не мимохіть спинив ся-б він!

Але образ Джемми боронив Санїна як той потрійний панцир, про який розповідають поети.

Хвилини за десять Марія Миколаївна появилася знову разом із чоловіком. Вона підійшла до Санїна... а хода її була така, що деякі чудаки в ті, на жаль далекі вже, часи — від однієї сеї ходи дуріли. „Ся жінка коли йде до тебе, то неначе ціле щастє твого життя несе тобі назустріч“, — казав було один із них. Вона підійшла до Санїна — й подавши йому руку промовила ласкавим, немов стриманим голосом по російськи: „Ви на мене почекаєте, правда? Я повернусь швидко“.

Санїн вклонив ся з поважанєм, а Марія Миколаївна вже щезла за портієрою дверей, — і щезаючи, знов повернула голову назад, через плече — і знов усміхнулась і знов полишила по собі приемне, як і перше вражінє.

Коли вона всміхалась, то не одну, не дві, а цілі три ямки було знати на кожній щоці — й її очи всміхались більш ніж губи, ніж її червоні, довгі,

смачні губи з двома малесенькими родинками з лівого боку.

Полозов ввалив ся в покій — і знову сів у фотель. Мовчав він, як і ранійш, але чудна усмішка часом надимала його безбарвні й вже поморщені щоки.

Він був пристаркуватий, хоч лише о три роки старший від Санїна.

Обід, яким він потракував свого гостя, розуміть ся, задоволити би й найвибагливішого гастронома, але ж Санїну він здався безконечним, нестерпним! Полозов їв поводи „з чутем, з глуздом, із перестанками“, уважно нахилиючись над кожною тарілкою, нюхаючи мало не кожен кавалок; попереду пополоще собі рот вином, потім уже проковтне й губами поцмокає... А за печеню він нараз розбалакався — але-ж про що? Про мериносів, яких він збиравсь закупити цілу отару — та з такими подробицями, з такою любов'ю, вживаючи все здрібнілих імен. Випивши чашку горячої, як окріп, кави (він кілька разів роздразненим — плаксивим голосом пригадав кельнерови, що вчора подано йому каву — зимну, зимну, як та крига!) — й затиснувши свої жовті, криві зуби він — по свому звичаю задрімав, на велику радість Санїна, який почав ходити сюди й назад

нечутними кроками по м'якому коврі — й мріти про те, як житиме з Джеммою й з якою вістю поверне до неї. Однак, Полозов проснувся раніш ніж звичайно, як сам завважив — він проспав годин з півтори — й випивши склянку зельтерської води з ледом і з'ївши ложок вісім конфітури, російської конфітури, якої приніс льокай в справжньому „київському“ слоїку й без якої він, як казав, не може жити — він витріщивсь підпухлими очима на Санїна й спитав, чи не хоче він заграти в дурака? Санїн радо згодивсь; бо він бояв ся, щоб Полозов знову не почав говорити про баранців, та про ярочок, та про курдючки з сальцем. Господарь і гість перейшли до сальону, кельнер приніс карти — й почалась гра, розумієть ся не на гроші.

За сим невинним занятєм застала їх Марія Миколаївна, повернувшись від графинї Ласунської.

Вона, розсміяла ся голосно, коли увійшла до покою й побачила карти і розгорнений стіл до гри. Санїн схопив ся з місця, але вона скрикнула: „Сидіть, грайте. — Я зараз переберусь і повернусь до вас!“ — і знову зникла, прошумівши сукнею й на ходу скидаючи рукавички.

Вона дійсно повернулась дуже швидко. Свою пишну сукню вона перемінила на широку шовкову блюзу ліліової барви, з відкритими обвислими рукавами; товстий, кручений шнурок обнімав її стан. Вона підсіла до чоловіка — й зачекавши, аж він пріграв, сказала йому: „Ну пампушко, годі! (при слові „пампушко“ Санін глянув здивовано на неї — а вона весело всьміхнулась, поглядом відповідаючи на його погляд — і показуючи усі свої ямки на щоках) — годі, я бачу, ти хочеш спати; цілуй ручку і йди собі, а ми з паном Саніном побалакаємо в двійку“.

— Спати я не хочу — вимовив Полозов, важко устаючи з фотелю: а піти — піду й ручку поцілую. Вона підставила йому свою долоню, не перестаючи всьміхатись і дивитись на Саніна.

Полозов також глянув на нього й пішов не попрощавшись.

— Ну розповідайте, розповідайте — жваво проговорила Марія Миколаївна, ставляючи обидва обнажені лікті на стіл і нетерпляче стукаючи ніхтями однієї руки по другій. — Чи правда тому, що говорять, що ви женетесь?

Сказавши сі слова — Марія Миколаївна навіть голову відхилила трохи на

бік, щоб пильнїйше й пронизливїйше за-
зирнути Санїну в очи.

XXXV.

Санїн, мабуть у першій хвилі змі-
шав ся-б від вільного поведеня панї По-
лозової — хоч був не вчорашній і вже
потер ся поміж людьми — коли-б у сїй
вільности й фаміліярности не бачив зно-
ву таки доброго віщування своїй справі.
„Потуратимем забаганкам сїєї багатої па-
ні“, постановив він сам собі — й так са-
мо невимушено, як його питано, відказав
їй: — Так есть, женю ся.

— З ким? З чужинкою?

— Еге-ж.

— Ви недавно з нею познайомились?
У Франкфурті?

— Еге-ж.

— І хто-ж вона така? Можна
взнати?

— Можна. Вона дочка цукорника.

Марія Миколаївна широко розплю-
щила очи й підняла брови.

— Та сє-ж чудово, — вимовила во-
на повільним голосом; — се чудово! Я
вже думала, що таких молодців, як ви,

на сьвігі більш не має. Дочка цукорника!

— Вас, я бачу, се дивує — завважив із достойністю Санїн: — але по перше я не маю зовсім тих пересудів..

— По-перше, мене се зовсім не дивує, — перервала Марія Миколаївна; — пересудів і в мене нема. Я сама дочка селянина. А що? маєте? Мене дивує й тішить те, що ось чоловік не боїть ся любити. Адаже ви її любите?

— Еге-ж.

— Вона дуже красна?

Санїну стало трохи ніяково від останнього питання... Однак відступати вже не годилось..

— Ви знаєте, Марію Миколаївно — почав він, — що кожному чоловікови обличча його милої здасть ся найкращим із усіх; але моя наречена — дійсно красуня.

— Справді? В якому роді? В італійськїм? античнїм?

— Так; у неї дуже правильні риси.

— Ви не маєте при собі її портрета?

— Ні! (Тоді про фотографії ще й не знали. Датерротипи ледво почали розповсюджуватись).

— А вона зветь ся?

— Джемма.

— А ваше імя?

— Дмитро.

— По батькови?

— Павлович.

— Знаєте щó — промовила Марія Миколаївна, усе тим самим повільним голосом — ви міні дуже подобаетесь, Дмитре Павловичу. Ви, певно, гарна людина. Подайте міні свою руку. Будьмо приятелями.

Вона міцно стисла його руку своїми гарними, білими сильними пальцями. Її рука була трохи лиш менча від його руки — але далеко тепліша й гладша й м'якша й животнійша.

— Тільки, знаєте щó міні спадає на думку?

— Щó?

— Ви не розгніваєтесь? Ні? Вона, ви кажете, ваша наречена. Але хіба-ж... хіба се конче було потрібним?

Санін нахмурился. Я вас не розумію, Марію Миколаївно.

Марія Миколаївна засьміялась тихенько й хитнувши головою, відкинула назад волосе, що падало їй на щоки. — Бігме — він просто роскіш — вимовила вона чи то задумано, чи то розсіяно. —

Лицарь! Ось і вірте, після сього людям, що кажуть, що ідеалісти перевелись усі!

Марія Миколаївна цілий час говорила на диво чистою російською, просто московською мовою — народнього, не шляхотського походження.

— Вас певне дома виховувано в старосвітській, побожній родині? — считала вона. — Ви з якої губернії?

— З Тульської.

— Так! то ми краяни. Мій батько... Ви-ж знаєте, хто був мій батько?

— Так, знаю.

— Він родив ся у Тулі, Туляком був. Ну, добре... (Се „добре“ Марія Миколаївна вимовила вже вмисно цілком по міщанськи.) Ну, давайте-ж тепер возьмемось до діла.

— Се-б то... як се так, до діла взятись? Що ви хочете сим сказати?

Марія Миколаївна прижмурилась. — Та ви-ж по що сюди приїхали? (коли вона жмурилась, вираз її очей ставав дуже ласкавий і трохи глузливий; коли-ж вона розплющувала їх цілком — в їхньому ясному, майже зимному блиску проступало щось недобре... щось грізне. Надто закрашали її очі — брови її, густі, трохи насунені, справді соболячі). — Ви

хочете, щоб я купила в вас масток? Вам треба грошей для шлюбу? Адже так?

— Так, треба.

— І багато вам їх треба?

— На перший час я задовольнив би ся кількома тисячами франків. Ваш чоловік знає мій масток. Ви можете порадитись із ним — а я взяв би недорого.

Марія Миколаївна повела головою на право й на ліво. — По перше — почала вона з перестанками, хлопаючи кінцями пальців по вилогах Санїнового сурдута — я не маю привички радити ся з чоловіком, хіба що ось про туалету — він у мене митець на се; а по друге навіщо ви говорите, що візьмете недорого? Я не хочу користати з того, що ви закохані й раді усїм жертвувати... Я жадних жертв не прийму від вас. Як то? Намість того, щоб підохочувати в вас... ну як би се ліпше сказати?... шляхотні чуття, то що, я стану обдирать вас як липку? Се не моя привичка. Коли трапить ся, я людей не щаджу — лише не таким способом.

Санїн ніяк не міг зрозуміти, що вона — чи глузує, чи говорить поважно, — а тільки думав собі: „О, з тобою треба берегтись!“

Слуга вніс російський самовар, начиння до чаю, сметанку, сухарі й т. і. на великій таці, розставив усе се добро на столі між Саніном і панею Полозовою — й вийшов.

Вона налила йому чашку чаю. — Ви не бридитесь? — спитала вона, вкидаючи йому цукор у чашку пальцями... хоч кліщатка лежали тутки.

— Та що ви!... від такої гарної руки...

Він не скінчив речення і трохи не подавив ся ковтком чаю, а вона пильно й ясно дивилась на нього.

— Я тому згадав про недорогу ціну за свій масток — казав він далі — що ви зараз перебуваєте за кордоном, тому я не можу думати, що в вас багато свободних грошей; я сам почуваю, що продаж або покупка мастку при таких умовах — є чимсь ненормальним і я мушу мати се на увазі.

Санін плутав ся і збивав ся, а Марія Миколаївна тихенько схилилась на спинку фотеля, схрестила руки й дивилась на нього тим самим уважним і ясним поглядом. Він замовк у кінці.

— Нічого, говоріть, говоріть — промовила вона неначе стаючи йому на по-

мочи — я вас слухаю — міні приємно вас слухати; говоріть.

Санін почав описувати свій маєток, кілько в ньому десятин і де він лежить і які в ньому ліси й ґрунти і який хосен можна з нього мати... згадав навіть, що маєток лежить у мальовничій місцевості; а Марія Миколаївна усе дивилась та дивилась на нього — усе яснійше й пильнійше, а губи її ледви рушались, без усьмішки; вона кусала їх. Йому стало нарешті ніяково; він у друге замовк.

— Дмитре Павловичу — почала Марія Миколаївна — й задумалась... Дмитре Павловичу — повторила вона... Знаєте що: я певна, що покупка вашого маєтка є для мене дуже хосенним інтересом і що ми погодимось; але ви мусите дати міні... — два дні — так два дні часу. Ви-ж можете на два дні розлучитись зі своєю судженою? Довше я не затримаю вас проти вашої волі — даю вам слово чести. Але коли ви тепер потрібуєте пять-шість тисяч франків, я радо позичу вам їх — а там ми порахуємось.

Санін устав. — Я мушу подякувати вам, Марію Миколаївно, за вашу сердешну й ласкаву готовість стати у пригоді майже зовсім не знайомій людині... Але-ж коли, ви того конче бажаєте, то я вже

волю пождати, як ви надумаєте ся з моїм маєтком — лишусь тут два дні.

— Так; я так бажаю, Дмитре Павловичу. А вам буде се дуже важко? Дуже? Скажіть.

— Я люблю свою наречену, Марію Миколаївну — розлука з нею міні не легка.

— Ах, ви золота людино! — зітхнувши промовила Марія Миколаївна. — Обіцяю не дуже нудить вас. Ви йдете?

— Вже пізно — завважав Санін.

— А вам треба спочити після подорожі — й після гри з моїм чоловіком в дурака. Скажіть — ви з Іполітом Сидоровичем, моїм чоловіком, великі приятелі?

— Ми виховували ся з ним в одному пансіоні.

— І він тоді був уже такий?

— Який се „такий?“ — спитав Санін.

Марія Миколаївна нараз засьміялась, аж ціле обличча її почервоніло, піднесла хустку до губ, устала з фотелю — перехильцем неначе втомлена, підійшла до Саніна й простягла йому руку.

— Завтра щоб ви прийшли завчасу — чуєте? — гукнула вона йому на здо-

гін. Він обглянув ся йдучи з покою — й побачив, що вона знову сіла в фотель і закинула обидві руки на голову... Широкі рукави блюзи відкотились майже по самі плечі — й годі було не признати, що поза сих рук, що ціла ся постать була чарівно гарна.

XXXVI.

Далеко за північ світілась лампа в покою Саніна. Він сидів коло стола й писав лист „своїй Джеммі“. Розповів їй усе. Описав Полозових — чоловіка й жінку — зрештою більш розводивсь про власні чуття — й скінчив тим, що назначав їй сходи́ни за три дні!!! (з трьома знаками виклику). Рано-вранці відніс він сей лист на почту й пішов перейтись по парку лічниці, де вже грала музика. Народу було ще мало; він постояв перед альтанкою, в якій сиділа орхестра, послухав попуррі із „Роберта Діявола“ — й напившись кави, пішов у бічну самітну алею, сів на лавочку — й задумав ся.

Ручка парасольки швидко й досить кріпко поплескала його по плечу. Він стрепенув ся... Перед ним стояла Марія Миколаївна в легкій сіро-зеленій бареже-

вій сукні, в білім тюлевім капелюсі, в шведських рукавичках, свіжа й рожева, як літній ранок, але не з заниклою ще роскошею спокійного сну в рухах і погляді.

— Добрий день — промовила вона. Я сьогодні посилала по вас, та ви вже пішли. Я що-йно випила свою другу склянку — мене, знаєте, змушують тут воду пити — сьвятий знає навіщо... чи я ще не здорова? І ось мушу гуляти цілу годину. Хочете гуляти зо мною? А тоді ми кави випемо.

— Я вже пив — промовив Санїн устаючи; — але я дуже радо гулятиму з вами.

— Ну, то дайте міні вашу руку... Не бійтесь! вашої нареченої тут не має — вона нас не побачить.

Санїн вимушено всміхнув ся. Він кожен раз, коли Марія Миколаївна згадувала Джемму, відчував неприємне почуте. Однак він сквалпно й слухняно вклонив ся... Рука Марії Миколаївни поволи й м'якко обперлась на його руку — й посунулась по ній і немов пристала до неї.

— Ходім ось сюди — сказала вона йому, закинувши розкриту парасольку на плече. — Я в сьому парку, як у дома :

поведу вас по гарних місцях. І знаєте що? (вона часто вживала сих двох слів) — ми з вами не говоритимем тепер про сю покупку: ми про неї поговоримо гаразд по сніданню; а ви мусите тепер розповісти про себе... аби я знала з ким маю діло. А потім, як що хочете, я вам про себе розповім. Згода?

— Але-ж, Марію Миколаївно, що може бути для вас цікавого...

— Почекайте, почекайте. Ви не так мене зрозуміли. Я не хочу з вами кокетувати. — Марія Миколаївна здвигнула плечима. — Він має наречену, як старинну статую, а я з ним кокетуватиму?! Але-ж у вас товар, а я — купець, я й хочу знати, який в вас товар. Ану — лишень покажите, який він? Я хочу знати не лише, що я купую, але й у кого купую. Се було правилом мого батька Ну. починайте... Хоч не з діточих літ — то ось — давно ви за кордоном? І де ви були до тепер? Лише йдіть поволи — нам нема куди спішити.

— Я приїхав сюди з Італії, де перебув кілька місяців.

— А, в вас видно, особлива схильність до усього італійського? Чудно, що ви не там знайшли свій предмет. Ви лю-

бите штуку? образи? чи більше музику?

— Я люблю штуку... Я все гарне люблю.

— Й музику?

— Також і музику.

— А я її зовсім не люблю. Подобають ся міні лише російські пісні, — тай то на селі, тай то весною — з танцями, знаєте... Червона китайка, намисто, на вигоні молоденька травиця, димком пахне... чудово. Але не про мене річ. Говоріть же, розповідайте.

Марія Миколаївна йшла і раз-у-раз поглядала на Санїна. Вона була висока — її обличче було майже в рівень із його обличчам.

Він почав розповідати — попереду нерадо, не вміло — а далі розговорив ся, й навіть розторохкотів ся. Марія Миколаївна слухала дуже розумно; до того-ж вона сама здавалась такою отвертою, що й в иньших мимоволі викликала отвертість. Вона мала ту велику кебету „звичайности“ — *le terrible don de la familiarité*, — про яку згадує кардинал Рец. Санїн говорив про свої подорожі, про житє в Петербурзі, про свою молодість... Коли-б Марія Миколаївна була сьвітовою

дамою, з рафінованими манерами — він ніколи б так не розбалакав ся; але вона сама називала себе добрим малим, що не терпить ніяких церемоній; так саме й відрекомандувала вона себе Санїну. Та разом із тим сей „добрий малий“ ішов поруч із ним котячою ходою, трохи притупившись до нього й зазиравав йому в лице; — і йшов, як молода жіноча істота, від якої так і пашіло тою горячою, млісною, тихою й пекучою спокусою, якою можуть допікати нашому брату — грішному, слабому чоловікови самі лиш -- тай то деякі, тай то не чисті, але з певною примішкою — славянські натура.

Прогулька Санїна з Марією Миколаївною, розмова Санїна з нею тяглась поверх години. І ані разу вони не спинились — усе йшли та йшли по безконечних алях парку, то піднімаючись на гору й на ходу любуючись яким краєвидом, то спускаючись у долину й ховаючись у непроглядну тїнь — і все рука в руку.

Часом Санїну ставало навіть досадно; він із Джеммою, зі своєю любовою Джеммою не гуляв ніколи так довго... а тут ся панї заволоділа ним тай кінець! — Чи не втомились ви? — питав він її не один раз. — Я ніколи не втомлюсь, — відказала вона. — Зрідка зустрічали вони

прогульковців, майже усі їй кланялись, деякі з поважанем, иньші навіть рабськи. Одному із них дуже гарному, елбантсько вбранному молодому брюнетови вона гукнула з далека, говорячи з найкращою паризькою вимовою: „Comte, vous savez, il ne faut pas venir me voir — ni aujourd'hui, ni demain“. Той мовчки скинув капелюх і низько вклонив ся.

— Хто се? — спитав Санїн зі злої привички — „цікавитись“, властивої усім Росіянам.

— Се? Один Французик — їх тут багато крутить ся... До мене залицяють ся — те-ж. Однак пора каву пити. Ходїм до дому; ви мабуть зголодніли. Мій старий тепер мабуть продер уже очі.

„Старий! Очи продер!“ — повторив собі Санїн. „І говорить так чудово по французьки... Яка чудна!“

Марія Миколаївна не помилилась. Коли вона з Санїном повернула до готелю — „старий“ або-ж „пампушка“ сидїв уже з невідступним фезом на голові, перед накритим столом.

— А мінї остило на тебе чекати! —

скрикнув він зробивши кислу міну. — Хотів уже без тебе пити каву.

— Нічого, нічого, — весело відповіла Марія Миколаївна. — Ти сердив ся? Се тобі здорово! А то ти зовсім застигнеш. Я ось гостя привела. Дзвони швидче! Давайте пити кави, кави — найліпшої кави — з саксонських чашок на сніжнобілим обрусі!

Вона скинула капелюх, рукавички — й заплескала в долоні.

Полозов глянув на неї з-під лоба.

— Що се ви сьогодні так розстрибались, Марію Миколаївно? — промовив він півголосом.

— А се вас не обходить, Іполіте Сидоровичу! Дзвони! Дмитре Павловичу, сїдайте — й пийте каву у друге! Ах, як приємно приказувати! Кращої приємности нема на сьвітї!

— Коли слухають — буркнув чоловік.

— Саме так, коли слухають! Тому-ж то міні й весело. Надто з тобою. Не правда-ж, пампушко? А ось і кава.

На величезній таці, яку внїс кельнер, був і афіш із театру. Марія Миколаївна швидко захопила його.

— Драма! — вимовила вона з обуренєм; — німецька драма. Дарма: краще

ніж німецька комедія. Звеліть узяти міні льожу — бенуар — або ні... краще — Fremden-Loge — звернулась вона до кельнера. Чувте-ж: конче Fremden-Loge.

— А коли Fremden-Loge взяв уже ексцеленція директор міста — (seine Excellenz der Herr Stadt-Director)? — зваживсь сказати кельнер.

— Дайте ексцеленції десять талярів — а щоб льожа конче міні була. Чувте?

Кельнер покірно й сумно схилив голову.

— Дмитре Павловичу, ви поїдете зо мною в театр? Німецькі артисти препогані — але ви поїдете... Так? Так! Який ви чемний! Пампушко, а ти не поїдеш?

— Як звелиш, — промовив Полозов у чашку, яку підніс до рота.

— Знавш що: лишай ся. Ти у театрі все спиш, тай по німецьки розумієш зле. Ти ліпше ось що зроби: відпиши нашому управителеви — памятавш, про наш млян... про хлопське мливо. Скажи йому, що я не хочу, не хочу й не хочу! Ось тобі й заняте на цілий вечір.

— Слухаю — сказав Полозов.

— Ну ось і чудово. Ти в мене розумник. А тепер, панове, саме ми заговорили про управителя, так давайте го-

ворити про нашу головну справу. Ось як кельнер позабирає зі стола, ви нам усе розкажете, Дмитре Павловичу, про свій маєток — як, та що, за скільки продаєте, скільки хочете узяти завдатку — словом усе! (Врешті, подумав Санін — хвала Богу!). Ви вже розповіли міні дещо, парк свій, здається, чудово описали — та „пампушка“ при тому не був... Найвін послуха — усе що небудь та буркне! Міні дуже приємно думати, що я можу допомогти вам оженитись — та я-ж і обіцяла вам, що по сніданню займусь вами; а я завжди додержую свої обіцянки; — адже правда, Іполіте Сидоровичу?

Полозов потер собі лице долонею. — Що правда — то правда, ви нікого не ошукуєте.

— Ніколи і ніколи нікого не ошукаю. Ну, Дмитре Павловичу — викладайте справу, як кажуть у нас у сенаті.

XXXVII.

Санін почав „викладати справу“, се-б то знову, у друге описувати свій маєток, але вже не згадуючи про красу природи — і часом для підтвердження „фактів і чисел“, які наводив, покликаю-

чись на Полозова. Але Полозов лише мукав та головою хитав — похваляючи чи не похваляючи — сього-б, здається, і сам чорт не розібрав. А про те Марія Миколаївна й не потребувала його участі. Вона виявляла такий купецький і адміністративний дотеп, що треба було тільки дивуватись! Усі тайни господарства були їй відомі; про все вона справно розпитувала, усе розуміла. Кожде її слово попадало в ціль, ставляло точку на і! Санін не сподівався подібного скандалу: він не був приготовлений. І трівав сей екзамін аж півтора години. Санін почував себе цілком як винувник, посаджений на вузенькій лавочці перед суворим і спритним судією. „Та се-ж досить — із нудгою шептав він сам собі. Марія Миколаївна цілий час всміхалась, немов жартувала: але від сього Саніну не було лекше; а коли підчас допиту виявилось, що він не зовсім ясно розуміє значіне слів: „переділ“ і „заорання“ — так його аж у піт кинуло.

— Ну, добре! — рішила нарешті Марія Миколаївна. — Ваш маєток я тепер знаю... не гірше від вас. Яку-ж ціну ви назначите за душу? (тоді ціна маєтку, як відомо визначалась відповідно до числа душ).

— Та... я думаю... менш п'яти сот узяти не можна — на силу вимовив Санїн. (О Панталеоне, Панталеоне, де ти? От коли довелось би тобі знов вигукнути: Barbari!)

Марія Миколаївна звела очи на небо, немов рахуючи.

— Що-ж? — сказала вона в кінці. — Ся ціна, здаєть ся міні, відповідна. Але я вимовила собі два дні часу — і ви мусите почекати до завтра. Я думаю, що ми погодимось — і тоді ви міні скажете, скільки потребуватимете завдатку. А тепер *basta così!* — підхопила вона, побачивши, що Санїн хоче щось заперечити. — Досить займались ми погордженням металем... а *demain les affaires*. Знаєте що: я тепер відпускаю вас... (вона подивилась на емальовий годинничок, застромлений в неї за пояс)... до третьої години... Треба-ж дати вам відпочити. Підіть, пограйте в рулетку.

— Я ніколи в газардові гри не граю, — завважив Санїн.

— Справді? Та ви ціла совершенність. А в тім і я не граю. Не розумно кидати гроші на вітер. Але підіть до салі, де грають, подивіть ся на фізіономії. Трапляють ся дуже чудні. Є там одна

стара з феронеркою, з вусами — роскіш. Наш князь там один — також гарний. Постать величнтя, ніс, як у того орла, а поставить таляр — хрестить ся крадькома під камізелькою. Читайте журнали, пі́дть на прохід, словом, робіть, що хочете... А о третій я вас чекаю... de pied ferme. Треба буде ранійш пообідати. Представленє в сих чудних Німців починаєть ся о пів до семої. Вона подала йому руку. Sans gancune n'est-ce pas?

— Та що ви, Марію Миколаївно, за віщо я на вас досадуватиму?

— А за те, що я вас мучила. Почекайте, я вас іще й не так, — додала вона, прижмуривши очи, й усї її ямочки разом виступили на почервонїлих щоках. — До побаченя!

Саяїн поклонив ся й пішов. Веселий сьміх розліг ся за ним — і в дзеркалі, повз яке він саме ішов, відбилась така сцена: Марія Миколаївна насунула своему чоловікови на самі очи його фез, а він безсило борикав ся обома руками.

XXXVIII.

О! як глибоко й радісно зітхнув Саяїн, опинившись у своїм покої. Дійсно,

Марія Миколаївна сказала йому правду; треба було спочити, спочити від усіх отсіх нових знайомостей, спіткань, розмов, від цілого сього чаду, що зайшов йому в голову, в душу — від сього несподіваного, непроханого зближення з жінкою, на стільки йому чужою! І коли-ж усе отсе сталось? Трохи що не другого дня після того, як узнав, що Джемма любить його, як він став її нареченим! Та се-ж богозневага! Тисячу разів перепращав він у думках свою чисту, невинну голубку — хоча властиво ні в чім не міг себе обвинуватити. Тисячу разів цілував хрестик, що вона дала. Коли-б не надія, що швидко й добре скінчить справу, задля якої приїхав до Вісбадену — прожогом кинувсь би відсіль назад — до милого Франкфурта, в той дорогий, тепер уже рідний йому дім, до неї, до милих ніг її... Але нема що робити! Треба випити чашу до дна, треба убраться, іти обідати — а потім до театру... Хоч би завтра вона його швидше пустила!

Ще одно його бентежило, гнівало: він із любовю, з ласкавістю, з вдячним захватом думав про Джемму, про жите з нею у двох, про щастє, яке його чекало в будуччині і все таки, ся чудна жінка, ся пані Полозова невідступно носи-

лась... ні, не носилась — а стирчала... так таки й висловив ся дуже зловтішно Санін — стирчала перед його очима — і не міг він позбутись її образу, не міг не чути навіть тих особливих пахоців, делікатних, сьвіжих і проникливих, як запах жовтих лілей, якими пахло від її одежі. Ся пані видимо дурить його й так і ся підлещуєть ся до нього... Навіщо се? Чого їй треба? Невже-ж се лише примха розпещеної, багатої й ледви чи не неморальної жінки? І сей чоловік? Що він за істота? Як він відносить ся до неї? І чого лізуть сі питання в голову йому, Саніну, якого властиво зовсім не обходять ані пан Полозов, ані його дружина? Чому не може він прогнати сього невідчипного образа навіть тоді, коли цілою душею звертаєть ся до иншого ясного й сьвітлого, як божий день? Як сьміють крізь сі божественні риси — продираати ся там ті? І вони не лише продирають ся — вони всьміхають ся зухвало. Сі сїрі, хижі очи, сі ямочки на щоках, сі, подібні до гадюк, коси — та невсе-ж се усе немов прилипло до нього й він не годен скинути усе отсе, відкинути геть від себе?

Дурниця! Дурниця? Завтра-ж усе се зникне без слїду... Але чи пустить вона його завтра?

Так... Усі сї питання ставляв він собі — а став час підходити до третьої години — він надїв чорний фрак та перейшовшись трохи по парку, пішов до Полозових.

Він застав у них у гостинній секретаря з посольства, Німця, довгого-довгого, білявого, з кінським профілем і проділом на потилиці (тоді ще се було новою) — і... диво-дивне! Кого ще? Фон Денгофа, того самого офіцера, з яким перед кількома днями поединкував ся! Він зовсім не сподівався зустріти ся з ним саме тут — і мимоволі змішав ся, однак привитав ся з ним.

— Ви знайомі? — спитала Марія Миколаївна, яка помітила, що Санїн змішав ся.

— Так... я вже мав честь — вимовив Денгоф — і нахилившись трохи до Марії Миколаївни додав півголосом, всміхаючись: — Сей самий... ваш земляк... Росіянин...

— Не може бути! — скрикнула вона півголосом, посварила на нього пальцем — і ураз почала прощатись із ним і з довгим секретарем, який, як було

видно, був у неї дуже закоханий — бо-ж навіть рот роззявляв кожен раз, коли дивився на неї. Денгоф вийшов сейчас із чемною покорою, як друг до дому, який з шів слова розуміє, чого від нього вимагають; секретар затяв ся був, але Марія Миколаївна відпровадила його без усяких церемоній.

— Ідіть до своєї ясновельможної пані — сказала вона йому (тоді в Вісбадені перебувала якась княгиня ді Монако, що дивно подобала до поганенької повії); — чого вам сидіти в такої плебейки, як я?

— Даруйте, добродійко — запевняв злощасний секретар — усі княгині на світі...

Але Марія Миколаївна була немилосерна — й секретар вийшов разом зі своїм проділом.

Марія Миколаївна в той день прибралась дуже до свого „авантажу“, — як казали наші бабки. На ній була шовкова рожева сукня ілясэ, з рукавами а la Fontanges і великі діамантові ковтки. Очи її блищали не згірш тих діамантів: вона, здавалось, була в добрім гуморі.

Вона посадила Санїна коло себе і почала говорити, що Німці їй обридли, що

вони дурні, коли мудрують і не до ладу розумні, коли дуріють; та нараз, як кажуть, в упір — à brute purpoint — спитала його чи правда, що він із тим самим офіцером, що сидів недавно тутка, поединкував ся сими днями з-за однієї пані?

— Ви з відкіля се знаєте? — пролепетав, змішавшись, Санін.

— І стіни вуха мають, Дмитре Павловичу; а в тім я знаю, що ви мали рацію, тисячу разів мали рацію — й заховувались по лицарськи. Скажіть — ся пані — була ваша наречена?

Санін зморщив трохи брови...

— Ну, не буду, не буду — сквѣпно промовила Марія Миколаївна. — Вам се неприємо, вибачте мені, не буду! не сердьтесь! — Полозов з'явив ся з сусіднього покою з часописею в руках. — Що ти? хіба обід готовий?

— Обідати зараз даватимуть, а ти подивись лишень, що я вичитав в „Съверной Пчелѣ“... Князь Громобой вмер.

Марія Миколаївна піднесла голову.

— А! Царство йому небесне! Він міні що року — звернулась вона до Саніна — у лютім, у день моїх уродин, усі покої завітчував камелїями. Але для

сього ще не варт жити у Петербурзі зимою. Що йому, мабуть більш ніж сімдесят лїт було? — спитала вона чоловіка.

— Було. Його похорони описують у часописі. Цілий двір був присутній. Ось і поезія князя Коврижкіна з сього приводу.

— Ну, й гаразд.

— Хочеш, прочитаю? Князь називає його мужем ради.

— Ні, не хочу. Який він був муж ради! Він був просто мужем Тетяни Юрїївни. Ходїм обідати. Живий живе й думає. Дмитре Павловичу, вашу руку.

Обід, як і вчора, був на диво гарний і пройшов дуже оживлено. Марія Миколаївна вмїла розповідати, рідка кетбета в жінки, та ще й російської. Вона не перебирала в висловах, особливо діставалось від неї землячкам. Санїну доводилось нераз розсміятись від деяких жвавих і влучних її слів. Над усе Марія Миколаївна не терпіла лицемірства, фрази і брехні... Вона знаходила її майже усюди. Вона неначе гордила ся й хвалилась тим низьким отруженем, у якому

почалось її життя; розповідала досить чудні анекдоти з часів свого дитинства; називала себе „лапотницею“, не згірш за Наталку Кириловну Нарішкіну. Саніну стало ясно, що вона пережила на своїм віці далеко більше, ніж багато, багато її одноліток.

А Полозов їв обдумано, пив уважно й лише зрідка зводив то на жінку, то на Саніна свої білуваті, на позір сліпі, в дійсності-ж дуже видючі очі.

— Який ти в мене розумний! — скрикнула Марія Миколаївна, звернувшись до нього; — як ти виконав усї мої поручення в Франкфурті! Поцілувала-б я тебе у лобик — та ти в мене за сим не женеш ся!

— Не женусь — відповів Полозов і розрізав ананас срібним ножем.

Марія Миколаївна подивилась на нього й постукала пальцями по столу.

— Так бемось об заклад? — вимовила вона значучо.

— Бемось.

— Добре. Ти програєш.

Полозов висунув підборідє вперед. — Ну, на сей раз ти на себе не надій ся, Марію Миколаївно, бо я думаю, що програєш ти.

— О що бтєсь об заклад? Можна взнати? — спитав Санїн.

— Ні... не можна тепер — відказала Марія Миколаївна і засьміялась.

Годинник видзвонив сему. Кельнер сповістив, що карита готова. Полозов провів жінку й зараз же поплентавсь назад до свого фотелю.

— Дивись же, не забудь листа до управителя! — гукнула йому Марія Миколаївна з прихожої.

— Напишу, не турбуй ся. Я чоловік справний.

XXXIX.

1840 року театр у Вісбадені був і на вид поганий, а трупа його після своєї фразистої й нужденної звичайности, після старанної й скрійної рутини анї на волос не підносилаь по над тим рівнем, який і до тепер можна вважати нормальним для усіх німецьких театрів і найвищу ступінь якого репрезентувала останніми часами трупа в Карльсруге, під знаменитою управою пана Деврієнта. З заду льожі, яку узято для „її сьвітлости княгині фон Полозов“ (Бог його зна, як уже той кельнер вмудрив ся дістати її

— не підкупив же він справді директора!), з заду сієї льожі була невеличка кімнатка, заставлена канапками; перш ніж увійти до неї, Марія Миколаївна попрочала Санїна підняти заслону, що відгороджувала льожу від театру.

— Я не хочу, щоб мене бачили, — сказала вона — а то зараз-же лїзтимуть. Вона й його посадила коло себе спиною до салї так, щоб льожа здавалась порожною.

Орхестр заграв увертюру з „Весїля Фїгара“... Занавісу піднято, вистава почалась.

То був один із доморослих творів, в яких начитані, але не талантливі автори, добірною, але мертвою мовою, старанно, але незграбно, розробляли яку небудь „глибоку“ або „пекучу“ ідею, представляли так званий трагічний конфлікт і наводили скуку.. азиятську, як ось буває азиятська холера. Марія Миколаївна вислухала терпливо половину дії, але коли перший коханок, визнавши про зраду своєї милої (він був убраний в рудавий сурдут із „буфами“ й плюшовим ковніром, смугнасту камізельку з тузиками із перлової матиці, зелені штани з випусками із лякерованої шкіри й білі ірхові рукавички), коли сей коханок, притуливши

обидва п'ястуки до грудей і вистромивши у перед під гострим кутом лікті, завив уже просто по собачому — Марія Миколаївна не витримала.

— Найгірший французький артист, в найпідліїшій провінціальному містечку, грає природнійше і ліпше, ніж найперша німецька знаменитість — з обуренем сказала вона й пересіла в задню кімнатку. — Ходіть сюди — сказала вона Санїну, стукаючи рукою коло себе по канапі. — Будемо балакати.

Санїн послухав.

Марія Миколаївна глянула на нього. — А ви, я бачу, шовковий! Вашій жінці з вами буде легко. Сей кльовн — казала, вона далі, показуючи кінцем віяльця на артиста, що вив (він грав ролю домашнього вчителя) — нагадав міні мою молодість. Я також була закохана в домашнього вчителя. Се була моя перша... ба ні, моя друга пасія. Уперше я закохалась у монастирського служку. Міні було тоді дванайцять літ. Я бачила його лише у неділю. Він вбрав ся в оксамитовий підрясник, перфумував ся кольонською водою, пробираючись у товпі із кадиллом говорив паням по французьки: „пардон, екскізе“ — і ніколи не підноси́в очей, а вії у нього були ось які! --

Марія Миколаївна показала Саніну цілу половину великого пальця. — Учитель мій звався — monsieur Gaston! Треба вам сказати, що він був страшенно вчений і дуже суворий чоловік, Швайцарець — і з таким енергічним обличчям! Бакенбарди чорні, як вугле, грецький профіль — і губи немов із заліза вилиті. Я його боялась. Я за ціле своє життя лишь сього одного чоловіка й боялась. Він був гувернером мого брата, що потім умер... утопив ся. Одна циганка й міні віщувала насильну смерть — але се пусте. Я сьому не вірю. Уявіть собі Іполіта Сидоровича з кинджалом?!

— Можна вмерти й не від кинджала — завважив Санін.

— Усе се дурниці! Ви забобонні? Я — анї трохи. А що буде, то буде. Monsieur Gaston жив у нас у домі над моїм покоєм. Було прокинусь у ночі, й чую його кроки — він дуже пізно лягав — і серце завмирає від великого поважання, або від иньшого чуття. Мій батько сам ледви читав, але нас виховав добре. Чи ви знаєте, що я й по латинськи розумію?

— Ви? по латинськи?

— Еге-ж — я. Мене Monsieur Gaston навчив. Я з ним Енеїду прочитала.

Скучна річ — але в гарні місця. Памятаєте, коли Дідова з Енеєм у лісі...

— Так, так, памятаю — сквапно вимовив Санїн. Сам він давним давно позабув усю латину і про Енеїду знав дуже мало.

Марія Миколаївна глянула на нього по своїй привичці трохи скося й з-під низу. Ви не думайте, однак, що я дуже учена. Ах, Боже мій, ні — я не учена й жадних талантів у мене не має. Писати ледви вмію... Бігме! Читати голосно не можу, анї на фортепяні, анї малювати, анї шити — нічого! Ось яка я — цїла перед вами!

Вона розвела руки. — Я вам розповідаю усе отсе по перше на те, щоб не слухати отсих дурнів (вона показала на сцену, де намість артиста вила артистка також вистромивши лікті в перед), а по друге, я вам винна: ви вчора міні про себе розповідали.

— Ви зволили спитати мене — заважив Санїн.

Марія Миколаївна нагло повернулась до нього:

— А ви не хотїли знати, що я саме за жінка? А в тїм я не дивуюсь — додала вона притуляючись до подушок ка-

напи. — Чоловік збираєть ся женитись та ще й з любови, та по побдинку... Де йому думати про щось иньше?

Марія Миколаївна задумалась і почала кусати ручку віяльця своїми великими, але рівними й білими, як молоко зубами.

А Санїну здавалось, що йому знову вдаряє в голову той чад, від якого не може він визволитись ось уже другий день.

Розмова між ним і Марією Миколаївною велась півголосом, майже пошепки — і ще дужче дратувало й хвилювало його...

Коли-ж се все скінчить ся?

Слабі люде ніколи самі не кінчать — усе чекають кінця.

На сцені хтось чхав; — се чханє було вставлене в песу автором, як „комічний момент“ або „елемент“; ниншого комічного елєменту в нїй вже, розумієть ся, не було; й глядачі вдовольнились сим моментом, сьміялись.

Сей сьміх також дратував Санїна.

Були хвилини, коли він рішучо не знав: що він — злостить ся, чи радуєть ся, скучає чи веселить ся? О, коли б Джемма бачила його!

— Правда, се чудно — заговорила нараз Марія Миколаївна. — Чоловік говорить вам і так спокійно: „Я, мовляв, хочу женитись“; а ніхто вам не скаже спокійно: „Я хочу в воду кинутись“. А про те — яка різниця? Чудно, бігме.

Саніна обгорнула досада. — Різниця велика, Марію Миколаївно! Иньшому кинутись у воду зовсім не страшно: він вмів плавати; а крім того... що до дивности шлюбів... вже коли на те пішло...

Він нараз замовк і прикусив язик.

— Договорюйте, Дмитре Павловичу, договорюйте; я знаю, що ви хотіли сказати. „Вже коли на те пішло, добродійко, Марію Миколаївно Полозова“, хотіли ви сказати, „дивнійше вашого подружжя нічого не можна собі уявити... Я-ж вашого чоловіка знаю добре з малечку!“ Ось що ви хотіли сказати, ви, що вмієте плавати!

— Дозвольте — почав був Санін...

— Хіба се не правда? Хіба-ж не правда? — з притиском вимовила Марія Миколаївна. — Ну подивіть ся міні в лице й скажіть, що я неправду кажу!

Санін не знав, де подіти свої очі. — Ну, добре: правда, коли ви того конче бажаєте — вимовив він нарешті.

Марія Миколаївна похитала головою. — Так... так. Ну — й питали ви себе, ви, що вмієте плавати, яка може бути причина такого дивного... вчинку з боку жінки, не бідної... й не дурної... й не дурної? Вас се не цікавить, може; але дарма. Я вам скажу причину, не тепер, а ось, коли скінчить ся антракт. Я все боюсь, щоб хто не прийшов...

Не встигла Марія Миколаївна вимовити останнього слова, як двері й справді напів розчинено — і до льожі улізла голова червона, масна, пітна, ще молода, але вже беззуба, з рівним довгим волосем, повислим носом, здоровенними, як у кажана вухами, з золотими окулярами перед цікавими й тупими очами і з пенснє перед окулярами. Голова озирнулась, побачила Марію Миколаївну, гидко вицірилась, закивала... Жилава шия витяглась слідом за нею...

Марія Миколаївна замахала на неї хусткою. — Мене нема дома! Ich bin nicht zu Hause, Herr P...! Ich bin nicht zu Hause.. Кшш! Кшшш!

Голова здивувалась, вимушено засміялась, промовила наче хлипаючи, наслідуючи Ліста, коло ніг якого колись плазувала: — Sehr gut! sehr gut! — і зникла.

— Се що за один? — спитав Санїн.

— Се? Критик вісбаденський. „Літерат“ — або платний льокай як хочете. Його наняв тутешній арендатор і тому він мусить усе хвалити, усім захоплюватись, а сам цілий налитий гиденькою жовчію, якої навіть випускати не сьміє. Я боюсь: він страшений плетун; зараз побіжить розповідати, що я в театрі. Ну та дарма.

Оркестра відіграла вальс. Занавісу знов піднято. Почались знов на сцені оханя та зітханя.

— Ну от — почала Марія Миколаївна, знову сідаючи на канапу, — коли ви попались і мусите сидіти зо мною намість того, щоб раювати з близькості своєї нареченої... не водіть очима й не гнівайтесь — я вас розумію і вже обіцяла, що пушу вас на волю, — а тепер слухайте мою сповідь. Хочете знати, що я люблю над усе на сьвіті?

— Свободу — підказав Санїн.

— Так, Дмитре Павловичу — вимовила вона й голос її забренів якось особливо, якось безсумнівно щиро й важно — свободу, над усе й передовсім. І не думайте, що я сим хвалюсь — у сьому не має нічого похвального — лише воно

є так і завше було й буде так для мене аж до самої смерти. Я мабуть малою дуже надивилась на рабство й натерпілась від нього. Ну й monsieur Gaston, мій учитель, розкрив міні очі. Тепер ви, може, розумієте, чому я вийшла за Іполіта Сидоровича: за ним я свобідна, цілком свобідна, як воздух, як вітер... І се я знала перед весілем, я знала, що буду за ним вільним козаком.

Марія Миколаївна помовчала й кинула віяльце геть.

— Скажу я вам ще одно: я й не від того, щоб роздумувати.. воно весело, тай розум-же нам на те дано, але про наслідки того, що я роблю — я ніколи не розважаю і коли трапить ся, не жалую себе — анї на кришечку — не варт. В мене є пословиця: „Cela ne tire pas à conséquence“ — не знаю, як се сказати по нашому. Тай справді: щó там tire à conséquence? Адже від мене не зажадають відповідальности тут -- на сій землі; а там — (вона підняла палець у гору) ну, там — най мною розпоряджають ся, як знають. Коли мене там судитимуть, то я не я буду! Ви слухаете мене? Вам не скушно?

Санїн сидів схилившись. Він звів голову. — Міні зовсім не скушно, Марію

Миколаївно, і я слухаю вас із зацікавленням. Тільки я... признатись... я питаю себе, навіщо ви се говорите міні?

Марія Миколаївна трохи посунулась на канапі. — Ви себе питаєте... Ви такі недогадливі? Чи такі скромні?

— Я вам се кажу — говорила далі Марія Миколаївна спокійним тоном, який про те не зовсім відповідав виразови її обличча — тому, що ви міні дуже подобаетесь; так не дивуйтесь, я не жартую; тому, що коли я побачилась із вами, міні було б неприємно думати, що ви заховаєте про мене злий спогад, або навіть не злий, се міні байдуже, але не вірний! Тому то я й закликала вас сюди й сиджу з вами на самоті й говорю з вами так отверто... Так, так, отверто. Я не брешу. І майте на увазі, Дмитре Павловичу, я знаю, що ви кохаете иньшу, що ви хочете женитись із нею... Признайте-ж, що я неінтересована! А про те ось вам нагода сказати в свою чергу: *cela ne tire pas à conséquence!*

Вона засьміялась, але сьміх її нараз перервав ся — і вона лишилась нерухомою, немов би її власні слова вразили її саму, а в очах її, звичайно таких веселих і сьміливих, мелькнуло щось по-

дібне до несміливости, подібне навіть до суму.

— „Гадюка! ой і гадюка вона!“ — думає між тим Санїн, — „але яка гарна гадюка!“

— Дайте міні льорнетку — промовила нараз Марія Миколаївна. — Міні хочеться подивитись: невже ся жеуе ргеііге справді така погана із лиця! Справді можна подумати, що її назначив уряд маючи моральну мету, щоб молоді люде не дуже закохувались.

Санїн подав їй льорнетку, а вона беручи її від нього, швидко, але ледви помітно обхопила обома руками його руку.

— Не будьте такі поважні — шепнула вона всміхаючись. — Знаєте, що на мене пут надіти не можна, але ж і я не надіваю пут. — Я люблю свободу і не визнаю обовязків — не лише для себе. А тепер посуньтесь трохи й давайте слухати песу.

Марія Миколаївна навела льорнетку на сцену — і Санїн почав дивитись туди-ж, сидячи поруч із нею в півтіні льожі і вдихаючи, вдихаючи мимоволі тепло й пахощі її розкішного тіла й так само

мимоволі перевертаючи у голові своїй усе, що вона сказала йому через вечір — а надто в останні хвилі...

XL.

Піеса тяглась іще поперх години, але Марія Миколаївна й Санін швидко покинули дивитись на сцену. Вони знов почали розмовляти й знов ся розмова велась у тім самім напрямі, як і ранійш. Тільки сей раз Санін менше мовчав. В душі він і на себе сердив ся й на Марію Миколаївну; він старав ся переконати її в хибности її „теорії“, наче її цікавили теорії! На принаду пішов, піддасть ся, перестав уникати мене! Вона заперечала, сьміялась, згоджувалась, задумувалась, нападала... а між тим її й його обличче усе наближались до себе, його очи вже не відвертались від її очей.. Сї очи немов бродили, немов крутились по його руках і він усьміхав ся їй у відповідь — ввічливо, але всьміхав ся. Їй на руку було вже й те, що він розводивсь над абстракціями, говорив про чесність взаємних відносин, про обовязок, про сьвятість любови й подружжа... Відома річ: сї аб-

стракції дуже й дуже годять ся, як початок, як вихідна точка...

Люде, що добре знали Марію Миколаївну, запевняли, що коли в цілій її сильній і крепкій істоті нараз виявлялось щось ніжне й скромне, щось майже по дівочому — соромливе — хоч, подумати, відкіль воно бралось?... то тоді. так, тоді справа ставала небезпечною.

Вона, видимо, ставала небезпечною й для Саніна .. Коли-б він хоч на хвилю зміг скупити ся, він почув би до себе погорду; але він не встигав ані скупити ся, ані погорджувати собою.

А вона не гаяла часу. І все се походило від того, що він був не поганий з лица! Мимоволі приходилось сказати: „Не знати, де знайдеш, де згубиш?“

Песа скінчилась. Марія Миколаївна попрохала Саніна надіти на неї шаль і не рушалась, поки він кутав мягким шалем її, дійсно, як у цариці, плечі. Потім узяла його під руку, вийшла в коридор — і трохи не крикнула: коло самісіньких дверей льожі, як який привид, стирчав Денгоф, із-за його спини виднілась паскудна постать вісбаденського критика. Масне обличча „літерата“ так і сяло зі злої втіхи.

— Чи не звелите, добродійко, знайти вам вашу кариту? — звернув ся до Марії Миколаївни молодий офіцер — голосом, що тремтів від ледви стриманої злости.

— Ні, дякую! — відказала вона — мій льокай її знайде. — Лишіть ся! — додала вона розказуючим шепотом — і швидко пішла тягнучи за собою Саніна.

— Йдіть до чорта! Чого ви до мене привязались? — крикнув нараз Денгоф на літерата. Йому треба було на кому небудь зірвати свою злість.

— Sehr gut! Sehr gut! — пробормотав літерат — і зняк.

Льокай Марії Миколаївни, що чекав на неї в сїнях, в миг відшукав її кариту — вона швидко сіла в неї, за нею ускочив Санїн. Дверці зачинено — й Марія Миколаївна зареготалась.

— Чого ви сьмієтесь? — поцікавив ся Санїн.

— Ах, перепрашаю дуже... — але міні впало на думку: щоб як Денгоф знов стрілятиметь ся з вами через мене.. Не диво-ж се?

— А ви з ним дуже близько знайомі? — спитав Санїн.

— З ким? З сям хлопцям? Він у мене на побігеньках. Ви не турбуйтеся!

— Та я й не турбуюсь зовсім.

Марія Миколаївна зітхнула. — Ах, я знаю, що ви не турбуєтесь. Але слухайте — знаєте щоб: ви такий любий, ви не повинні відмовити міні в одній останній просьбі. Не забудьте: через три дні я їду до Парижа, а ви повертаєтесь до Франкфурта... Коли ми побачимось!

— Яка се просьба?

— Ви верхи, розумієть ся, умієте їздити?

— Умію.

— Ну ось щоб. Завтра, в ранці, я вас візьму з собою — й ми поїдем у купі за місто. У нас будуть чудові коні. Тоді ми повернемось, скінчимо справу — й амінь! Не дивуйтесь, не кажіть міні, що се примха, що я божевільна — усе се можливе — але скажіть тільки: я згоден!

Марія Миколаївна повернула до нього своє обличчя. В кариті було темно, але очи її блиснули власне в сій темряві.

— Добре, я згоден — вимовив Санин зітхаючи.

— Ах! ви зітхнули! — перекривила його Марія Миколаївна. — Ось що значить: узявсь за гуж — не кажи, що не дуж. Але ні, ні... Ви — роскіш, ви гарний — а обіцянки свої я додержу. Ось вам моя рука, без рукавички, права, ділова. Візьміть її — і вірте її стисненню. Яка я жінка, я не знаю; але людина я чесна — й справу вести зо мною можна.

Санін, сам добре не розуміючи, що робить, підніс сю руку до своїх губ. Марія Миколаївна потихоньку її приняла — й нараз замовчала — й мовчала, поки карита не станула.

Вона почала висідати... Що се? Здалось се Саніну, чи він дійсно почув на своїй щоці якесь швидке й пекуче диткненє?

„До завтра!“ -- пошепки сказала йому Марія Миколаївна на сходах, ціла осьвічена чотирма сьвічками канделябра, який на її вид ухопив воротар цілий у золоті. Очи її були потуплені. — „До завтра!“

Повернувшись до свого покою, Санін побачив на столі лист від Джемми. Він ураз... злякав ся — і зараз же зрадів, щоб швидше замаскувати перед собою самим свій переляк. — Лист містив лише кілька стрічок. — Вона раділа з до-

брого „початку справи“, радила йому бути терпливим і додавала, що всі дома здорові й заздальгидь радіють із його повороту. Саніну лист сей здавсь досить сухим — однак він узяв перо, папір... і усе кинув. — „Що писати? Завтра сам повернусь... пора, пора!“

Він відразу ліг на постіль і постаравсь як найшвидше заснути. Коли б він не ліг і не заснув, то певно став би думати про Джемму — а йому було чомусь соромно думати про неї. Сумліне вуршилось у ньому. Але він заспокоював себе тим, що завтра усе се скінчить ся і він на завжди розлучить ся з сією свавольною жінкою — й забуде усі дурниці!...

Слабі люде, говорячи з самими собою, охочо вживають енергічних висловів.

Et puis... cela ne tire pas à conséquence.

XLI.

Ось що думав Санін, лягаючи спати; але що він подумав на другий день, коли Марія Миколаївна нетерпляче застукала коралевою ручкою прутика до його дверей, коли він побачив на порозі

свої кімнати з треном темно-синьої амазонки через руку, в маленькім мужесьькім капелюсі на заплетенім великими пасмами волоссі, з відкинутим на плече серпанком, із зачіпною усьмішкою на губах, в очах, на цілому обличчю — що він подумав тоді — про се мовчить історія.

— Ну? Готові? — почувсь веселий голос.

Санїн застїбнув сурдут і мовчки узяв капелюх. Марія Миколаївна глянула на нього ясным поглядом, кивнула головою й швидко побігла у низ по сходах. І він побіг слідом за нею.

Коні вже стояли на вулиці перед ганком. Їх було три: золото-гніда чистокровна кобила, з сухою вищіреною мордою, чорними витрішкуватими очима, з ногами, як в оленя, трохи сухорлява, але гарна й гаряча, як вогонь — для Марії Миколаївни; міцний, широкий, трохи важкий кінь, вороний, без знаків — для Санїна; третій кінь був для слуги. Марія Миколаївна зручно підскочила на свою кобилу... Та затупала ногами й закрутилась, відставляючи хвіст і піджимаючи зад, але Марія Миколаївна (чудова гарцівниця!) стримала її на місці: треба було попрощатись із Полозовом, що

в незаміннім своїм фезі й розхристанім пляфроці, появив ся на балконі і махав відтіля батистовою хусточкою, хоча ні трохи не всміхав ся, а швидше хмурилась. Сїв і Санїн на свого коня; Марія Миколаївна засалютувала Полозову прутиком, потім ударила ним свою кобилу по вигненій і плескатій шиї; та стала дуба, скочила вперед і побігла вільним, здержуваним кроком, здрігаючись усіма жилками, гризучи вудило і кусаючи навіть повітря та фиркаючи завзято. Санїн їхав по заду й дививсь на Марію Миколаївну; певно, зручно і зграбно колихавсь її тонкий і гнучкий стан, тісно й вигідно обнятий корсетом. Вона повернула голову назад і поклікала його очима. Він порівняв ся з нею.

— Ну, ось бачите, як гарно — сказала вона. — Я казала вам в останнє перед розлукою: ви розкіш — і не каятиметесь.

Вимовивши останні слова вона кілька раз повела головою з гори у низ, немов бажаючи ствердити їх і дати йому почути їхнє значінє.

Вона здавалась так щасливою, що Санїн просто дивував ся; в неї на лиці показавсь навіть той поважний вираз, що

буває в дітей, коли вони дуже... дуже вдоволені.

Звільна доїхали вони до недалекої рогачки, а там помчались уже швидко по гостинци. Погода була добра, просто літня; вітер віяв їм назустріч і шумів приємно їм у вухах. Їм було добре: свідомість молодого, здорового життя, свободного швидкого руху вперед обхоплювало їх обоїх; вона більшала що хвилі.

Марія Миколаївна припинила свою кобилу й поїхала знову ходом. Санїн зробив те-ж саме.

— Ось — почала вона глибоко й щасливо зітхаючи — ось ради сього лише й варто жити. Вдалось тобі зробити, що хотїлось, що здавалось неможливим, ну й користуйсь душа до самого краю! — Вона повела рукою в поперек горла. — І якою доброю почував себе тоді людина! Ось, тепер я... яка добра! Здасть ся, цілий свїт обняла-б! Се-б то, ні, не цілий свїт!... Ось сього-б не обняла. — Вона показала прутиком на одїтого по старечому діда, що йшов із боку. — Але зробити його щасливим я ладна́. Маєте, берїть, — гукнула вона голосно і кинула йому до ніг калитку. Важенька калитка (тоді ще про портмонетки й слуху не

було) стукнулась об дорогу. Пішоход здивувався, спинився, а Марія Миколаївна зареготалась і пігнала кобилу скоком.

— Вам так весело їздити верхи? — спитав Санїн, дігнавши її.

Марія Миколаївна знову нараз спинила кобилу: інакше вона її не спиняла. — Я хотіла лише втікти від подяки. Хто мені дякує — псує мені приємність. Адже я се не для нього зробила, але для себе. Як же він сьміє дякувати мені? Я не добре почула, про що ви мене питали.

— Я питав... Я хотів знати, чому ви сьогодні такі веселі?

— Знаєте що, — промовила Марія Миколаївна — вона або знов не гаразд вчула, що Санїн каже, або ж не знала потрібним відповісти на його питань. — Мені страшенно обрид сей мужик, що стирчить за нами, й який певно лише й думає, коли, мовляв, панство поїде до дому? Як би нам його можна позбутись? — Вона швидко витягла із кишені записну книжку. — Післати його з листом у місто? Ні... не годить ся. А ось як! Се що напереді? Шинок?

Санїн подививсь, куди вона показувала. — Еге, здасть ся шинок.

— Ну й гаразд. Я звелю йому лишитись там у сьому шинку — й пити пиво, поки ми повернемось.

— Та що-ж він подумав?

— А нас що се обходить? Та він і не думатиме, питиме пиво, — тай конець. Ну, Санін (вона уперше назвала його самим прозвищем) уперед, скоком!

Доїхавши до шинку, Марія Миколаївна покликала слугу й сказала йому, чого вона від нього бажає.

Слуга, Англієць із походження і англійської вдачі, мовчки вклонив ся, скочив із коня й узяв його за поводи.

— Ну тепер ми вільні птахи! — скрикнула Марія Миколаївна. — Кудам нам їхати — на північ, на південь, на схід, на захід? Дивіть ся — я, як той угорський король на коронації (вона показала кінцем прутика на всі чотири сторони сьвіта). Усе наше! Ні, знаєте що: бачите які там гарні гори — і який ліс! Їдьмо туди, у гори, в гори!

In die Berge, wo die Freiheit thront!

Вона з'їхала з гостинця і поскакала вузькою, нев'їзженою доріжкою, яка наче й справді вела до гір. Санін помчав за нею.

XLII.

Доріжка ся швидко стала стежечкою і в кінці цілком зникла, перерізана рівчаком. Санїн порадив повернутись, але Марія Миколаївна сказала: „Ні! я хочу у гори! Їдьмо просто, як літають птиці“, — і змусила свою кобилу перескочити через рівчак. Санїн також перескочив. За рівчаком починалась лука попереду суха, далі вохка, далі вже зовсім болотняна; вода проступала скрізь, стояла калюжами. Марія Миколаївна пускала кобилу вмисно по сих калюжах, реготалась і повтаряла: „давайте пустувати!“

— Ви знаєте, що значить полювати на хляпавках?

— Знаю — відказав Санїн.

— У мене дядько був мисливцем, полював із псами. — Я з ним їздила весною. Чудово! Ось і ми тепер з вами по хляпавках. А тільки я бачу: ви Роснянин, а хочете женитись з Італійкою. Ну, та се — ваша журба. Се що таке? Знов рівчак? Гоп!

Кобила перескочила, але капелюх упав із голови Марії Миколаївни й кучері її росипались по плечах. Санїн хотів був злізти з коня й підняти капелюх, але

вона крикнула йому: „Не займайте, я сама підніму“, нахилилась низько із сідла зачепила прутиком за серпанок і справді підняла капелюх, наділа його на голову, але волосся не підбрала й знову помчалась, навіть ойкнула! Санін мчав ся поруч із нею, поруч із нею перескакував через яри, плоти, потічки, провалювався і видирав ся, летів під гору, летів на гору й усе дивив ся їй в лице. Що то за лице! Ціле неначе розкриті: розкриті очи неситі, ясні, дикі; губи, ніздрі розкриті й дихають жадібно; дивить ся вона просто, просто перед себе, й здасть ся усім, що вона бачить, землею, небом, сонцем і навіть повітрям хоче заволодіти ся душа і одного лише шкода: небезпечностей мало — усі вона перемогла-б! „Санін!“ — гукає вона, — „се-ж так, як у Біргеровій Ленорі! Лише ви не мертві — га? Не мертві?... Я жива! Розгулялись молоді сили. Се вже не амазонка пускає коня гальопом — се скаче молода жінка-кентавр — напів-звір і напів-бог — і дивуєть ся поважна і добре вихована країна, топтана її шаленою гульнею!

Марія Миколаївна спинила нарешті свою запінену, забризкану кобилу; вона заточувалась під нею, а міцний, але важкий жеребець Саніна ледви дихав.

— Мило! — з захватом відказав Санін. І в ньому розгорячувала ся кров.

— Почекайте, чи те ж іще буде! — Вона протягла руку. Рукавичка на ній була подерта.

— Я сказала, що приведу вас до ліса, до гір... Ось вони, гори! — Дійсно порослі високим лісом гори були кроків на двісті від того місця, де вискочили завзяті їздці. — Дивіть ся, ось і дорога. Причепуримось — тай гайда. Лише ходом. Треба дати коням перепочити.

Вони поїхали. Одним сяльним рухом руки Марія Миколаївна відкинула назад своє волосє. Подивилась потім на свої рукавички — скинула їх. — Руки пахнуть смородиною, — сказала вона; — та се-ж для вас усе одно? Га?... Марія Миколаївна всьміхалась і Санін також всьміхав ся. Ся шалена їзда неначе зовсім зблизила їх і зробила друзями.

— Кілько вам літ? — спитала вона нараз.

— Двайцять два.

— Не може бути! Міні гакож двацять два. Літа гарні. Зложи їх до купи, то й то ще до старости далеко. Однак, гаряче. А що, я почервоніла?

— Як маківка!

Марія Миколаївна обтерла обличча хусткою. — Аби до ліса доїхати, а там буде холод. Такий старий ліс — неначе старий друг. Ви маєте друзів?

Санїн трохи подумав. — Маю... лише мало. Певних нема.

— А я маю певних — але старих. Ось також друг — кобила. Як вона тебе обережно несе! Ах, та тут чудово! Невже-ж я позавтра їду до Парижа?

— Так... невже-ж, то? — підхопив Санїн.

— А ви до Франкфурта?

— Я конче до Франкфурта.

— Ну, що-ж — з Богом! За те сьогоднішній день наш... наш... наш!

Коні дійшли до узліся й увійшли у ліс. Холодок ліса обхопив їх широко й лагідно з усіх боків.

— О, та тут рай! — скрикнула Марія Миколаївна. Глибше, далі в сей холодок, Санїн!

Коні йшли тихо, глибше в холодок трошки заточуючись і форкаючи. Доріжка, якою вони йшли, повернула нараз у бік і привела до досить тісної щілини.

Запах ялівця, папороти й живиці, перегнилого торічного листа — так і збився в ній — густо й сонно. З розпуклин бурого великого каміння віяло великою сьвіжістю. З обох боків доріжки підносились круглі горби, порослі зеленим мохом.

— Стійте! — скрикнула Марія Миколаївна. — Я хочу сісти й спочити на сьому оксаміті. Поможіть міні зсісти.

Санін скочив із коня й підійшов до неї. Вона обперлась на його плечі, в миг зіскочила на землю й сіла на одному з мохових горбків. Він став перед нею, держучи за поводи обох коней.

Вона звела на нього очи. — Санін, ви вмієте забувати?

Саніну згадалось учорашнє... в кариті. — Що се — питанє... чи докір?

— Я з роду ніколи й ніколи не докоряла. А ви в присуху вірите?

— Як то?

— В присуху — знаєте, про в що нас в піснях співають. У простих російських піснях?

— А! Ви ось про що говорите... — протяг Санін.

— Еге, про се. Я вірю... й ви повірите.

— Присуха... Чари... — повторив Санін. — Усе на сьвіті можливе. Ранійш

я не вірив — тепер вірю. Я себе не пізнаю.

Марія Миколаївна подумала й озирнулась. — А міні здаєть ся, що се місце наче знайоме міні. Подивіть ся лишень, Санїн, за тим гіллястим дубом — стоїть деревлянний червоний хрест? Чи ні?

Санїн ступив кілька кроків у бік. — Стоїть.

Марія Миколаївна всміхнулась. — А, добре! Я знаю, де ми. Поки що не заблукались. Що се стука? Дроворуб?

Санїн поглянув у гущавину. — Еге... там якийсь чоловік рубає сухе гіле.

— Треба прибрати волосє — промовила Марія Миколаївна. — А то, побачить — осудить. — Вона скинула капелюх і почала заплітати свої довгі коси, мовчки й поважно. Санїн стояв перед нею... Її стрункі члени ясно малювались під темними збірками сукна, на якому де-не-де поприставав мох.

Нараз кінь стрепенув ся за спиною в Санїна і він сам мимоволі затремтів цілий. Усе в ньому було переплутане — нерви напружились, як ті струни. Не даром він сказав, що не пізнає сам себе. Ціла його істота була переповнена єдиною думкою, єдиним бажанєм. Марія Миколаїв-

на глянула на нього проникливим поглядом.

— Ну ось тепер усе як слід — сказала вона надіваючи капелюх. — Ви не сїдаєте? Ось тут! Ні, почекайте... не сїдайте! Що се таке?

По верховіттю, по повітрю лісовому, проніс ся глухий грохїт.

— Невже се грїм?

— Мабуть справді грїм — відказав Санїн.

— Ах, та се-ж празник! Просто празник! Лише сього бракувало! У-друге глухо загуло, грохїт сей підніс ся й упав, розкотившись. — Славно! Віс! Пам'ятаєте, я вам учора казала про Енеїду? Отже й ї х також застигла в лісі буря. Однак, треба забиратись. — Вона швидко устала на рівні ноги. — Підведіть міні коня... Підставте міні руку. От так. Я не важка.

Вона, як та птиця, злетїла на сїдло. Санїн також сїв на коня.

— Ви до дому? — спитав він певним голосом.

— До дому! — відказала вона з перестанками й узяла поводи. — Їдьте за мною — звелїла вона майже брусувато.

Вона виїхала на шлях і поминаючи червоний хрест, спустилась у яр, дої-

хала до роздоріжжя, повернула на право, знову на гору.. Вона, очевидно знала, куди їхала — й їхала усе далі й далі в гущавину ліса. Вона нічого не казала, не оглядалась; вона владно їхала вперед — а він слухняно і покійно їхав за нею, без іскри волі в помертвілім серці. Почав накрапати дощик. Вона прискорила біг свого коня — й він не відставав від неї. Нарешті, крізь темну зелень ялинового чагарника, з-під темної навислої скелі, побачив він убогу вартівню з низькими дверми в плетеній стіні. Марія Миколаївна примусила коня продертись крізь чагарник, зіскочила з нього — й опийвшись нараз біля дверей вартівні повернулась до Санїна й шепнула: Еней!

За чотири години Марія Миколаївна й Санїн супроводжені розіспаним на сідлі слугою, повернулись до Вісбадена до готелю. Полозов зустрів свою дружину, держучи в руках лист до управителя. Придивившись їй пильнійше, він зробив невдоволену міну й навіть пробурчав: — Невже програв заклад?

Марія Миколаївна лише плечима здвигнула.

А того-ж таки дня, за дві години, Санін у своїм покою стояв перед нею, як загублений, як пропачий...

— Куди-ж ти їдеш? — питала вона його. До Парижа, чи до Франкфурта?

— Я їду туди, де ти будеш — і буду з тобою, поки ти мене не проженеш — відповів він із розпукою й приник до рук своєї володарки. Вона визволила їх, поклала їх йому на голову — й усіма десятима пальцями вхопила його за волосся. Вона звільна перебирала й крутила се невідповідальне волосся, сама ціла випростувалась, на губах гадюкою вилась побідна усмішка — а очі широкі й ясні, аж білі, відбивали лише безжамісну туність і ситість побіди. В яструба, що рве пазурам птаха, бувають такі очі.

XLIII.

Ось що пригадав Дмитро Санін, коли в тиші кабінета, перебираючи свої старі папери, він знайшов поміж ними гранатовий хрестик. Події, про які ми розповіли, ясно й одна за одною повстали перед його душевними очима. А як він дійшов до тієї хвилі, коли звернув ся до добродійки Полозової, коли схилив ся їй

під ноги, коли почалось його рабство — він відвернув ся від викликаних образів, він не схотів більше згадувати. Й не те, щоб він не міг пригадати, — ні! він знав, він за добре знав, що було по тій хвилі, але сором давив його — навіть тепер, за стільки літ; він бояв ся того чуття непереможної погорди до себе, яке він знав се напевне, конче обхопить його й захопить, мов хвилию усі иньші почування, коли він не звелить своїй пам'яті замовчати. Але як не відвертався він від спогадів, не міг їх цілком задавити. Він згадав мерзенний, слізний, брехливий, нужденний лист, який післав Джеммі, лист, що лишив ся без відповіді... Прийти до неї, повернутись до неї — після такої ошуки, такої зради — ні! ні! стільки сумління й чесности лишилось і це в нього. До того ж він утратив цілу довіру до себе, ціле поважання: він уже ні за що не міг ручити. Санін згадав також: як він потім — о, ганьба! — післав Полозового льокая по свої річи до Франкфурта, як він боявся, як він думав лише про одно: як найшвидше поїхати до Парижа, до Парижа; як він на приказ Марії Миколаївни підлещувався і підлизувався до Іполіта Сидоровича й був ласкавий з Денгофом, в якого на пальці помітив такий

самий залізний перстень, який дала йому Марія Миколаївна!!! Потім пішли спогади ще гірші, ще ганебніші... Кельнер подає йому візитівку — на ній виписане імя Панталеона Чіппатолі, двірського співака його королівської милости князя Моденського! Він ховаєть ся від старого, але не може уникнути зустрічі з ним в коридорі — й повстає перед ним роздратоване обличча під настобурченим у горю сивим чубом; горять, як вугіле, старі очі — й лунають грізні вигуки й прокляти: *Maledizione!* лунають навіть страшні слова: *Codardo! Infame traditore!* Санін зажмурює очі, махає головою, відвертаєть ся знову й знову — і все таки бачить, як сидить у подорожньому берліні, на вузькому місці на переді... На задніх вигідних місцях сидять Марія Миколаївна й Іполіт Сидорович — чвірка коней мчить ся дружнім трапом по бруку Вісбадена — до Парижа! До Парижа! Іполіт Сидорович їсть грушу, яку він, Санін, обчистив для нього, а Марія Миколаївна дивить ся на нього й усьміхаєть ся тим, відомим уже йому, поневольному чоловікови, усьміхом — усьміхом властителя володаря... Але-ж, Боже мій! он там на розі вулиці недалеко від рогачки — не вже знов стоїть Панталеоне — й

хто се з ним? — Невже Еміль? Так, се він, той ентузіастичний, щирий хлопець! Чи давно ж його молоде серце обожувало свого героя, свій ідеал — а тепер його бліде гарне — таке гарне обличчя, що Марія Миколаївна його помітила й вихилилась із вікна берлінки — се шляхотне обличчя палає злістю й погордою; очі — так подібні до тих очей! — впивають ся в Санїна й губи стискають ся... й розхиляють ся й розхиляють ся нараз для образи...

А Панталеоне простягає руку й показує на Санїна — кому? Тарталі, що стоїть біля нього й Тарталя гавкає на Санїна — й саме гавканє чесного пса звучить нестерпимою образою... Гидко!

А там житє в Парижі — усі пониження, усі гидкі муки раба, якому не дозволяєть ся ані заздрити, ані скаржитись і якого покидають у кінці як зношену одїж...

Потім — поворот до рідної країни, отруєне, спустошене житє, дрібна метушня, дрібні клопоти, каєте прикре й безплідне — й таке-ж прикре й безплідне забутє — кара не явна, але безнастанна, постійна, подібна до незначного

але невлічного болю, або сплачування довгу по копійці, якого й злічити годі...

Чаша переповнилась — годі!

Яким робом зберіг ся хрестик, що дала Санїну Джемма, чому він не звернув їй його, як сталось, що до того дня він анї разу його не бачив? Довго, довго сидів він у задумі — і вже навчений досвідом, за стільки літ — усе не міг зрозуміти, як міг він покинути Джемму, яку кохав так ніжно й пристрасно — ради жінки, якої зовсім і не любив?... На другий день він здивував усіх своїх товаришів і знайомих: він сказав їм, що їде за границю.

Усі знайомі здивувались. Санїн лишив Петербург, у зимі, що-йно винанявши й умеблювавши чудове помешканє й навіть заабонувавшись на вистави італійської опери, в якій грала сама панї Патті — сама, сама, сама панї Патті! Товариші й знайомі не розуміли нічого; але люде взагалі не довго займають ся чужими справами й коли Санїн поїхав за границю — його проводив на дворець лише кравець Француз — тай то надію-

чись дістати недоплачені гроші — „pour un saute-en-barque en velours noir, tout à fait chic“.

XLIV.

Санін сказав своїм товаришам, що їде за границю, але не сказав, куди саме: читачі легко догадують ся, що він поїхав просто до Франкфурта. Завдяки розповсюдженим залізницям, він на четвертий день, як виїхав із Петербурга, був уже там. Він не був у ньому від самісінького 1840 року. Готель „Білого Лебедя“ був на тому-ж самому місці, й рентував ся добре, хоч і не вважавсь першорядним. Цейль, головна улица Франкфурта, перемінилась мало, але не лише від дому пані Розеллі — навіть від тієї улиці, де була її цукорня — не лишилось ні сліду. Санін блукав, як одурілий по колись так знаних місцях і не пізнавав нічого: колишні будинки пропали; їх місце заступили нові улиці, здовж яких були величезні, один побіч другого будинки, гарні віллі; навіть міський город, в якому він в останнє говорив із Джеммою — розріс ся й перемінив ся так, що він питав себе — чи ж дійсно се той са-

мий город? Що мав він робити? Як і де збирати відомости! Трийцять літ минуло від того часу... Чи легко-ж те! До кого він не звертав ся — ніхто навіть не чував назвища Розеллі; господар готелю радив йому запитатись у мійській бібліотеці: там, казав він, можна дістати усі старі часописі, але яка з того буде користь — господар сам не міг сказати. Санін із рознуки запитав про добродія Клюбера. Се імя було добре відоме господареві — але й тут вийшла невдача. Зграбний коммі, піднісшись до стану капіталіста проторгував ся, збанкрутував і вмер у тюрмі... Ся вість не зробила Санінови ніякої неприємности. Він починав уже вважати свою подорож трохи нерозважною... Але ось, якось, перегортаючи картки франкфуртського провідника, побачив він імя фон Денгофа, вислуженого майора (Major a. D.). Він зараз наняв фіякра і поїхав до нього — хоч чому сей Денгоф мусів бути конче тим Денгофом і чому навіть той Денгоф міг подати йому які-будь відомости про родину Розеллів? Дарма: хто топить ся, той і за соломинку хапає.

Санін застав вислуженого майора дома — і в сивім панові, що привитав його, пізнав відразу свого колишнього

супротивника. І той пізнав його і навіть зрадив, побачивши його: се нагадало йому молодість — і молодечу пустоту. Санін почув від нього, що родина Розеллів давним-давно перенеслась до Америки до Нового Йорку; що Джемма вийшла за між за купця; а проте, він, Денгоф має знайомого, також купця, який певно знає адресу її чоловіка, бо має багато справ із Америкою. Санін попрохав Денгофа піти до сього знайомого — і о радосте! — Денгоф приніс йому адресу Джемминого чоловіка, добродія Яреми Слокома — Mr J. Slocum New-York, Broadway, Nr. 501. Лише адреса се була з 1863 року.

— Надіймось, — скрикнув Денгоф, що наша колишня Франкфуртська красуня ще жива й не покинула Нового Йорку! До речі — додав він тихше: А що та російська дама, що, памятаєте перебувала тоді в Вісбадені — пані фон Бо... фон Болозов — ще жива?

— Ні — відказав Санін — вона давно вже вмерла.

Денгоф звів очи — але, побачивши, що Санін відвернув ся й нахмурился — не додав ні слова — й пішов.

Того-ж дня Санін післав лист пані Джеммі Слоком до Нового Йорку. В цьому листі він казав їй, що пише до неї з Франкфурта, куди приїхав лише на те, щоб відшукати її сліди; що він добре розуміє, що не має жаднісінького права на те, щоб вона йому відписала; що він нічим не заслужив, щоб вона йому простила — й надіється лише на те, що в щасливих обставинах, у яких вона перебуває, вона давно вже позабула й про саме його існування. Він додав, що зваживсь нагадати їй про себе, лише через випадок, який надто ясно викликав перед ним образи минулого, розповів їй своє життя, самотнє, без родини, без радості; благав її зрозуміти причину, яка змусила його звернутись до неї, не дати йому понести в могилу прикру свідомість своєї провини — давно відстражданої, але не прощеної — й порадувати його хоч найкоротшою звісткою про те, як їй живеться в тій новій країні, до якої вона подалась. „Написавши міні хоч єдине слово — так кінчив Санін свій лист — ви зробите добре діло — гідне вашої прекрасної душі — і я дякуватиму вам до самої смерті. Я замешкав тут у готелю Білого Лебедя (сі слова він

підкреслив) і чекатиму, чекатиму до весни — на вашу відповідь.

Він відослав лист — і почав чекати. Цілі шість тижнів прожив він у готелю майже не виходячи з кімнати — й не бачучи рішучо нікого. Ніхто не міг йому написати ані з Росії, ані звідкіль; і се подобалось йому; коли-б на його адресу прийшов лист — він уже знатиме, що се той, якого він чекав. Він читав від ранку до вечера — й не журнали, але поважні історичні книги, історичні твори. Се довге читанє, се мовчанє, се схованє, подібне до равликового, жите — усе отсе було саме під лад його настроєви: вже за се саме спасибі Джеммі! Але чи жива вона? Чи відпише?

Нарешті прийшов лист — з американською маркою з Нового Йорку на його адресу. Почерк на адресі був англійський... Він не пізнав його й серце йому стисло. Не відразу зваживсь він зламати печать. Він глянув на підпис: Джемма! Сльози так і хлинули йому з очей: вже те, що вона підписалась самим іменем, без прозвища — було знаком згоди, прощєня! Він розгорнув тонкий аркуш синього поштового паперу — відтіль випала фотографія. Він сквапно підняв її — й так і обімлів: Джемма, жива Джем-

ма, молода, якою він знав її перед тридцятьма роками! Ті самі очі, ті самі губи, той самий тип цілого обличчя. На другім боці фотографії було написано: „Дочка моя, Маріянна!“ Цілий лист був дуже ласкавий і простий. Джемма дякувала Санінови за те, що він не вагався звернутись до неї, що він мав до неї довіру. Не ховала вона від нього й того, що вона справді потому, як він утік, пережила важкі хвилі, але тут же додавала, що все ж таки вважала — й завжди вважає свою зустріч із ним щастем — бо ся зустріч не дала їй стати жінкою добродія Клубера — й таким чином бодай посередно, була причиною її подружжя з її теперішнім чоловіком, із яким вона живе вже двацять восьмий рік, зовсім щасливо, в добрім гаразді: їх знає цілий Новий Йорк. Джемма повідомляла Саніна, що має п'ятеро дітей — чотирох синів і одну дочку, вісімнадцятилітню, вже засватану, якої фотографію вона йому посилає, бо як усі кажуть, вона дуже подобає до своєї матері. Сумні вісти Джемма лишила на кінець листа. Пані Ленора умерла в Новому Йорку, куди поїхала слідом за дочкою й зятем — однак встигла втішатись щастем своїх дітей, поняньчити своїх унуків; Панталеоне та-

кож збиравсь до Америки, але вмер перед самісіньким від'їздом із Франкфурта. „А Еміль, наш любий, незрівняний Еміль — умер гарною смертю за волю рідної країни в Сицилії, куди він пішов у числі тіві „тисячі“, над якою ватажкував великий Гарібальді; ми всі щиро оплакали смерть нашого дорогого брата — але й проливаючи сльози, гордились ним — і вічно гордитимем ся й свято берегти-мем пам'ять про нього. Його висока, безінтересовна душа була гідна вінка мученика!“ Потім Джемма жалувала, що життя Санїна склалось видно так зле, бажала йому насамперед спокою й духової тиші й казала, що хотїла-б його побачити — хоч і розуміє, як мало можливе се побаченє.

Не беремось описувати почувань, які відчув Санїн читаючи сей лист. Для сих почувань не має відповідних слів: вони глибші, сильнійші — й неозначенїйші від усякого слова. Лише музика могла-б їх віддати.

Санїн відписав зараз — і післав подарунок молодїї „Маріянні Слоком від невідомого друга“ — гранатовий хрестик, прироблений до розкішного перлового намиста. Дарунок сей, хоч і дуже дорогий, не зруйнував його: через трицять лїт,

що минули від часу першого його перебування у Франкфурті, він встиг нажити добрий масток. В перших числах мая він повернув до Петербурга, але навряд, чи на довго. Чути, що він продає усі свої маєтки — й збираєть ся до Америки.

amp 440

1/16

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 075963105